

PROGRAM WALDORFSKI

SZKOŁA PODSTAWOWA

S ł o w o   o d   a u t o r a

Niniejszy program jest pierwszą próbą stworzenia polskiej wersji programu waldorfskiego. Wersji w miarę pełnej, uwzględniającej polskie realia i spełniającej kryteria obowiązujące w tego typu pracach.

Za podstawę do opracowania niniejszego programu posłużyły mi głównie dwa najnowsze opracowania niemieckie dotyczące programu szkół waldorfskich: „Pädagogischer Auftrag und Unterrichtsziele einer Freien Waldorfschule” wydanej przez Tobiasa Richtera i „Zur Unterrichtsgestaltung im 1 bis 8 Schuljahr an Waldorf-\ Rudolf Steiner Schulen” – wydanej jako wspólny projekt Sekcji Pedagogicznej przy Goetheanum i pedagogicznego ośrodka badawczego przy Związku Wolnych Szkół Waldorfskich w Stutgarcie. Korzystałem też częściowo z „The Educational Task and Content of the Steiner Waldorf Curriculum” wydanej przez Martyna Rawsona i Tobiasa Richtera, pracy opartej na Richterze, ale znacznie rozszerzonej i przystosowanej do realiów angielskiego obszaru językowego. Mocną stroną tych opracowań jest to, że wykorzystując wieloletnie doświadczenia szkół waldorfskich prezentują nowoczesne podejście do spraw programowych przystosowane do współczesnej rzeczywistości.

Ponadto w pracy nad programami poszczególnych przedmiotów korzystałem z wszelkich dostępnych mi specjalistycznych pozycji, które przytaczam w bibliografii. Bardzo dużą pomoc stanowiły też poszczególne artykuły z miesięcznika „Erziehungskunst” zwłaszcza te zawarte w kompendium Helmuta Neuffera „Zum Unterricht des Klassenlehrers an der Waldorfschule, Ein Kompendium.” Programy trzech przedmiotów nie są mojego autorstwa. Jest to program prac ręcznych, który przygotowała Ewa Łyczewska, program wychowania fizycznego, który przygotowała Dorota Bąk i program zajęć warsztatowych, który przygotował Piotr Kwaśny.

Niniejsza wersja nie jest oczywiście czymś zamkniętym, wymaga dalszej pracy i studiów tak, aby kolejne jej wydania były coraz lepsze. Dopracowania wymagają przykładowo takie działy jak ortografia, lektury, język ojczysty, historia współczesna czy historia Polski. (...)

Chciałbym niezwykle gorąco podziękować tym wszystkim, którzy pomagali mi w pracy nad tym programem i przyczynili się do jego powstania. Praca nad nim trwała z przerwami kilka lat i w swoich głównych zarysach gotowa już była w 2000 roku. Obecna wersja zawiera niewielkie poprawki i uzupełnienia.

Adam Winiarczyk

„Nie należy formułować pytania w ten sposób: co jednostka powinna wiedzieć i co powinna umieć robić, aby móc się włączyć w istniejący porządek społeczny? Pytanie powinno brzmieć tak: jakim potencjałem dysponuje jednostka i co może ona w sobie dalej rozwijać? Jeżeli to uwzględnimy, to każde nowe pokolenie wnosić będzie w porządek społeczny nieustannie siły odnowy.”

Rudolf Steiner

ISTOTA I CEL PROGRAMU WALDORFSKIEGO

U podstaw programu waldorfskiego, jak zresztą w dużej mierze całej pedagogiki waldorfskiej, leży próba odpowiedzi na następujące pytania:

Jak dobierać treści kształcenia, żeby w oparciu o nie wspierać dziecko w jego rozwoju, pobudzać i rozwijać siły jego duszy?

Jak przedstawiać materiał, aby rozwijał nie tylko myślenie i sferę poznawczą ucznia, lecz w równej mierze sferę uczuć i woli?

Jak dostosować treści nauczania do budzących się zdolności dziecka tak, aby stawały się autentycznym „pokarmem dla duszy”?

Program waldorfski ułożony jest nie z punktu widzenia ilości różnych treści, które ma opanować uczeń, ale z punktu widzenia potrzeb rozwojowych dziecka, którym stara się wyjść naprzeciw. Priorytetem nie jest samo tylko przekazywanie wiedzy. Wiedza i treści nauczania są traktowane jako środek wiodący do celu, jakim jest w pedagogice waldorfskiej wspieranie młodego człowieka w jego własnym rozwoju; nie są celem samym w sobie. Nie umniejsza to w żadnej mierze roli i znaczenia wiedzy, lecz jedynie odpowiednio ją sytuuje w kontekście zadań jakie stawia sobie pedagogika i szkoła waldorfska. Związane z wiedzą aktywność kognitywna stanowi obok sfery aktywności uczuć i sfery wolicjonalnej jedną z trzech głównych form przejawu naszego życia wewnętrznego i dlatego wobec pozostałych nie może być traktowana jako aktywność uprzywilejowana ale jako równouprawniona. Związanemu z obszarem życia uczuciowego elementowi artystycznemu oraz sferze twórczej aktywności przypisuje się w pedagogice waldorfskiej równie konstytutywną rolę w procesie kształcenia osobowości dziecka co sferze myślowo-poznawczej. Kwestią są odpowiednie wzajemne proporcje i

relacje. Nie chodzi więc o „odsuwanie” wiedzy jako takiej ale o ustawienie jej w takiej relacji i proporcji do innych obszarów życia wewnętrznego, aby stawała się czynnikiem harmonijnego a nie tylko cząstkowego rozwoju duszy młodego człowieka.

Potrzeby rozwojowe dziecka związane są każdorazowo z określonym wiekiem, w który ono wkracza. Głównym kryterium doboru materiału do programu są więc potrzeby danej fazy rozwojowej. To one niejako legitymizują dobór treści nauczania. Wyrażając się inaczej: program stara się być odpowiedzią na potrzeby aktualnej fazy rozwoju i przez to w ramach tejże fazy stymulować rozwój dziecka. Dzięki temu może uczeń odpowiednio do wieku ćwiczyć umiejętności i zdolności jakie w nim drzemią, a których będzie potrzebował jako dorosły człowiek.

U podstaw charakterystyki faz rozwojowych dziecka jak i treści wchodzących w skład całego programu leży obraz człowieka i świata oparty na antropologii Rudolfa Steinera. Kompozycja programu tworzy pewną artystyczną całość, w której poszczególne przedmioty przyrównać można do harmonijnie brzmiących instrumentów w orkiestrze. Aby prezentowany program był bardziej czytelny i zrozumiały każdy przedmiot opatrzony został komentarzem, który z punktu widzenia waldorfskiej antropologii rzuca więcej światła na przedstawiony materiał, wskazuje na konkretne cele i niektóre metody. Podstawową zasadą realizacji tak ułożonego planu jest zasada egzemplaryczności.

Trzeba wyraźnie zaznaczyć, że waldorfski program nauczania nie jest czymś niezmiennym, zafiksowanym. Pełni funkcję orientacyjną i może – w zależności od różnych uwarunkowań – ulegać modyfikacjom pod warunkiem jednak zachowania swojej specyfiki i charakteru. One to bowiem stanowią o jego wartości i gwarantują realizację celów jakie sobie stawia. Dla nauczyciela jest on bardziej „drogowskazem” niż „rozkładem jazdy”. W końcu to nauczyciel kreuje proces dydaktyczno-wychowawczy danej klasy i to daje mu prawo dostosowywania treści i metod nauczania do aktualnych potrzeb uczniów tej klasy. Trzeba jednak pamiętać, że wychowanie w ujęciu waldorfskim jest sztuką, nauczyciel artystą a program jednym z narzędzi, które ma mu pomagać w twórczej pracy nie zaś ograniczać i przeszkadzać.

ROLA NAUCZYCIELA I SPECYFIKA NAUCZANIA

Nauczanie w szkołach waldorfskich charakteryzuje duża różnorodność form pracy wybieranych w zależności od wieku oraz możliwości poszczególnych dzieci. Obierając

za punkt wyjścia niepowtarzalność indywidualności każdego dziecka nauczyciel nadaje materiałowi nauczania odpowiednią formę, tworzy „swoją własną” metodę. Fantazja twórcza nauczyciela jest tu najcenniejszym dobrem i nie powinna być ograniczona. Przez sześć lat nauki w szkole podstawowej większości przedmiotów (wszystkie w ramach tzw. lekcji głównej) uczy w danej klasie jedna osoba. Dzięki temu możliwe jest utrzymanie stałej linii wychowawczej w ciągu wielu lat. Stanowi to też bazę społecznego rozwoju jak i rozwoju indywidualnego. Fakt, iż większość zajęć prowadzona jest jednego nauczyciela ułatwia inicjowanie treści poszczególnych przedmiotów i tworzenie z nich struktury wiedzy.

Nauczyciel nie używa podręczników, ani środków audiowizualnych. Głównym narzędziem komunikacji jest żywa, obrazowa mowa. Nauczyciel wiele opowiada, a pięknie ozdobione zeszyty dzieci zawierające główne treści lekcji stają się faktycznie podręcznikami. W pracy wychowawcy bardzo ważny jest sposób w jaki rozwija on własne cechy i uzdolnienia tak, aby w optymalny sposób nawiązać do możliwości rozwojowych różnych dzieci w klasie i aby móc każdorazowo znaleźć odpowiednią metodę do odpowiedniej sytuacji. Służy temu przede wszystkim zajmowanie się wiedzą o człowieku w trzech następujących krokach: studiowanie wiedzy o człowieku, jej przyswajanie oraz twórcze z niej czerpanie. Permanentna praca nad sobą stymuluje bowiem również rozwój dzieci. Chęć rozwoju u wychowawcy a także jego entuzjazm i zachwyty nad światem udzielają się uczniom pobudzając ich do nauki i do samodzielności. Praca nad sobą nauczyciela staje się w pedagogice waldorfskiej jednym z głównych czynników wychowawczych i skuteczną barierą przed groźbą popadnięcia w rutynę.

Większość przedmiotów w szkołach waldorfskich nauczana jest w ramach 3-4 tygodniowych cykli lekcyjnych. Nauczanie w cyklach umożliwia lepszą koncentrację i bardziej intensywny kontakt z przerobionym materiałem, który można dzięki temu opracowywać w zwarte, łatwe do zapamiętania obrazy. Cykle lekcyjne realizowane są w formie tzw. lekcji głównej, będącej podstawową jednostką zajęć dydaktycznych. Obejmuje ona dwie pierwsze godziny nauki i dzieli się na 3 części. Pierwsza z nich to część rytmiczna: rozbudza ona dzieci, scala je w spójny zespół klasowy, nastraja i przygotowuje do udziału we właściwych zajęciach. Materiał wykorzystywany w tej części stanowią ćwiczenia rytmiczne, gry i zabawy ruchowe, wiersze i piosenki powiązane tematycznie z aktualnym cyklem lekcyjnym bądź/ i porą roku oraz różne ćwiczenia językowe „kultywujące” mowę. W części rytmicznej wszystkie dzieci

regularnie ćwiczą grę na flecie. Druga z kolei to część merytoryczna, w której najpierw ma miejsce powtórka, refleksja i pogłębienie materiału z poprzedniego dnia, potem wprowadzenie nowego materiału i kontynuacja głównego tematu a na koniec podsumowanie, opis i odpowiednie rysunki. Lekcję kończy część narracyjna czyli opowiadanie nauczyciela o tematyce zgodnej ze specyfiką danej fazy rozwojowej ucznia.

Ponieważ myślenie przychodzi dziecku najłatwiej rano, na lekcji głównej nauczane są przedmioty wymagające przede wszystkim wiedzy, rozumienia i wyobraźni – matematyka, fizyka, geografia, biologia, historia, język ojczysty. Po lekcji głównej przychodzi czas na te przedmioty, które wymagają stałego, powtarzalnego ćwiczenia w wymiarze pojedynczych godzin lekcyjnych: języki obce, muzyka, gimnastyka, eurytmia, malowanie, religia. Prace ręczne, zajęcia warsztatowe, uprawianie ogrodu są w miarę możliwości przekładane na godziny popołudniowe lub późne przedpołudnie. Taka organizacja dnia szkolnego: najpierw przedmioty kładące szczególny nacisk na sferę kognitywną, potem uczuciowo-artystyczną a na koniec praktyczną – woliwną stanowi rezultat uwzględnienia naturalnego rytmu dziennego dziecka i nie opiera się na potrzebach (a nieraz i na wygodnictwie) nauczycieli. Poza tym dąży się do tego, aby w trakcie każdej lekcji zachowana była równowaga między pracą indywidualną a zespołową, między recepcją a ekspresją, między przyjmowaniem i przeżywaniem a wykonaniem i nadawaniem kształtu inaczej mówiąc: między „wdechem” a „wydechem”.

W trakcie nauczania nie stosuje się ocen cyfrowych i nie ma drugoroczności, gdyż nauka nie ma na celu selekcji i rywalizacji. Jedną godną rywalizacją, do której pobudza szkoła i nauczyciel to rywalizacja a raczej współzawodnictwo z samym sobą, wyrastanie ponad to, czym się jest i dążenie do tego, by stać się tym, czym stać się można. Nie jest kwestią to, czy ktoś jest lepszy od kogoś innego, lecz to czy samemu jest się u szczytu swoich możliwości. Pod koniec roku szkolnego każdy uczeń otrzymuje obszerne świadectwo opisowe z charakterystyką własnego rozwoju, osiągnięć szkolnych, poczynionych postępów w nauce, zauważonych trudności, a także rodzaju zastosowanej pomocy.

Ponieważ nie istnieje zjawisko drugoroczności dziecko może być pewne swojej przynależności do danej klasy jako grupy społecznej, niezależnie od uzdolnień czy cech charakteru. Daje mu to poczucie wartości swojej osoby, poczucie bezpieczeństwa i głębokie przekonanie o swojej przynależności do społeczności. Poza tym treści programowe, które odnoszą się zawsze do danej fazy rozwojowej nie spełniałyby swojej roli wobec ucznia powtarzającego klasę.

GLÓWNE METODY PRACY

Istnieje kilka głównych zasad metodycznych, którymi nauczyciel waldorfski winien kierować się w swojej pracy z dziećmi.

- **Odnoszenie wszystkiego do człowieka;**

dziecko powinno czuć, że to wszystko, czego się uczy i co poznaje ma związek z nim samym, że dotyczy w jakiejś mierze jego samego. Integracja różnych treści dokonuje się wokół człowieka.

- **Nieustanne uwzględnianie praktycznej strony życia;**

szkoła przygotowując dziecko do (przyszłego) wejścia w życie musi sama być głęboko zakotwiczona w jego rzeczywistym w nurcie, przekazywane treści nie mogą być wyobcowane z życia.

- **Przekształcanie wszystkiego w obraz;**

prezentacja materiału odbywa się nie przy pomocy definiowania i abstrakcyjnych formuł, lecz za pomocą możliwie pełnych życia obrazów i wielostronnej charakterystyki; nie de-finitio lecz circum-ambulatio. To co nauczyciel przekształci w obraz, musi przekazać dziecku za pomocą opartego na własnych przeżyciach wewnętrznego przekonania i ciepła. Z lekcji, która przepływa mniej z głowy do głowy, a bardziej z serca do serca dzieci będą czerpać siły na całe swoje życie.

- **Ciągle ukazywanie piękna w świecie;**

ważnym zadaniem dla nauczyciela jest to, aby ćwiczyć dostrzeganie piękna w świecie i ciągle je podkreślać. Również to co nauczyciel czyni i to jak mówi powinno być piękne. Dzięki temu dziecko przez naśladownictwo samo będzie chciało pięknie i starannie wykonywać swoje prace, a później w wyniku metamorfozy tego dążenia, rozwinię głębsze zainteresowanie światem.

- **Uwzględnienie rytmu we wszystkich działaniach;**

tak jak życie przebiega pomiędzy biegunami i tworzy przez to powtarzający się rytm, który utrzymuje nas w zdrowiu, tak i lekcja powinna uwzględniać biegunowość pomiędzy: ruchem i spokojem, słuchaniem i własnym działaniem, współdziałaniem i pracą indywidualną pełnią uwagi a zanurzeniem się w świat fantazji. Tak powstaje rytm „wdechu” i „wydechu” duszy, który przechodzi na

ciało. Cała sztuka polega na tym, aby umieć odczuć, czego dzieci aktualnie potrzebują.

- **Wychodzenie od całości do części;**

tego rodzaju metoda analityczna odpowiada niejako w mikroskali procesowi powstania i rozwoju świata, gdzie wielość powstaje z pierwotnej jedności (całości); jest szczególnie pomocna w rachunkach i gramatyce.

- **Wychodzenie od czynu w drodze ku pojmowaniu;**

dziecko, odwrotnie niż dorosły, na drodze ku przyswajaniu sobie różnych treści powinno najpierw zebrać doświadczenia, dobrze je przeżyć i dopiero na bazie wolitywnego ujęcia rzeczy dochodzić do ich zrozumienia; mówiąc obrazowo: od ręki, poprzez serce, do głowy.

- **Chronienie dziecka przed zbyt wczesnym „starzeniem się”;**

czyli przed za wczesnym, wymuszonym przez współczesny świat dojrzewaniem, zbyt wczesnym wkraczaniem w świat dorosłości kosztem dzieciństwa. Obecne czasy i współczesny świat usiłują to ciągle wymuszać. Odpowiedzią na to jest rozwój woli, fantazji i ciepła serca w tej samej mierze co rozumu.

**PRZEDMIOTY PROWADZONE PRZEZ NAUCZYCIELA
WYCHOWAWCĘ**

JĘZYK POLSKI

(Punkt wyjścia, metoda)

Człowieka można określić jako istotę posługującą się słowem. To właśnie język jest cechą specyficzną ludzką. Aspekt funkcjonalno – komunikatywny języka nie wyczerpuje jednak jego istoty. Ludzka Mowa jest także środkiem, przy pomocy którego człowiek może wyrazić wszystko to, co stanowi jego życie wewnętrzne. Dzięki niej może też ogarnąć świat zewnętrzny nadając rzeczom nazwy. Oba wymienione aspekty dochodzą do głosu w poezji. W poezji mowa przeżywana jest jako dzieło sztuki. I to właśnie kryterium mowy jako dzieła sztuki stanowi ważny punkt wyjścia do pracy z uczniami.

Poza poezją istnieje też inny, równie swoisty dla języka obszar. Jest nim gramatyka. To w jaki sposób jest język zbudowany stanowi jeden jego biegun a rytm, melodyka i różnorodne jakości dźwięków, które dochodzą do głosu w wierszach, balladach, prozie artystycznej i próbach dramatycznych tworzą biegun drugi. Wszystko co powstaje „pomiędzy”, z sił obu biegunów języka, objawia się jako umiejętność i zdolność do słownego komunikatu, do rozmowy, jak również samoafirmacji w mówieniu. Im bardziej obie strony schodzą się we wspólnej grze sił, tym bardziej przestronny staje się obszar „środkowy”, tym bardziej też sprawny i skuteczny staje się język. Przedmiot język ojczysty w szkole waldorfskiej stara się ożywiać i rozbudowywać oba bieguny: w różnorodny sposób ćwiczyć i pielęgnować odczuwanie dla wszystkich artystycznych momentów języka oraz w żywy sposób nauczać gramatyki. Pozostałe umiejętności jak: zdolność opowiadania, przedstawiania, czytania, wzbogacanie słownictwa czy pewność w ortografii sytuują się w grze sił pomiędzy oboma tymi biegunami i poddając się ich oddziaływaniu „czerpią siłę” z równowagi między nimi.

W momencie pojawienia się u ucznia braków czy trudności na tym „środkowym” obszarze, sposobem do ich przewyciężenia nie jest, jakby się mogło wydawać, koncentrowanie się na uzupełnianiu czy zapełnianiu powstałych ubytków, lecz bardziej na stałym rozbudowywaniu i ożywianiu obu biegunów języka i na umiejętnym oscylowaniu między nimi. W takim ujęciu można język traktować jako swoiście przetworzony ruch i równowagę.

***

Nauka języka ojczystego w szkole waldorfskiej odbywa się nie tylko podczas cykli lekcyjnych poświęconych temu przedmiotowi, ale ma miejsce codziennie w trakcie tzw. części rytmicznej i narracyjnej lekcji głównej. Poza tym fakt, że nauczyciel wychowawca jest stale obecny na lekcji głównej powoduje, iż może on nieustannie czuwać nad pielęgnowaniem mowy ojczystej niezależnie od przedmiotu, który właśnie prowadzi (np. opisy, relacje, charakterystyki z zakresu biologii, historii czy geografii). Można powiedzieć, że nauka języka ojczystego rozciąga się w ten sposób niejako na wszystkie przedmioty a w cyklach języka polskiego znajduje swoją kulminację, szczególnie się intensyfikuje. Ponadto w zależności od potrzeb nauczyciel wprowadzić może dodatkowe lekcje ćwiczeń poświęcone przykładowo ortografii.

K L A S Y I – III

(Nauczanie początkowe)

I

Pierwsze 2 – 3 lata nauki szkolnej to wiek, w którym daje jeszcze znać o sobie faza naśladowania w rozwoju dziecka. W uczniu nie ma jeszcze wyraźnej potrzeby, by dystansować się od otaczającego świata. Nauczanie w tym wieku nie może jeszcze przedkładać elementu intelektualnego i kognitywnego nad element wolitywny i społeczny. W nauczaniu języka polskiego chodzi najpierw o ujęcie jakości związanych z dźwiękiem, rymem, rytmem oraz charakterem liter. Dziecko powinno rozwinąć w sobie indywidualny, nieabstrakcyjny stosunek do poszczególnych liter a potem do całej czynności pisania. W klasie drugiej do dużych liter drukowanych dołączają się małe, a w klasie trzeciej litery pisane. Niekiedy wprowadza się litery pisane już w klasie drugiej szczególnie angażując się do tego dynamiczne rysowanie form. Czytanki używa się od drugiej klasy. Przedtem czyta się to, co zostało zapisane samodzielnie. W klasie trzeciej pojawiają się początki gramatyki: dzieci uczą się wyróżniać 3 główne części mowy (rzeczownik, przymiotnik, czasownik) i 3 rodzaje zdań (zdanie oznajmujące, pytające i wykrzyknikowe).

Ogólnie cele nauczania w klasach I – III można ująć następująco:

- kształtowanie umiejętności poprawnej, starannej wymowy (artykulacja, akcent, dynamika głosu, przerwy oddechowe itp.),
- rozwijanie ekspresji werbalnej i pozawerbalnej (zwracanie uwagi na żywość, harmonię słowa, na właściwy towarzyszący słowu ruch, na łączenie słowa z ruchem i rytmem),
- ćwiczenie mowy w kontekście społecznym: mówienie i słuchanie tak jak ma to miejsce w sytuacji rozmowy, w recytacji, w sztuce teatralnej,
- właściwe używanie słów tak, aby mowa mogła dobrze spełniać swoją funkcję społeczną jako: komunikat, ekspresja uczuć i jako akt woli,
- kształtowanie umiejętności pisania i czytania,
- pobudzanie rozwoju wyobraźni oraz kontaktu z przyrodą.

K L A S A I

Aby można było rozpocząć z dzieckiem naukę pisania i czytania, musi ono zacząć odczuwać język jako taki, to znaczy uwolniony od związku z rzeczami i przedmiotami. Takie bardziej świadome przeżywanie języka bierze się stąd, że dziecko zaczyna nazwy rzeczy odbierać jako coraz bardziej niezależne od rzeczy, do których się odnoszą. Do tej pory były one dla niego jakby właściwościami tych rzeczy, tkwiły w nich niejako. Działo się tak na skutek specyficznej relacji świadomości dziecka do otaczającego świata. Polega ona na tym, iż dziecko będąc ze światem silnie związane, głęboko w nim na swój sposób tkwiąc, wykazuje tendencje do tego, aby wszystko ujmować konkretnie i przedmiotowo. Język jest dla niego w tym wieku czymś zewnętrznym. Jego własna istota nie jest jeszcze na tyle rozwinięta, by móc go przeniknąć i przeżyć wewnątrznie. Takiemu ujmowaniu świata w miarę obca jest umiejętność czytania i pisania, gdyż formy liter nie są obrazami rzeczy i nie mogą być ani w trakcie czytania, ani pisania brane jako takie. Dopiero kiedy świadomość dziecka na tyle zdystansuje się od swojego związku z konkretnymi rzeczami, że przestaje już łączyć formy z postrzeganymi rzeczami i przez to jest w stanie nadawać określonym formom znaczenie konkretnego znaku, pojawia się podstawa dla nauki pisania i czytania.

Zdolność ta występuje około 7 roku życia. Równocześnie towarzyszą jej zmiany w pamięci i życiu wyobraźniowym dziecka. Odtąd może ono bowiem z głębi swojej dusznej aktywności dowolnie reprodukowac w obrazach wyobraźniowych to, co widziało wcześniej a czego tak na prawdę nie było w stanie robić do tej pory (obok tak zwanej pamięci lokalnej pojawiać się zaczyna tak zwana pamięć czasowa) Oznacza to zasadniczą zmianę w jego stosunku do świata. Do tego co dziecko postrzega dzięki zmysłom dołączac się zaczyna sfera obrazów – przypomnień, które jest ono w stanie już samodzielnie stwarzac i modyfikowac.

Dziecko przeżywa jak obok rzeczy świata zewnętrznego wykształca się świat jego własnej duszy. Dzięki temu zaczyna odczuwac siebie w stosunku do otoczenia jako odrębną istotę. Teraz też może już postrzegając formę nadawac jej jednocześnie, dzięki zdolności niezależnego od spostrzeżeń wyobrażania, znaczenie litery.

* * *

Szczególną wagę w pedagogice waldorfskiej przywiązuje się do nauki pisania, która ma miejsce przed nauką czytania. Przy nauce czytania apeluje się do innych sił, niż przy nauce pisania. Ucząc się pisać, zwłaszcza tak jak to się robi w szkołach waldorfskich, angażuje dziecko w szczególny sposób swoją wolę, artystyczne odczuwanie i poczucie języka; czytanie zaś jest w istocie czynnością intelektualną. Dopiero, gdy doprowadzimy pisanie do tego stadium, że żyje ono w całym wnętrzu dziecka, dopiero wtedy przejść możemy do właściwej nauki czytania, przetwarzając w czytanie to, co dziecko samo nauczyło się zapisywać. Tak więc w nauce pisania i czytania wychodzi się najpierw od elementu woli – nauka pisma i dopiero stopniowo przechodzi się do sfery związanej bardziej z intelektem – nauka czytania. Jeśli uwzględnić fakt, że pismo musiało rozwinąć się z mowy po czym dopiero wtedy przejść można było do czytania, to metodę uwzględniającą taką właśnie kolejność można by określić jako genetyczną.

Nauka pisania trwa stosunkowo długo, gdyż każda litera wyprowadzana jest z konkretnego obrazu, który jest ilustracją do opowiadanej przez nauczyciela baśni. Taka droga od żywego obrazu, do abstrakcyjnej litery jest powtórzeniem w psychicznym rozwoju dziecka procesu jaki dokonał się w ludzkości w czasach starożytnych a mianowicie przejścia od pisma obrazkowego do liter alfabetu. Dzięki takiej metodzie dziecko jest w stanie wyrobić sobie osobisty stosunek do każdej litery i dzięki temu

łagodnie wkraczać w obcy mu świat abstrakcyjnych znaków. Dodatkową zaletą takiego podejścia jest wzbogacanie wewnętrznego życia dziecka. Dusza dziecka wypełnia się obrazami i przeżyciami z baśni, które dzięki swoim myślom przewodnim jak: zwycięstwo dobra nad złem, nagroda za dobre uczynki a kara za złe odpowiadają widzeniu świata przez dziecko w tym wieku i przez to w najlepszy sposób mu ten świat przybliżają. Z tego też powodu baśnie stanowią główny wątek narracyjny w klasie pierwszej. Opowiadanie baśni a potem bajek i legend to pierwszy stopień, za pomocą którego zbliża się dziecko do świata literatury i sztuki.

CELE I MATERIAŁ NAUCZANIA

Główne cele nauczania w klasie I ująć można jako „łagodne przejście” od obrazowej czynności rysowania do umiejętności pisania a następnie (od umiejętności pisania) do nauki czytania własnoręcznie zapisanych tekstów jak również od życia w obrazach do umiejętności wyrażania ich słowem i gestem. Ważnym celem jest też przeżycie prawd o życiu i świecie zawartych w obrazach baśniowych oraz budzenie miłości do natury i otaczającego świata.

Głównym materiałem narracyjnym są wspomniane już baśnie. Poza tym materiał nauczania stanowią utrzymane w baśniowym nastroju historie przyrodnicze (w których rozmawiają ze sobą kamienie, rośliny, zwierzęta i ludzie), poezja dziecięca o tematyce związanej m.in. z przyrodą, porami roku, świętami (wiersze powinny być rytmiczne) ewentualnie teksty, inscenizacje i wiersze tworzone przez nauczyciela zgodnie z rozpoznaniem potrzeb klasy.

DZIAŁANIA DYDAKTYCZNE

Mówienie i słuchanie:

- grupowa recytacja wierszy i przez systematyczne powtarzanie uczenie się ich na pamięć; chodzi o takie wiersze, które są rytmiczne, mają dużo powtórek i walorów poetyckich,

- korowody, zabawy i ćwiczenia rytmiczne do recytowanych wierszy, inscenizacje – nawiązanie do silnej potrzeby ruchu u pierwszoklasistów, gdzie słowu mówionemu towarzyszy ukierunkowany ruch i konkretny gest,
- opowiadanie odtwórcze uczniów np. fragmentów baśni z dnia poprzedniego czy historyjek przyrodniczych,
- swobodne wypowiedzi uczniów związane z ich życiem i najbliższym otoczeniem,
- rozmowy na tematy związane z materiałem nauczania, z życiem rodzinnym, świętami, porami roku; zagadki,
- słuchanie baśni opowiadanych przez nauczyciela w sposób artystyczny (żywe słowo nauczyciela) oraz uważne przesłuchiwanie się prowadzonym rozmowom (uczenie się słuchania innych).

Pisanie:

- kilkutygodniowy cykl rysowania form (3-4 tygodnie) jako przygotowanie do wprowadzenia liter (kreślenie linii prostych w położeniu równoległym, prostopadłym, rozbieżnym oraz łuków, kół i spirali; odwzorowywanie figur literopodobnych),
- wyprowadzanie poszczególnych liter z konkretnych obrazów; każda z liter wiąże się z obrazem z baśni, który po uproszczeniu zamienia się w abstrakcyjny znak (rysunek na tablicy wzmocniony chóralną recytacją zdania, w którym możliwe często występuje dana litera),
- ćwiczenia w kształtnym i czytelnym pisaniu pojedynczych liter, grup liter i wyrazów, stosowanie właściwej proporcji i odstępów, równomierne położenie pisma (duże litery drukowane pisane przy użyciu bloczkowych kredek woskowych),
- łączenie liter w wyraz, wyrazów w proste zdania – metoda syntetyczna (wstęp do czytania),
- ujmowanie w zdaniu poszczególnych wyrazów, a w wyrazach poszczególnych dźwięków – metoda analityczna (dotyczy również mówienia),
- zapisywanie krótkich tekstów do samodzielnie tworzonych książeczek (format A– 4).

Czytanie:

- czytanie słów i zdań zapisanych na tablicy, w zeszytach oraz we własnoręcznie napisanych „książeczkach”; przy czym bardziej jednak zwraca się uwagę na pewność u dzieci w tworzeniu i składaniu wyrazów niż na szybkie opanowanie zdolności płynnego czytania.

Ortografia i gramatyka:

W pierwszej klasie dzieci nie uczą się jeszcze zasad pisowni i gramatyki w sposób świadomy. Uczą się naśladowując przykład dawany przez nauczyciela. Jako rodzaj przygotowania do przyszłej nauki gramatyki służyć może np. zwracanie przez nauczyciela uwagi dzieci na to, jak formułuje on wypowiedziane zdania, jak akcentuje pewne części mowy, jak wyróżnia pewne elementy syntaktyczne w tekstach części rytmicznej i narracyjnej.

K L A S A   I I

CELE I MATERIAŁ NAUCZANIA

Nauka języka ojczystego w klasie drugiej jest w zasadzie kontynuacją i rozszerzeniem tego wszystkiego, co zapoczątkowane zostało w klasie pierwszej. Doskonalona jest umiejętność pisania (estetyka, czytelność, poprawność, pierwsze krótkie opisy), przy czym pisanie jest ciągle podporządkowane funkcji własnego mówienia, nie jest jeszcze środkiem komunikacji z innymi ludźmi. Dopiero kiedy pisanie stanie się czynnością automatyczną, to znaczy kiedy dzieci nabiorą dużej wprawy w pisaniu, mówieniu i czytaniu nauczyciel może zacząć pracować nad nadaniem pisaniu właściwej mu funkcji: już nie jako środka służącego nauce czytania ale jako środka komunikacji, środka umożliwiającego przekazywanie własnych myśli innym ludziom. W drugiej klasie ma miejsce właściwa nauka czytania.

Głównym materiałem narracyjnym są bajki o zwierzętach i legendy o świętych. W bajkach napotyka uczeń na zwierciadło jednostronnych ludzkich cech jak przebiegłość, chciwość, pycha. Z ich przeciwieństwem spotyka się w postaciach świętych, którzy reprezentują ludzi dążących do pełni człowieczeństwa. Są oni w stanie harmonizować w sobie cechy jednostronne oraz ze swojego oddania się Bogu czerpać siły, aby pomagać bliźnim. W bajkach i legendach znajduje uczeń pewnego rodzaju odpowiedź na pojawiające się w tym wieku pytania, które towarzyszą rodzącym się przeżyciom jakości moralnych i własnego sumienia. Poza tym materiałem nauczania są

też legendy i bajki o roślinach i siłach natury. Tak jak w pierwszej klasie korzysta nauczyciel z poezji dziecięcej i ewentualnie twórczości własnej.

DZIAŁANIA DYDAKTYCZNE

Mówienie i słuchanie:

- w drugim roku nauki charakter części rytmicznej pozostaje zasadniczo taki sam, doskonalone i pogłębiane są natomiast nabyte umiejętności i zdolności (grupowa recytacja, zabawy i ćwiczenia rytmiczne, słuchanie bajek i ich opowiadanie, rozmowy, swobodne wypowiedzi, poprawna artykulacja itd. jak w kl. I.),
- do recytacji chóralnej dołącza się coraz bardziej recytacja indywidualna,
- recytacja bajek – na zmianę w chórze i pojedynczo (wprowadzenie w zupełnie nowy styl wypowiedzi w porównaniu z językiem baśni),
- inscenizacje związane głównie z treścią bajek i legend (z uwzględnieniem recytacji rytmicznej, poprawnej artykulacji, śpiewu),
- teatr lalkowy.

Pisanie:

- wprowadzenie małych liter drukowanych (pisanych już kolorowymi kredkami ołówkowymi na miejsce używanych dotąd bloczkowych kredek woskowych),
- pod koniec roku możliwe jest wprowadzenie alfabetu pisanego,
- ćwiczenia w kształtnym i estetycznym pisaniu,
- praca nad estetyką zeszytu,
- analiza wyrazów,
- zapisywanie przez dzieci tego, co potrafią recytować z pamięci, tekstów z tablicy oraz fragmentów bajek i legend, które znają z opowiadań i/ lub z inscenizacji,
- próby oddania w krótkim opisie tego, czego nauczyły się o zwierzętach, roślinach, lesie i środowisku,
- pierwsze próby pisania własnych tekstów – w zależności od stopnia gotowości i własnych chęci ucznia.

Czytanie:

- bardziej systematyczna nauka czytania - na początku czytanie tekstów samodzielnie zapisanych, potem tekstów drukowanych z pierwszych wypisów (wypisy wprowadza się nie wcześniej niż dopiero przed Bożym Narodzeniem).

Ortografia:

- właściwej nauki ortografii jeszcze nie ma, uczniowie w dalszym ciągu naśladowają nauczyciela; nauczyciel może jednak w zależności od rozeznania zacząć wprowadzać pierwsze, niewielkie, dobrze przygotowane ćwiczenia pisowni (np. rozpoczyna od szeregu wyrazów już znanych, dzieci poprzez analogię próbują zapisywać inne, podobne wyrazy).

Gramatyka:

- właściwej nauki gramatyki też jeszcze nie ma; można już jednak uświadamiać uczniom różnice między rzeczownikiem, przymiotnikiem i czasownikiem (bez wprowadzania terminologii), można również poprzez odpowiednią wymowę i melodię języka zwrócić uwagę na 3 rodzaje zdań: oznajmujące, pytające, wykrzyknikowe (kształcenie poczucia stylu).

K L A S A   I I I

CELE

W trakcie III klasy dokonuje uczeń bardzo ważnego kroku w swoim rozwoju. Zaczyna powoli dystansować się od swojego otoczenia. Silniej niż dotąd przemieniać się zaczyna u dziecka poczucie siebie w świadomość siebie. Pomocą na drodze rozwoju i wzmocnienia samodzielności staje się teraz pierwszy świadomy kontakt z gramatyką. Wzmaga ona wewnętrzną stałość, staje się jakby rodzajem wewnętrznego szkieletu duszy. Ogromnie ważne jest jednak, aby cały świat abstrakcyjnych form gramatycznych wydobywać z elementu artystycznego.

Skutkiem zmian w obszarze świadomości dziecka i pojawiającego się zaczynać dystansu do otoczenia i ludzi stają się pytania natury egzystencjonalnej: skąd pochodzi

człowiek, świat i jego mieszkańcy. I tu istotną pomocą dla młodego człowieka mogą się okazać historie ze Starego Testamentu stanowiące materiał części narracyjnej. W piękny i subtelny sposób korespondują one ze stanem duszy dziecka w tym właśnie wieku.

Głównym celem nauczania w klasie III jest pomoc dziecku w przezwyciężeniu jego wewnętrznego kryzysu po 9 roku życia (tzw. Rubikonu). Dwoma ważnymi środkami, jakimi może się tu posłużyć język to: gramatyka i opowieści biblijne.

Innym rodzajem pomocy na tym polu są osobne cykle przedmiotowe poświęcone uprawie roli, budowie domu i starym rzemiosłom. Ponieważ do pewnego stopnia stanowią one osobny przedmiot, omówione są po materiale klasy III.

Ważnym celem zajęć jest też kontynuowanie i rozszerzanie umiejętności dzieci z dwóch poprzednich lat w mówieniu, czytaniu i pisaniu.

DZIAŁANIA DYDAKTYCZNE I TREŚCI NAUCZANIA

Mówienie i słuchanie:

- recytacja i uczenie się na pamięć wierszy związanych z przyrodą i tematyką przerabianych cykli (praca ludzka, stare zawody); nauczyciel stara się zwrócić uwagę uczniów nie tylko na rytm i melodię języka ale również rozbudzać ich wrażliwość na wewnętrzne piękno poezji; ćwiczenie artykulacji,
- słuchanie opowiadań związanych z tematyką przerabianych cykli oraz opowieści biblijnych (głównie z Księgi Rodzaju) jak również opowiadań osnutych na wybranych motywach Starego Testamentu,
- możliwe są inscenizacje związane z tematyką przerabianych cykli lub części narracyjnej oraz recytacje fragmentów księgi Genesis lub psalmów Dawida (również po hebrajsku),
- opowiadania odtwórcze, streszczanie materiału narracyjnego,
- rozbudzanie wrażliwości na nowy element stylu w języku biblijnym,
- coraz bardziej rozbudowane wypowiedzi własne związane z tematyką lekcji i własnym życiem ucznia.

Pisanie i prace pisemne:

- wprowadzenie i ćwiczenie pisma pochyłego; pisanie stalówką i atramentem a potem piórem wiecznym,
- zapisywanie nowym pismem dłuższych tekstów do zeszytów przedmiotowych,
- pierwsze małe wypracowania, związane głównie z tematyką lekcji; ze zwróceniem uwagi na dokładne opisanie rzeczy wybranej jako temat,
- pisanie listów.

Czytanie:

- dalsze ćwiczenie czytania tekstów pisanych i drukowanych; głośne czytanie indywidualne i grupowe (właściwe tempo, akcent, intonacja, przestankowanie).

Ortografia:

- początki właściwej ortografii, punktem wyjścia jest uważne słuchanie wymawianych słów i dźwięków (wprowadzaniu zasad ortografii powinien stale towarzyszyć jej społeczny aspekt: „prawidłowo (ortograficznie) pisze ten, kto trzyma się reguł, które ustalili między sobą ludzie, aby ułatwić sobie czytanie”),
- z melodii zdania i towarzyszących jej pauz przechodzi się do znaków przestankowych,
- proste dyktanda, podział wyrazów na sylaby.

Gramatyka:

- wprowadzenie 3 podstawowych części mowy w nawiązaniu do 3 obszarów duszy ludzkiej: czasownika (punkt wyjścia) – biegun woli, rzeczownika – biegun myślenia i przymiotnika -sfera uczuć,
- odmiana czasownika w czasie teraźniejszym,
- rozszerzenie części mowy o: zaimek – w nawiązaniu do rzeczownika, przyimek – w nawiązaniu do czasownika i wykrzyknik – w nawiązaniu do przymiotników,
- rozpoznawanie zdań oznajmujących, pytających i rozkazujących,
- podział zdania na części i rola jaką odgrywają w tym znaki przestankowe (ustnie; jeszcze bez rozróżniania zdań nadrzędnych i podrzędnych).

WIEDZA O ŚRODOWISKU I WYTWORACH LUDZKIEJ PRACY

(III KLASA)

Dzięki tematyce zawartej w powyższych cyklach umożliwia się dziecku, które w tym właśnie wieku odczuwać zaczyna wyraźny rozdźwięk między sobą a swoim środowiskiem, świadome wkraczanie w otaczający go świat. Pozwala mu się współprzeżyć pracę, która jest konieczna do tego, by człowiek mógł mieszkać i się odżywiać. Dziecko opuszcza przez to swój osobisty „raj”, w którym żyło dotąd z owoców pracy innych nie zdając sobie z tego na dobre sprawy. W obszar jego świadomości wkraczać zaczyna praca innych ludzi związana z różnymi zawodami. Ponieważ w tym wieku dziecko niejako „schodzi” na ziemię, ma ono teraz dosłownie możliwość – dzięki przerabianym cyklom – ujmowania i dotykania świata wokół siebie. Zagadnienia poruszane w tych cyklach kontynuowane będą później na lekcjach geografii, biologii, fizyki, chemii. Przede wszystkim dzieci po raz pierwszy dowiadują się, że w pracy każdy jest zdany na pomoc innego człowieka. Jest to ważne doświadczenie, które przygotowuje rozumienie kwestii społecznych i idei trójpodziału organizmu społecznego.

- Cykl poświęcony uprawie ziemi i pracy rolnika, zwany też „od ziarna do chleba” (omawiane są m.in. orka, bronowanie, siew, uprzęż konia, różne gleby, 4 rodzaje zbóż, zniwa, młócka, mielenie, wypiek chleba i wyrób produktów mlecznych).
- Cykl poświęcony starym zawodom i wytwarzanym produktom (pasterz, myśliwy, rybak, drwal, węglarz, piekarz, krawiec, szewc, garncarz, stolarz, kowal itp.).
- Cykl poświęcony budowie domu (omawiane są najpierw „domy” pierwotnej ludności jak: grotty, szałas, lepianki, namioty, następnie materiały budowlane (produkcja cegieł, przygotowanie zaprawy murarskiej), proces wznoszenia domu, różne rodzaje domów, specjaliści zatrudnieni przy budowie: architekci, murarze, cieśle, stolarze, dekarze, instalatorzy).

Bardzo ważne jest, aby dzieci w trakcie każdego cyklu praktycznie doświadczyły omawianych czynności np. orki, młócki, wypieku chleba, lepienia garnków czy wybudowania małego murku (który nie zostałby później rozebrany).

K L A S Y I V – V

Wiek uczniów w klasie IV i V przypada na okres nazywany środkiem dzieciństwa. Jeżeli w klasach młodszych dominował element wolitywny, to w tym właśnie okresie na czoło wysuwa się element życia uczuciowego. Poza tym w tym właśnie okresie, przed pokwitaniem, daje o sobie znać u dzieci szczególna harmonia i równowaga objawiająca się zarówno w życiu zewnętrznym jak i wewnętrznym (zwłaszcza w V kl.). Środkiem oddziaływania, na który w tym właśnie czasie najwięcej należy poświęcać uwagi jest piękno. W sposobie mówienia, pisania, w artystycznej prezentacji i w ogóle wszędzie spotykać się powinien uczeń z pięknem i uczyć się je pielęgnować. Nie należy przy tym tego piękna ograniczać tylko do elementu artystycznego. Wyrabianie estetycznego stosunku do języka możliwe jest w dużej mierze dzięki temu, że wszystko w nauczaniu przeniknięte jest jeszcze artystycznym obrazem.

Ogólne cele nauczania w klasach IV–V można ująć następująco:

- nauka ładnego mówienia (opowiadania, streszczenia, recytacja wierszy, staranna wymowa), styl wypowiedzi,
- nauka ładnego czytania tekstu (właściwa intonacja, przerwy),
- nauka ładnego i starannego pisania zarówno pod względem formy jak i treści oraz rzeczowości,
- nauka uważnego słuchania w aspekcie społecznym: aby móc rozumieć innych ludzi,
- nauka używania poprawnych konstrukcji gramatycznych.

K L A S A I V

Głównym motywem i celem nauczania w tej fazie rozwoju jest wspieranie wewnętrznego procesu, który nazwać by można bardziej świadomym zadawaniem się dziecka w przestrzeni i czasie. W nauce o języku znajduje to odbicie w omawianiu czasów z jednej strony i omawianiu funkcji przyimka z drugiej. Do tego dołącza się dalsze ćwiczenie poczucia stylu i budowy zdania ale w sposób jeszcze bardzo obrazowy

(tzw. obrazy zdań). Kiedy od szóstej klasy rozpocznie się właściwa nauka składni, będą dzieci dysponowały – dzięki obrazowemu i plastycznemu przeżyciu budowy zdania – odpowiednim gruntem do przyswajania sobie abstrakcyjnych pojęć syntaksy.

Materiał narracyjny stanowią opowieści o bogach i bohaterach z mitologii słowiańskiej, skandynawskiej – Edda i z Kalewali. Szczególnie trafnie nawiązuje do wieku dziecka po przekroczeniu Rubikonu świat mitycznych obrazów Eddy. Opis procesów, w wyniku których przemianie ulega ludzka świadomość, tak iż nie może już postrzegać boga i boskiego posłańca Baldura, ilustruje w skali ogólnoludzkiej to, co w skali indywidualnej zachodzi w tym właśnie okresie u dziecka. W klasie trzeciej przeżyło dziecko „wygnanie z raju”, w klasie czwartej przeżywa ostateczny „zierzch bogów” i świata, z którym czuło się do niedawna jeszcze instynktownie związane. Waleczni bohaterowie i rycerze stają się obrazem tych sił jego indywidualności, które dochodzą do głosu w fazie, kiedy otwierać się ono zaczyna na świat zewnętrzny i sprostać musi wyzwaniom pojawiającej się przed nim nowej rzeczywistości.

DZIAŁANIA DYDAKTYCZNE I TREŚCI NAUCZANIA

Pielęgnowanie mowy i recytacja:

- w dalszym ciągu recytacja wierszy związanych tematycznie z przyrodą oraz oddających piękno krajobrazu (w związku cyklami lekcyjnymi i okresem coraz bardziej intensywnego otwierania się dziecka na świat),
- bardzo ważny jest dla dzieci w tym wieku dobór wierszy ze zjawiskiem aliteracji,
- poza tym nauczyciel stara się dobierać takie wiersze, jakie czuje, że pasują do jego klasy; dużo radości sprawiają utwory, z których przemawia mądrość życiowa,
- w dalszym ciągu opowiadania i streszczenia ustne, samodzielne improwizacje, odgrywanie ról teatralnych.

Czytanie:

- podobnie jak w klasie trzeciej.

Ortografia:

- dłuższe dyktanda,

- zagadnienia związane z pisownią czasowników – w związku z gramatyką (pisownia końcówek fleksyjnych (ę, ą, em, om), zakończeń form czasu przeszłego, zakończeń bezokolicznika,
- „nie” z czasownikiem),
- pisownia przyimków z rzeczownikami,
- ogólne zasady pisowni wielką literą w związku z krajoznawstwem,
- specyficzne zjawiska polskiej ortografii (pisownia wyrazów: ó, rz, ź, h, ch).

Gramatyka:

- czas teraźniejszy, przyszyły i przeszły – przeżycie ich jakości i aspektów,
- odmiana czasownika przez osoby we wszystkich czasach i aspektach (odmiana przez osoby, liczby, rodzaje i czasy),
- przyimki – rozszerzenie: w aspekcie przestrzennym, czasowym, przyczynowym oraz jako części składowe innych części mowy,
- pozostałe części mowy: liczebnik, przysłówki, spójnik, partykuła,
- możliwość wprowadzenia stopniowania przymiotników (zagadnienia, które można przesunąć do V klasy),
- obrazowe ujęcie budowy zdań w tzw. obrazy zdań (także plastyczne wykresy zdań, na których wyraźnie **widać** podział zdania złożonego i funkcje jakie pełnią poszczególne jego człony – jeszcze bez terminologii i szczegółowych objaśnień; obrazowe przygotowanie do składni w klasie VI).

Prace pisemne:

- nauka pisania listów urzędowych (np. w formie prośby o wizytę w gospodarstwie rolnym, piekarni, kuźni artystycznej),
- różne sposoby streszczenia: krótkie i bardziej obszernie,
- wypracowania zaczerpnięte z materiału narracyjnego lub z materiału innych przedmiotów.

Propozycje lektur:

- legendy, baśnie i podania miejscowe np. „Legendy warszawskie”,
- R.L.Green „Mity skandynawskie”,
- Kalewala,
- opowieści o rycerzach i mitycznych bohaterach,

- Astrid Lingren „Bracia Lwie Serce”.

KLASA V

Uczeń w fazie rozwoju, w jaką wkracza około 11 roku życia charakteryzuje się największym jak dotąd stopniem harmonii i równowagi. I to zarówno wewnętrznej, gdzie świat fantazji i rozumu osiągają równowagę jak i zewnętrznej, gdzie ruchy uzyskują charakterystyczny wdzięk i urok. Relacja między głową, tułowiem i kończynami osiąga największą wzajemną harmonię.

Dzieci niosą w tym wieku w sobie coś z greckiego ideału piękna. W tym też okresie w szczególny sposób wychodzi im naprzeciw świat kultury starożytnej Grecji, u podstaw którego leży wycucie harmonii oraz swoista równowaga pomiędzy światem bogów a zewnętrznym światem zmysłowym. Materiałem narracyjnym najbardziej odpowiednim do tego okresu rozwoju są mity greckie. Bardzo dobrze oddają one w obrazach stan i kondycję duszy dziecka w tym właśnie wieku.

Procesowi coraz głębszego zadawania się w świecie zewnętrznym towarzyszy w nauce gramatyki głębsze wniknięcie w istotę czasownika i rzeczownika. Dzięki nauce o języku uczeń znajdować zaczyna odpowiednie środki wyrazu dla coraz bardziej różnicującego się własnego życia wewnętrznego.

DZIAŁANIA DYDAKTYCZNE TREŚCI NAUCZANIA I METODY

Pielęgnowanie mowy i recytacja:

- recytacja fragmentów eposów Homera a także oryginalnych tekstów greckich w heksametrze (uświadomienie dzieciom nieznanego w języku polskim zjawiska iloczasu) oraz fragmentów tekstów charakterystycznych dla wczesnych kultur orientalnych – w związku z cyklami historii (np. fragmenty Wed, Bhagawadgity, Mahabharaty, hymny i modlitwy egipskie),
- inscenizacje fragmentów mitów czy wydarzeń z historii starożytnej,

- budzenie wrażliwości odnośnie różnych rodzajów stylu, które wpływają z charakteru i temperamentu piszącego bądź mówiącego (np. zestawiając ze sobą różne fragmenty tekstów np. z cyklu historii),
- inne teksty i wiersze związane z porami roku i z pozostałymi cyklami (geografia, biologia) oraz te, które „pasują” do klasy.

Czytanie:

- czytanie opowiadań związanych tematycznie z materiałem narracyjnym.

Ortografia:

- kontynuacja i utrwalanie zasad ortograficznych z klasy czwartej, interpunkcja; trudniejsze i dłuższe dyktanda.

Gramatyka:

- omówienie i w miarę dogłębne przeżycie przez dzieci cech i jakości poszczególnych przypadków ze szczególnym uwzględnieniem mianownika i biernika (dobrze jest, ażeby uczniowie sami próbowali nadawać przypadkom nazwy; nazwy gramatyczne pojawiają się na samym końcu),
- wstępna nauka składni (w zależności od wyczucia sytuacji w klasie przez nauczyciela; temat można przesunąć do klasy szóstej)
- uświadomienie istnienia części zdania – np. przez przesuwanie w obrębie rozbudowanego zdania pojedynczych wyrazów bądź grup wyrazów,
- uświadomienie istnienia podmiotu i orzeczenia jako rdzenia zdania – np. przez pozbywanie się kolejnych części zdania aż do najprostszej jego postaci,
- kontynuacja obrazów zdań z klasy czwartej,
- dalsza praca nad formami czasownika – strona czynna i bierna (zamiana zdań w stronie czynnej na stronę bierną, odmiana czasownika przez wszystkie czasy w stronie biernej, zwrócenie uwagi na możliwość pominięcia wykonawcy w zdaniu w stronie biernej),
- stopniowanie przymiotników i przysłówków – np. w nawiązaniu do igrzysk olimpijskich starożytnej Grecji czy porównując Spartan z Ateńczykami i odwrotnie.

Prace pisemne: podobnie jak w klasie czwartej

- kontynuacja nauki pisania listów – jasne i zwięzłe przedstawienie spraw i formowanie wypowiedzi,
- wypracowania, opisy i charakterystyki oparte na materiale cykli lekcyjnych.

Propozycje lektur:

- mity greckie,
- mity, baśnie i podania starożytnych ludów orientalnych (Egipt, Bliski Wschód, Iran, Indie),
- Witold Makowiecki, „Przygody Meliklesa Greka”. „Diosos”,
- Michael Ende : „Momo”, „Niekończąca się historia”.

K L A S A VI

Okres około 12 roku życia to czas początków pokwitania, wewnętrznej niepewności i budzącej się potrzeby ujmowania świata w nowych kategoriach myślenia. W tym wieku traci uczeń powoli dotychczasową „grecką” miarę tak w wyglądzie zewnętrznym, jak i we względnej wewnętrznej harmonii. Coraz bardziej odczuwać zaczyna ciężkość swojego ciała. Jednocześnie wzmacnia się poczucie własnego „ja”, a w sferze duszy pojawiają się nowe siły. Wynikiem tego jest coraz bardziej krytyczna postawa wobec świata i rodząca się siła sądenia. Okres ten, który określić można jako wstępną fazę dojrzewania, charakteryzuje się dużą dozą wewnętrznej niepewności i chęcią wycofywania się. Aby dostarczyć uczniowi punktu „podparcia” w tej nowej dla niego sytuacji, w części narracyjnej pojawiają się historie biograficzne. Uczeń poznaje bohaterów, którzy przez swą odwagę, geniusz i siłę człowieczeństwa byli w stanie wznieść się ponad skostniałe prawa i bronić wolności swojego ludu. Są to głównie postacie z kręgu starożytnego Rzymu a także średniowiecza. W ramach części narracyjnej dokonuje się ostateczne przejście od rzeczywistości obrazów mitycznych do rzeczywistości wydarzeń historycznych.

Okolo 12 roku życia budzi się u ucznia również potrzeba szerszego oglądu powiązanych ze sobą wydarzeń życia. To jak z określonych przyczyn wypływają wyraźne skutki w piękny sposób przedstawia tematyka ballad, które w tym właśnie wieku

zaczyna się wprowadzać. Także dopiero teraz – wraz ze zdolnością do abstrahowania – jest dziecko w stanie w prawidłowy sposób ogarnąć budowę zdania. Od szóstej klasy rozpoczyna się zatem właściwa nauka składni.

Pielęgnowanie mowy i recytacja:

- w dalszym ciągu tematyka utworów poetyckich recytowanych w części rytmicznej powinna pozostawać w związku ze zmianą pór roku, okresami świąt czy też cyklami lekcyjnymi; od czasu do czasu nauczyciel powinien zwracać uwagę uczniom na treść i formę recytowanych wierszy (to samo dotyczy strof rozpoczynających lekcję główną),
- recytacja ballad (w chórze i osobno),
- ćwiczenie form dyskusji, przemawiania, argumentowania, uważnego słuchania, ćwiczenie poprawnej i wyraźnej wymowy, umiejętność wyrażania się w danej sytuacji właściwym stylem; świetną okazją do tego mogą być inscenizacje związane z historią Rzymu np. dysputy rzymskich senatorów,
- inne inscenizacje związane z historią starożytnego Rzymu i średniowiecza.

Czytanie:

- większe opowiadania prozą.

Ortografia: kontynuacja i utrwalanie poznanych zasad geograficznych z kl. V i VI, poza tym:

- pisownia form trybu przypuszczającego,
- pisownia „nie” z różnymi częściami mowy,
- utrwalenie zasad interpunkcji (wychodzi się zawsze od interpunkcji „słyszalnej”, bardzo dobrze unaocznia zasadę stawiania przecinków „obraz” zdania względnego).

Gramatyka:

- tryb przypuszczający – wychodząc od strony stylistycznej przeżyć różnicy między twierdzeniem a przypuszczeniem; okresy warunkowe jako możliwość ilustracji zagadnienia (bez wdawanie się w szczegóły i analizę gramatyczną),
- budzenie wrażliwości na piękno języka przejawiające się poprzez deklinację,

- właściwa nauka składni (w przypadku kontynuacji wstępnej nauki syntaksy z klasy V przypomnienie i powtórzenie materiału sprzed roku; w przypadku jej rozpoczęcia przerobienie niniejszego materiału):
  - podział zdania na 3 podstawowe części: podmiot, orzeczenie (jądro zdania) oraz różne formy dopełnień,
  - pozostałe części zdania: przydawka (przymiotna, dopełniaczowa, rzeczowna, przyimkowa) i okolicznik (czasu, miejsca, przyczyny, celu, sposobu),
  - zdanie podrzędne względne jako rozbudowana przydawka,
  - kontynuacja obrazów zdań.

Prace pisemne:

- w dalszym ciągu nauka rzeczowego i przekonywującego pisania listów i pism urzędowych (choć nie tylko) – wzorem nie są teksty reklam czy biurokratycznych pism urzędowych, lecz np. tematy z życia klasy: zamawianie instrumentów muzycznych, anonsowanie przyjazdu itp.
- wypracowaniom, streszczeniom, opisom i charakterystykom opartym głównie na materiale cykli lekcyjnych (podobnie jak w klasie V) nadaje się coraz większą wagę: nauka adekwatnego wyrażania się.

Propozycja lektur:

- mity rzymskie,
- opracowania na temat historii starożytnego Rzymu i średniowiecznej Europy,
- Henryk Sienkiewicz: „W pustyni i w puszczy”, „Quo vadis”.

MATEMATYKA

(PUNKT WYJŚCIA, GŁÓWNE ZADANIA, METODA)

Nauka liczenia i rachowania w czasie pierwszych lat szkoły podstawowej wyprowadzana jest z tego obszaru aktywności dziecka, który związany jest jeszcze głęboko z funkcjami ciała. Tworzenie pojęć arytmetycznych i geometrycznych związane jest, przy bliższym przyjrzeniu się, z aktywnością ruchową własnego organizmu i jej postrzeganiem. Liczenie jest przeniesionym do wnętrza poruszaniem się, jest wewnętrznym poruszaniem się. Ważnym zadaniem nauczania matematyki na etapie początkowym jest niejako przenoszenie aktywności woli ze sfery zewnętrznego ruchu w sferę wewnętrzną dynamiki, w obszar wewnętrzną aktywności duszy. Wyrazem tego staje się sprawne rachowanie. Głównym środkiem do osiągnięcia tego celu jest, oprócz całej gamy ćwiczeń rytmiczno – ruchowych, posługiwanie się obrazem. Opis logiczny – symboliczny nie jest w stanie tego celu osiągnąć. Formowanie zatem pojęć matematycznych w pierwszym okresie nauczania związane jest z konkretnymi spostrzeżeniami, konkretnymi obrazami. Metoda nauczania nie może więc polegać na generalizowaniu i abstrahowaniu, lecz na konkretyzowaniu i rozważaniu pojedynczych przypadków. Ruchowe, czynnościowe doświadczenie dziecka połączone z żywym obrazem są podstawą i warunkiem zdrowego wkraczania w „formalne operacje”. W ten sposób pojawia się droga, która nie prowadzi od razu do konfrontacji z abstrakcyjnymi strukturami logicznymi, lecz umożliwia dziecku wejście w świat matematyki z zachowaniem całej jego dziecięcej zdolności przeżywania. Zasada „od ręki poprzez serce do głowy” umożliwia dzieciom wnoszenie ich własnych założeń i uwarunkowań. Widać to wyraźnie w trakcie tzw. rysowania form.

Obok zaznajomienia dzieci ze światem liczb od strony kwantytatywnej, głównie poprzez ruch i rytm, niezwykle istotne jest zaznajomienie ich z liczbami od strony kwalitatywnej. Przeżycie jakościowych wartości liczb, odkrycie ich istnienia w świecie sprawia, że dziecko uzyskuje swego rodzaju poczucie pewności, iż liczba, świat i człowiek tworzą pewną całość, należą do siebie. Jego stosunek do liczb staje się mniej abstrakcyjny, bardziej ludzko-moralny. Odkrywanie jakości liczb, ich istoty ma duże znaczenie w obecnych czasach, gdzie wszędzie zdają się dominować stosunki ilościowe,

które przysłaniają właściwe relacje między liczbą, światem a człowiekiem. Niedostrzeżenie tych relacji leży u źródeł klęsk i zagrożeń ekologicznych.

Łączenie ze sobą rozważań dotyczących jakości liczb z procesem liczenia powiązaniem z ruchem jest w stanie rozwinąć u dziecka taką formę inteligencji, która znacznie lepiej poradzić sobie będzie mogła z odnajdywaniem właściwej drogi do ujmowania rzeczywistości.

Ważnym zadaniem w nauczaniu matematyki jest praktyczne zastosowanie nabytych umiejętności w życiu. Pod koniec szkoły dzieci uczą się arytmetyki handlowej: rachunku procentowego, obliczania odsetek, dyskonta itp. Tego typu obliczeniom towarzyszyć powinien taki wymiar jakościowy, aby w swoich konsekwencjach nie były one wyłącznie zimną abstrakcyjną kalkulacją. Rodzaj bowiem myślenia i inteligencji czynny w tego rodzaju operacjach łatwo ulega tendencji zatracania, by tak rzec, swojego „ludzkiego oblicza”.

Kontakt z matematyką to nie tylko rozwój sfery myślowej: uporządkowanego i twórczego myślenia, umiejętności koncentracji, precyzji wyrażania się, to również rozwój innych dziedzin ludzkiego ducha. Nauka rachowania nie jest możliwa bez permanentnego ćwiczenia i powtarzania. To właśnie sprawia, że jest środkiem do szkolenia i kształcenia woli. Dzięki matematyce oddziaływać też możemy na rozwój sfery moralnej młodego człowieka (wspomniane już znaczenie jakościowego aspektu liczb, zwracanie uwagi na „ludzkie oblicze” inteligencji czynnej w pewnych operacjach rachunkowych, podkreślanie wychodzenia od całości) i do pewnego stopnia uczuciowo – estetycznej (rysowanie form, geometria, szeroko pojęte ułamki).

K L A S A I – III

Pierwsze trzy lata nauki tworzą pod pewnym względem całość. Na pierwszym miejscu znajdują się liczby jako pojedyncze wyobrażenia, oraz elementarne operacje rachunkowe w zakresie liczb naturalnych. Stosunki w jakie wchodzi ze sobą liczby wskutek tych operacji, oraz ogólne prawidłowości matematyczne pozostają w tym czasie jeszcze w tle. Duży nacisk kładzie się na rozróżnianie i właściwą relację między procesem analitycznym i syntetycznym, między rozczłonkowywaniem liczb (od całości do części) a ich łączeniem w różnych operacjach rachunkowych. Bardzo ważne jest też kształcenie pamięci, dzięki opartej na rytmie i ruchu nauce tabliczki mnożenia. Pod

koniec tego okresu (trzecia klasa) nabyte zdolności liczenia zastosowane zostają do zadań z użyciem miar i wag.

Przez cały czas nauczyciel stara się postępować jak najbardziej konkretnie i obrazowo. Stara się też harmonizować dwa aspekty świata liczb pomiędzy którymi porusza się wraz z dziećmi: aspekt plastyczny i muzyczny. Wyznaczenie ilości i używanie ich w działaniach przybliża do elementu plastycznego, ruch i rytm zawarty w wyliczaniu i szeregach liczbowych zbliża do elementu muzycznego.

K L A S A I

Treści

- Liczenie w zakresie do 100.
- Poznawanie jakości liczb.
- Wprowadzenie 4 podstawowych działań w zakresie do 20 i pisemny zapis tych operacji.
- Rytmiczne ćwiczenie i pamięciowe przyswajanie tabliczki mnożenia do 7 x 10.
- Zagadki liczbowe.
- Początki liczenia pamięciowego.

METODY I SPOSOBY PRACY

Wprowadzanie dziecka w świat liczb wiedzie przez ruch i rytm zawarty w wyliczaniu i ciągach liczbowych. Przed przystąpieniem do rachowania powinny dzieci umieć liczyć. Za pomocą palców u rąk i nóg liczą najpierw do 20 (potem do 100). Skoro tylko kolejność liczb zostanie opanowana, nauczyciel każe dzieciom rytmicznie klaskać, skakać, tupać, głośno recytować. Towarzyszyć temu powinno odczucie, że liczenie jest wewnętrznym, rytmicznym procesem. Ten rodzaj rytmiczno – ruchowej pracy z liczbami, związany z częstymi wariacjami i zmianami rytmu, ćwiczy nie tylko sferę woli, ale wpływa na tworzenie się rodzaju wewnętrznej przestrzeni liczbowej, pozwalającej dziecku na coraz bardziej swobodne poruszanie się wśród liczb. Ruch, działanie coraz bardziej kształtuje myślenie.

Równocześnie z liczeniem (kwantytatywny aspekt liczb) staramy się przybliżyć dziecku liczby od strony ich istoty, jakości czy „indywidualności” (kwalitatywny aspekt liczb). 1 ma zupełnie inną jakość niż 2, jeden – sam, dwa – razem. Pozwalamy uczniowi, aby na swój dziecięcy sposób przeżył wartość „sam” i „razem”. Wychodzimy od jedności, można by rzec boskiej prajedności (pracałości) jako największej liczby i wyprowadzamy z niej liczby pozostałe. Zacząć możemy od ludzkiego ciała, które jest niepodzielną jednością (całością); dwójkę znajdujemy w liczbie rąk, nóg, oczu, uszu; trójkę w podziale ramienia, palca, nogi; czwórkę w ogólnej ilości kończyn, lub w ilości nóg u zwierząt; piątkę w ilości palców bądź w postawie człowieka z rozstawionymi nogami i rękoma. Ważnym jest, aby dzieci same odszukały, gdzie ukrywa się dana liczba, u podstaw jakich zjawisk, istot czy rzeczy tkwi (np. szóstka w ilości nóg u owada i ilości płatków w lili).

W zapisie cyfr wyjść możemy od mniej abstrakcyjnych cyfr rzymskich. Cyfry arabskie, które pojawiają się zaraz po rzymskich, wprowadzić można obrazowo, podobnie jak litery, przy czym nie poświęcamy na to tak dużej ilości czasu.

* * *

Działania arytmetyczne rozwijamy z całej różnorodności stawianych pytań (z początku tylko ustnie). Dobrze jest niuansować je wg temperamentów. Bardzo pobudzające są tu małe opowiadania i gry „temperamentalne” w związku z ćwiczeniami ruchu i wyobraźni. Rachowanie rozpoczynamy na konkretnych przedmiotach: kasztany, kamienie, krzesła, unikamy abstrakcji. Myślenie dziecka najlepiej rozwija się w zetknięciu z konkretnym, zewnętrznym życiem. Inaczej stać się może za wcześnie zbyt intelektualne.

Wprowadzając działania wychodzimy od całości. Przy dodawaniu rozdajemy dzieciom w grupie np. po 15 kamieni prosząc, aby ułożyły je w kilka kupek; okaże się, że prawdopodobnie każde ułożyło je inaczej: $15 = 3 + 5 + 7$, $15 = 9 + 6$, $15 = 1 + 8 + 6$ itp.

Takie wychodzenie od całości (postępowanie analityczne) ma zupełnie inne działanie na duszę dziecka, niż wychodzenie od składników (postępowanie syntetyczne). Ciągłe sumowanie składników uwypukla element gromadzenia, sprzyja w subtelny sposób rozwojowi u dziecka skłonności do tego, by chcieć coraz to więcej. Do liczenia wkrada się nuta egoizmu, zwłaszcza przy odwoływaniu się wyłącznie do racji rozumu.

Intelekt ze swojej natury pragnie bowiem „zdobywać”, zagarniać ku sobie, „pożądać”. Serce i wola powinny przeciwstawić temu bezinteresowność. Praktykując wychodzenie od całości do części koncentrujemy się na tym, co posiadamy i co możemy rozdysonować. Akcentowana jest przez to postawa ograniczania się do tego, co jest, postawa zachowywania miary. Lekcja staje się polem doświadczenia moralnego. Już przez sam tylko dobór przykładów nauczyciel może niepostrzeżenie wpleść w lekcję ważne impulsy moralne (np. zadania, w których mamy do czynienia z gestem częstowania czy rozdawania w przeciwieństwie do gromadzenia czegoś dla siebie).

Tego typu analityczny sposób postępowania ma tę zaletę, że dość łatwo wyzwala działanie o twórczym, samodzielnym charakterze oraz, co jest niezmiernie ważne, sprzyja rozwojowi wolności w obszarze wyobrażeń związanych z liczbami. Rozłożenie bowiem tuzina na różne części może dokonać się na rozmaite sposoby, natomiast scalenie poszczególnych jego składników nastąpić może w jeden tylko, ściśle określony sposób.

Wychodzenie od całości ma jeszcze jeden korzystny aspekt. Wnosi w proces liczenia więcej żywotności, łączenie części jest natomiast czymś zamkniętym, można by rzec martwym.

Podobnie sprawa przedstawia się przy innych działaniach. U podstaw odejmowania stać może następujące zadanie: Ania miała 18 kulek, kiedy przyszła do domu okazało się, że ma ich 11. Wkrótce jednak koleżanka przyniosła jej zagubione kulki. Ile ich było? $11 = 18 - ?$ Tak sformułowane zadanie ma inną jakość, niż gdyby brzmiało: Ania miała 18 kulek, zgubiła 7, ile jej jeszcze zostało? $18 - 7 = ?$

Przy mnożeniu wychodząc od całości pytamy: ile razy mieści się w niej jakaś grupa czy ilość. Kiedy mamy np.: 45 worków a dźwig każdorazowo przeładować może tylko 5, to ile razy musi to powtórzyć? $45 = ? \times 5$

Dzieląc też wychodzimy od całości, całość tę postanawiamy podzielić na określoną ilość równych części, pytanie brzmi: jakiej wielkości jest każda część, np.: mamy 3 dzieci i 27 orzechów, ile orzechów otrzyma każde dziecko? $27:3=?$

Po wprowadzeniu we wskazany sposób podstawowych działań pozwalamy dzieciom liczyć w odwrotny sposób (syntetyczny).

Cztery działania arytmetyczne oddziałują w różny sposób na siły duszy dziecka. Oddziaływalibyśmy jednostronnie na dziecko, gdybyśmy pozostawali wyłącznie przy jednej operacji. Wprowadzamy zatem cztery działania w krótkich odstępach czasu po sobie, tak, aby uczniowie przyswoili je sobie możliwie jednocześnie. Działania arytmetyczne możemy też odnosić do 4 temperamentów i dzięki temu na nie oddziaływać

(dodawanie pokrewne jest temperamentowi flegmatycznemu, odejmowanie melancholijnemu, mnożenie sangwicznemu, dzielenie cholerycznemu).

Tabliczkę mnożenia rozpoczynamy zaraz po wprowadzeniu mnożenia. Już dzięki rytmicznemu liczeniu (tupanie, klaskanie, skakanie) można ćwiczyć różne szeregi liczbowe w sposób pamięciowy.

K L A S A II

- Ćwiczenie i doskonalenie umiejętności z klasy pierwszej.
- Dalsze rozwijanie liczenia pamięciowego, zadania ustne i rozwiązywanie w pamięci.
- Rozszerzenie zakresu liczb.
- Ćwiczenie czterech podstawowych działań w zakresie do 100.
- Działania kombinowane.
- Pamięciowe opanowanie tabliczki mnożenia do (12x12) (w obie strony); rysunkowe przedstawienie poszczególnych szeregów tabliczki mnożenia; znajomość w obie strony, tzn.: $7 \times 6 = 42$ i $42 = \dots$.
- Zapisywanie analitycznych i syntetycznych operacji liczbowych (wychodząc od konkretów, od rzeczy, które odgrywają jakąś rolę i do których dzieci żywią jakiś stosunek).
- Poznawanie jednostek czasu i ich podział (roku, miesiąca, tygodnia, doby, godz., itd.), posługiwanie się zegarem.
- Liczbowe „indywidualności” – liczby złożone, „bogate” i „biedne” (liczby pierwsze),
- Ciągi liczbowo – rytmiczne (gdzie spotykają się ze sobą i brzmią razem?).

K L A S A III

- Ćwiczenie i doskonalenie umiejętności z kl. II.
- Dalsze ćwiczenie liczenia pamięciowego.
- Rachowanie w zakresie liczb od 1020/ 1100.
- Tabliczka mnożenia do (15x15) (w obie strony).

- Pamięciowe przyswojenie liczb kwadratowych jako elementu tabliczki mnożenia (ciąg liczb kwadratowych).
- Pisemna forma czterech działań w oparciu o dziesiętny system pozycyjny, dodawanie i odejmowanie liczb wielocyfrowych, mnożenie przez liczbę dwucyfrową, dzielenie przez liczbę jednocyfrową.
- Liczby parzyste i nieparzyste jako wynik rozważań nad podzielnością liczb,
- Liczbowe „indywidualności” – kontynuacja (liczby doskonałe, pokrewne, zaprzyjaźnione).
- Ciągi liczbowo-rytmiczne – kontynuacja i pogłębienie.
- Magiczne kwadraty.
- Mierzenie i ważenie (w związku z cyklami przedmiotowymi w kl. III) – ćwiczenie i zadania nawiązujące do codziennego życia.

K L A S A   I V   i   V

Nauka matematyki w klasach IV i V przebiega pod znakiem ułamków. Ułamek powstaje przez stosunek dwóch liczb do siebie. Prowadząc działania na ułamkach mamy do czynienia ze stosunkami liczb, operujemy w sferze wzajemnych ich stosunków. Zwrócić należy uwagę na fakt, że zestawiając ze sobą dwie wielkości tego samego miana (dwie długości, ciężary, dźwięki) opuszczamy niejako obszar związany z rzeczami wyrażanymi przez liczby. Relacja jaka wyraża się tu przez wzajemny stosunek nie jest natury przedmiotowej. Relacja taka przemawia silnie do sfery odczuciowej (np. relacja między dźwiękami w muzyce). Podobnie jak na lekcjach biologii (zgodnie z programem szkół waldorfskich) dziecko poznaje zwierzęta i rośliny z ich wzajemnych związków, odnosząc je wzajemnie do siebie i do człowieka, tak na lekcjach matematyki w centrum rozważań znajdują się w tym czasie (również) wzajemne stosunki i relacje świata liczb.

K L A S A   I V

Po osiągnięciu przez dziecko 9 roku życia zmieniać się zaczyna jego bezpośredni stosunek do otoczenia, pojawia się dystans. Dotychczasowe współbrzmienie między światem duszy dziecka a światem zewnętrznym w pewnym sensie rozpada się, można rzec, jak całość na ułamki. Wraz z pogłębieniem, jakby zagęszczeniem u dziecka

poczucia samego siebie pojawia się w nim zdolność takiego wewnętrznego uchwycenia punktu odniesienia, przeżywanego jako całość, że wychodząc z niego jest w stanie dzielić na części. Do tych wewnętrznych procesów rozwoju duszy dziecka nawiązuje program matematyki wprowadzając ułamki. W materiale klasy IV znajduje uczeń coś, czego sam doświadczył w swoim wnętrzu. Przeżycia jakie towarzyszą przerabianiu tego materiału odczuwa jako rodzaj swoistego dobrodziejstwa. W pracy z dziećmi nie będzie zatem szło o to, aby w miarę szybko opanować ułamki i móc nimi operować. O wiele ważniejszym będzie, aby z pojawienia się liczby ułamkowej, tego „ułamka zewnętrznego”, uczynić głębokie przeżycie.

W pewnym względzie dokonuje się teraz powtórki klasy pierwszej: wychodząc z całości ustala się części. W przeciwieństwie jednak do klasy pierwszej rozważa się relacje części do pierwotnej całości. Z tego wyłania się pojęcie ułamka, którego licznik stanowi jedność.

Treści

- Dalsze ćwiczenie liczenia pamięciowego (sprawności rachunkowej).
- Kontynuacja liczenia sposobem pisemnym przy użyciu coraz większych liczb, mnożenie i dzielenie liczb wielo cyfrowych.
- Ułamki zwykłe; ułamek jako część całości, od części do całości, ułamek jako stosunek liczb:
  - dodawanie i odejmowanie ułamków o tym samym mianowniku,
  - skracanie i rozszerzanie ułamków,
  - najważniejsze zasady podzielności (przez 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9),
  - mnożenie i dzielenie ułamków,
  - porównywanie ułamków,
  - zamiana ułamków niewłaściwych na liczby mieszane i odwrotnie.
- Ułamki dziesiętne jako praktyczna konwencja – miary i wagi.

Niektóre metody

Wprowadzając ułamki robimy to jak najbardziej obrazowo: dzieląc okrągłe ciasto, czy okrąg, wykorzystując wskazówki zegara, patelnie z naleśnikami, prostokątną

i kwadratową tabliczkę czekolady; zadajemy pytania typu: mam dwójkę, jaką jest ona częścią ósemki, szóstki, czwórki? 12 jest jaką częścią 60, 30 czy 20?

K L A S A V

Głównym motywem w klasie V, poza ćwiczeniem dotychczasowych umiejętności związanych z ułstkami, są działania na ułstkach dziesiętnych. Po przekroczeniu „granicy podzielności” mogą uczniowie odkryć praktyczność liczenia za pomocą liczb dziesiętnych.

Treści

- Ciągłe ćwiczenia liczenia pamięciowego (sprawności rachunkowej).
- Działania na liczbach naturalnych – powtórzenie (i rozszerzenie):
  - 4 działania podstawowe (algorytmy działań pisemnych),
  - łączenie 4 działań podstawowych (kolejność wykonywania działań, nawiasy),
  - prawa działań (łączności, przemienności, rozdzielności).
- Ułstki zwykłe – powtórzenie i kontynuacja:
  - rozszerzenie i skracanie (rozkład na czynniki pierwsze i obliczenie największego wspólnego dzielnika NWD),
  - porównywanie i „unaocznianie” ułstków,
  - dodawanie i odejmowanie ułstków o różnych mianownikach (wyznaczanie wspólnego mianownika przez najmniejszą wspólną wielokrotność NWW),
  - obliczanie liczby według danego jej ułstka (prosta reguła trzech).
- Ułstki dziesiętne:
  - dziesiętkowy system pozycyjny,
  - zapis w dziesiętkowym systemie pozycyjnym; zapis miar; odpowiedniość między liczbą dziesiętną a ułstkami dziesiętnymi,
  - skracanie i rozszerzanie,
  - porównywanie,
  - dodawanie i odejmowanie,
  - mnożenie i dzielenie przez 10, 100, 1000, itd. (przesuwanie przecinka),
  - mnożenie i dzielenie pisemne,
  - rozwinięcie dziesiętne ułstków zwykłych,

- działanie na ułamkach zwykłych i dziesiętnych, zadania tekstowe.

Niektóre metody:

Przy rozszerzaniu ułamków i szukaniu wspólnego mianownika bardzo pomocne okazać się mogą ciągi liczbowo – rytmiczne z klas młodszych: kiedy np. rytm dwójkowy współbrzmi z trójkowym – rytmem szóstkowym

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13...

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13...

a zatem dwójka z trójką spotykają się w szóstce. Pomaga to przy dodawaniu ułamków o różnych mianownikach $1/2 + 1/3 = x/6 + x/6 = x/6$

K L A S A VI

Zmiany jakie towarzyszą przekraczaniu tzw. drugiego Rubikonu manifestują się w duszy dziecka m.in. jako nowe jakości w sferze myślenia. Uczeń przeżywać zaczyna w swoim myśleniu, w tym jak wiążą się ze sobą jego myśli, pewne prawidłowości, które czynne są również w świecie zewnętrznym i które zaczyna w nim odnajdywać. To co zostaje przez niego ujęte wewnątrznie pozwala mu ujmować otaczający świat w jego zjawiskach i wzajemnych związkach. Wszystko co do tej pory przyswoił sobie w dziedzinie matematyki może być teraz, tj. około 12 roku życia, porządkowane i przenikane za pomocą siły logiki przeżywanej jako własne uzdolnienie. W rozwoju dziecka dokonuje się duży krok rozwojowy, do którego program matematyki klasy VI stara się nawiązać. Robi to wprowadzając algebrę. Sens formuły algebraicznej polega na pojęciowym wyrażeniu związku, w którym dochodzą do głosu pewne prawidłowości. Następuje wyjście poza omawianie reguł, umiejętność liczenia wiedzie do rozważań nad procesami liczenia i do rozpoznawania ogólnych związków, dokonuje się przejście od myślenia wyobrazeniowego do myślenia pojęciowego. Nauka nie może jednak stać się przez to abstrakcyjna. Taki proces jak: omawianie konkretnego problemu (np. odsetek), rozwiązywanie tego problemu, pojawienie się w trakcie rozwiązywania prawidłowości i na koniec wielostronne zastosowanie odkrytych prawidłowości – powinien towarzyszyć uczniowi w wielu sytuacjach. Formę myślenia stosowaną w algebrze do ujmowania czystych prawidłowości, ćwiczyć należy przede wszystkim

w sytuacjach, które wiążą się w istotny sposób z pieniądzem. Nauczanie zachowuje wtedy praktyczny charakter, chronione jest niejako przed wyobcowaniem z życia i zboczeniem w świat samych tylko logicznych relacji. Obliczanie procentów, odsetek, rachunek wekslowy, stanowią główny motyw w klasie szóstej. Zakłada to naturalnie pewną elementarną wiedzę ekonomiczną.

Zajmowanie się tą tematyką w tym właśnie wieku ma jeszcze jeden istotny powód. W tym bowiem czasie dziecko wykazuje pewne instynktowne rozumienie tego, co przedstawiają sobą: rachunek procentowy, odsetki, dyskonto. Jako nauczyciele możemy owo instynktowne rozumienie, coś co jest jeszcze natury instynktownej w duszy człowieka, przenikać i napełniać czymś, co jest natury wyższej – władzą sądenia. Pomocne okazuje się tu rozważanie relacji między elementem rachunkowym, obrotem towarów i stosunkami majątkowymi. Później tematyka ta pobudza już tylko ekonomiczny egoizm wyrażający się m.in. w chęci wysokich odsetek za swoje oszczędności. Egoizmu tego możemy jeszcze w dużej mierze w klasie VI uniknąć.

Nauka matematyki w VI kl. powinna zatem uwzględnić na samym początku elementarną wiedzę ekonomiczną ze szczególnym uwzględnieniem istoty pieniądza, a następnie sposób obliczania odsetek i jego wielorakie zastosowanie. W ten sposób położone zostaną podwaliny rachunku algebraicznego.

Treści

- Stała kontynuacja liczenie pamięciowego.
- Powtórzenie: działania na liczbach naturalnych, ułamkach zwykłych i dziesiętnych.
- Reguła trzech.
- Procenty:
  - obliczanie % danej liczby,
  - obliczanie liczby na podstawie danego jej procentu,
  - obliczenie jakim procentem jednej liczby jest druga liczba.
- Procenty w dziedzinie handlu i ekonomiki:
  - odsetki i oprocentowanie,
  - rachunek wekslowy i dyskontowy,
  - zysk, strata, skonto, VAT,
  - formuła algebraiczna $Z = (k \times p \times t) / 100$.

- Inne formuły algebraiczne (w zw. z konkretnymi problemami), np. wzory na obwód czy pole figur geometrycznych.
- Dziesiętny system miar – kontynuacja (odpowiednio do wieku i poruszanych zagadnień); miary długości, powierzchni, pojemności, ciężaru, zapis w systemie dziesiętnym, przeliczanie i zaokrąglanie liczb dziesiętnych.

Niektóre metody:

Przy wprowadzaniu odsetek dobrze jest najpierw zastosować regułę trzech; po zapoznaniu się ze znaczeniem liter w formule odsetkowej mamy już utorowaną drogę do rachowania liczbami ogólnymi.

Bardzo dobrze jest wybrać się z klasą na wycieczkę do banku, pozwolić dzieciom wypełniać różne formularze i na miejscu omówić niektóre zagadnienia. Przy procentach zadania typu: wzrost, spadek ceny, skonto, rabat, waga netto, brutto, tara, statystyka, stopy metali.

GEOMETRIA

Etapem poprzedzającym właściwą geometrię jest tzw. rysowanie form w klasach niższych, a także do pewnego stopnia eurytmia. To co dzieci wcześniej „wybiegają”, „opiszą” całym swoim ciałem, wyrysują kredą, kredkami – proste, krzywe, okrąg, kwadrat, gwiazdę – może być teraz dokładnie rysowane, konstruowane za pomocą przyrządów i badane pod kątem swoich ukrytych praw. Dopiero gdy twory geometryczne „zadomowią się” dobrze w sferze wolicjonalnej i uczuciowej dziecka, można zacząć angażować myślenie. Jednym z najważniejszych bowiem zadań geometrii w szkole jest budzenie w uczniu entuzjazmu dla wznoszącej się w nim siły myślenia. Główny akcent leży zatem nie tyle na przekazywaniu wiedzy geometrycznej, co oczywiście w żadnym wypadku nie oznacza nie doceniania w nauczaniu jej roli i wartości, co na wspieraniu i ćwiczeniu rozwijającej się sfery myślowej. „Geometryzowanie” powinno maksymalnie rozjaśniać myślenie, a nie przez zbyt wymagające zadania je chaotyzować. Trzeba także pamiętać, że geometria nie tylko wspiera myślenie lecz także wpływa na rozwój uczuć i woli dziecka. Jasne, klarowne myślenie szkoli się poprzez poznawanie różnych wzajemnych, regularnych relacji, odczuwanie piękna i harmonii figur geometrycznych,

rozwija uczucia a wola doskonali się poprzez liczne praktyczne ćwiczenia wymagające sprawności rysowania, staranności wykonania oraz wytrwałości i cierpliwości.

ELEMENTY GEOMETRII W RAMACH PRZEDMIOTU RYSOWANIA FORM

K L A S A II

Symetria zwierciadlana: przy okazji pojawiają się podstawowe figury geometryczne jak trójkąt, czworokąt, okrąg, elipsa.

K L A S A III

Bardziej skomplikowane formy symetrii – symetria osiowa, środkowa (obrotowa), kilka osi symetrii.

K L A S A IV

Wyłaniające się z rysunków kształty figur geometrycznych: trójkątów, czworokątów, okręgów, elips, charakteryzowane są pod kątem boków, kątów, symetrii; „pielęgnacja” wyobrażeń przestrzennych (poczucie przestrzeni) – np. eliptyczny cień kuli na płaskiej powierzchni.

K L A S A V

(GEOMETRIA ODRĘCZNA)

W klasie V dotychczasowe rysowanie form przekształca się w elementarną geometrię. Dokonuje się przejścia od wolitywnego ujęcia form i przestrzeni (zabawy ruchowe, eurytmia) do bardziej myślowego opisu i rozumienia przedmiotu obserwacji.

Nie wychodzi się w abstrakcyjny sposób od pojęć i od definiowania czym jest punkt, prosta itp. Punktem wyjścia są dwie linearne biegunowości – okrąg i prosta. Aby uczniowie możliwie głęboko wżyli się w oba te geometryczne elementy rysuje się je w

wielu wariantach, ale odręcznie. W zasadzie w trakcie pierwszego cyklu geometrii nie stosuje się jeszcze przyrządów. Proste konstrukcje przy użyciu cyrkla i linijki wprowadzać można dopiero pod koniec cyklu, kiedy uczniowie osiągną już pewien stopień precyzji wykonania. Omawianie rysowanych odręcznie prostych figur, boków, kątów, symetrii nie ma jeszcze nic wspólnego ze stosowaniem dowodów, służy głównie opisowi przeżyć. Tego rodzaju zadania mają całkowicie charakter konkretno – obrazowy. Są jednak doskonałym ćwiczeniem wstępnym do wprowadzanych w klasie VI właściwych procedur dowodowych.

Ważnym zadaniem jest pielęgnacja u dzieci poczucia przestrzeni i szkolenie wewnętrznej ruchliwości wyobraźni i odczuciowej. Formy i figury powinny sprawiać wrażenie zanurzonych w „płynnej ruchliwości”, wyrwanych ze swego „spoczynku”, powinny mieć w sobie pewną dynamikę. Dotyczy to zwłaszcza trójkąta.

Treści i tematy

- Okrąg i prosta – różne warianty.
- Okrąg i prosta we wzajemnych relacjach – styczna, sieczna, cięciwa.
- Kąty – na podstawie podziału okręgu na 3, 4, 5, 6 równych części (za pomocą średnic i promieni).
- Okrąg (koło) i jego elementy: średnica, promień, łuk, cięciwa, wycinek.
- Najważniejsze figury – kwadrat, prostokąt, romb, trapez – utworzone w okręgu.
- Trójkąt dynamiczny.
- Trójkąt prostokątny i równoramienny.
- Prawo Pitagorasa dla trójkąta prostokątnego równoramiennego.
- Sznur pitagorejski.

Dokładniejsze omówienie takich pojęć jak półprosta, odcinek, punkt, promień, średnica, przekątna, pole powierzchni, różne rodzaje kątów przewidziane jest dopiero w klasie VI. Geometria w klasie V ma charakter bardziej „rzemieślniczy”, w klasie następnej bardziej już abstrakcyjny.

K L A S A VI

W wieku lat 12 coraz bardziej daje o sobie znać potrzeba ujmowania świata nie tylko jak dotąd od strony uczuciowej, jako żywego organizmu, lecz także od strony rozumowej jako organizmu, w którym panują niezmiennie prawidłowości. W nauce geometrii pojawia się dowodzenie, a wraz z nim przeżycie powszechności pewnych geometrycznych prawidłowości. Niezmiernie ważną rolę odgrywa precyzyjne posługiwanie się przyrządami. Pojawia się jednak problem związany z tym, że „geometryzowanie” zaczyna być postrzegane jako coś abstrakcyjnego, nad wyraz zobiektywizowanego, jako coś, co nie jest już źródło nawet elementarnego przeżywania. Aby przeciwdziałać temu zagrożeniu musi pojawić się element zdumienia. Geometria w klasie VI powinna zadziwiać i zaskakiwać. Towarzyszyć temu musi bardzo dokładne rysowanie. Wyłaniające się w ten sposób prawidłowości figur geometrycznych stają się źródłem przeżyć i zdziwienia. Istotną rolę odgrywa też ciągle przewijający się pierwiastek artystyczny, zawarty m.in. w pięknie figur i ich wzajemnych kompozycji. Działa on jako czynnik harmonizujący i wyrównujący.

Treści i tematy

- Odkrywanie regularnych form złożonych z różnych okręgów (różne rodzaj tzw. rozet) i analiza pod kątem symetrii.
- Odkrywanie (przez wychodzenie z okręgu) najważniejszych figur geometrycznych: trójkąta.
- Sześciokąta, kwadratu, równoległoboku, trapezu, rombu, jak też figur pitagorejskich z symetrią osiową.
- Przesunięcie równoległe, symetralna, dwusieczna, prostopadła do prostej ,
- Różne rodzaje kątów.
- Cechy przystawiania trójkątów.
- Dowód geometryczny, np. suma kątów w trójkącie, algebraiczny zapis wzoru na sumę kątów w wielokącie $(n-2) \times 180^\circ$, algebraiczny zapis wzoru obwodu i powierzchni trójkąta i prostokąta.
- Symetrie, figury symetryczne osiowo i środkowo.
- Proste konstrukcje geometryczne :
  - konstrukcje trójkątów,

- trójkąt w przestrzeni (konstrukcja brył na bazie trójkątów równobocznych – czworościan, ośmiościan, dwudziestościan; sklejanie modeli),
- formy „regularnych” czworokątów i ich właściwości (kwadrat, prostokąt, romb, trapez równoramienny),
- kwadrat w przestrzeni (sześćcian a ośmiościan),
- wielokąty foremne.

GEOGRAFIA

Jednym z zadań geografii, podobnie jak innych przedmiotów, jest towarzyszenie i wspieranie uczniów w ich fizycznym, psychicznym i duchowym rozwoju. Ścisłej jest to pomoc w zadawaniu się i orientacji w świecie. Pod tym względem nie dorównuje jej żaden inny przedmiot. Jest pomocna w wyrabianiu właściwego nastawienia i postawy wobec świata, w uświadamianiu sobie odpowiedzialności za to, co się w świecie dzieje. Dzięki geografii ustala się swego rodzaju relacja między życiem dziecka i świata. Uczy się ono współistnienia w przestrzeni. Poznaje współistnienie ludzi, zwraca uwagę na innego człowieka. Uczy się cenić wartość ludzkiej pracy, uczy się „być obok”. Oddziałuje to mocno na kształcenie moralne.

Innym ważnym zadaniem w nauczaniu geografii jest budzenie zainteresowania światem. Stopniowo przedmiot staje się coraz bardziej obszerny, obejmuje swoim zakresem coraz więcej zagadnień. Geologia, astronomia, botanika, zoologia, historia, ekonomia, socjologia łączą się tu w jedną wielką całość. W geografii zbiegają się, ale i z niej wychodzą nici do niemal wszystkich innych przedmiotów. To sprawia, że w szkołach waldorfskich przypisuje się jej szczególną wagę. Zaznaczyć jednak trzeba, że poszerzanie perspektywy poznawczej nie jest jedynym celem nauczania.

Nauka geografii rozpoczyna się w IV klasie od zapoznania uczniów z warunkami geograficznymi, gospodarczymi oraz z przeszłością okolicy i regionu w jakim mieszkają. Następnie omawia się strony ojczyste i przyległe obszary tzw. Europy Środkowej. Na koniec pozostałą część Europy; poprzez krótki, systematyczny przegląd pozostałych kontynentów dochodzi się do ujęcia całej Ziemi. Dokładniejsze omówienie poszczególnych lądów jest zadaniem klas gimnazjalnych.

K L A S A   I V

(KRAJOZNAWSTWO, GEOGRAFIA LOKALNA Z ELEMENTAMI HISTORII)

Między 9 i 10 rokiem życia dziecko wskutek subtelnych procesów psychicznych zaczyna nieco inaczej odnosić się do otaczającego świata. Między światem zewnętrznym

a wewnętrznym światem dziecka pojawia się coraz bardziej wyczuwalna granica. Dziecko zaczyna żyć jakby bardziej w sobie a wobec otaczającego świata przejawia pewien obiektywizm i dystans. Kontakt ze światem zewnętrznym staje się bardziej świadomy niż dotąd. Rozpoczyna się w pewnym sensie ponowne jego odkrywanie. Brakuje jednak dziecku właściwej orientacji. To sprawia, że właśnie teraz staje się możliwa, jak również konieczna, bardziej systematyczna, acz ciągle bardzo plastyczna i pogładowa prezentacja świata.

To czego do tej pory dowiedział się uczeń o swoim otoczeniu, szczególnie w III klasie, znajduje teraz swoje rozszerzenie i kontynuację. Uprawa ziemi, budownictwo, rzemiosło i zawody, związane często z miejscowymi uwarunkowaniami, stanowią dobrą podstawę dla pierwszych kontaktów z geografiami, choć na razie tylko lokalną. Bliższe i dalsze otoczenie w jakim żyje dziecko – wieś, miasto, region – zostaje mu teraz przybliżone zarówno z perspektywy geograficzno-przestrzennej jak i historyczno-czasowej. W uczniu rodzić się powinno poczucie społecznej i „przestrzennej” więzi z otoczeniem, z którego wyrasta („zadomowienie w przestrzeni”).

Tematy

- Obserwacja ruchu słońca, księżyca i niektórych gwiazdozbiorów okołobiegunowych (Wielki Wóz, Mały Wóz – Gwiazda Polarna).
- Rozpoznawanie kierunków świata i orientacja w przestrzeni.
- Położenie szkoły i jej otoczenie jako punkt odniesienia i orientacji.
- Droga do szkoły (opis i rysunek).
- Spacer po coraz dalszej okolicy (w mieście: ulice, place, budowle), jej krajobraz, konfiguracja terenu.
- Najbliższe okolice widziane z góry – ze wzniesienia, wieży, lotu ptaka (zmiana punktu widzenia).
- Model okolicy bliższej i dalszej sporządzony z gliny – przejście do planów i map.
- Elementy kartografii – sporządzanie prostych planów i map wraz z towarzyszącą im legendą.
- Miejscowe historie i legendy.
- Niektóre wydarzenia historyczne związane z miejscem zamieszkania oraz z bliższą i dalszą okolicą.

- Typowa dla danej okolicy działalność gospodarcza i zawodowa ludności (dotyczy również przeszłości), powiązania komunikacyjne.
- Jak powstawały różne miasta i jak wyglądało w nich życie (miasta nad rzeką, ujścia rzeki do morza, górnicze, kurorty).

Metody:

Nie używa się jeszcze atlasu i map konturowych, gdzie tylko możliwe samodzielne rysunki map i planów. Żywe opisy i opowiadania, wiersze, piosenki ludowe, spacerzy, wycieczki, muzea, modelowanie w glinie.

K L A S A V

Zdobyta w klasie IV wiedza o stosunkach geograficznych i gospodarczych danego regionu rozciągnięta zostaje teraz na większe przestrzenie, staje się właściwą geografiją. Omawia się krajobrazy ojczyste dokonując ich topograficznego opracowania. Tematem przewodnim jest geografia Polski a w dalszej fazie Europy Środkowej (Środkowo-wschodniej). Ważnym celem jest akcentowanie szeroko rozumianej aktywności gospodarczej człowieka na omawianych terenach oraz wzajemne oddziaływanie. Pamiętać przy tym należy, że rzeczy te przekraczają często granice jednego państwa. Różnorodność krajobrazów Polski i terenów Europy Środkowej przybliży się zazwyczaj uczniom urządzając wyimaginowane podróże wzdłuż wielkich rzek, wybrzeży morskich czy też łańcuchów górskich. Umożliwiając dzieciom poznanie wielu różnorodnych obszarów dba się o to, aby to poznanie połączone było zawsze z przeżywaniem. Różne związki i zależności przyczynowe powinny pozostawać jeszcze w tle. Cykl geografii w V klasie powinien być wprowadzony po cyklu botaniki, w którym omówiony został związek między światem roślinnym a ziemią.

Tematy:

POLSKA

- Podróż z biegiem Wisły.

- Źródła Wisły, Kraków i Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, Kotlina Sandomierska, Góry Świętokrzyskie, Wyżyna Lubelska, Kazimierz Górny, Mazowsze i Warszawa, Płock, Toruń, Żuławy, Trójmiasto, Bałtyk.
- Podróż z biegiem Odry, źródła Odry, Ostrawa, Kanał Gliwicki i Górny Śląsk, Opole, Wrocław i Dolny Śląsk, po polskiej i niemieckiej stronie Odry, Szczecin i ujście Odry,
- W Sudetach i w Czechach.
- W Beskidach, Tatrach, Pieninach i na Słowacji.

EUROPA ŚRODKOWA

- Podróż Łabą od Śnieżki do źródeł Łaby i dalej z biegiem rzeki do M. Północnego, potem ewentualnie podróż wzdłuż wybrzeża do Holandii i Renem w górę rzeki albo wokół Danii do M. Bałtyckiego.
- Podróż Dunajem.
- Orawą do Wagu potem Wagiem do Dunaju a następnie podróż w dół i w górę rzeki.
- Warunki gospodarowania i życia ludności na terenach nadmorskich oraz – jako kontrast – na terenach (wysoko) górskich.
- Górnictwo lub inne działy gospodarki.

Metody:

Opisy życia, relacje i opisy o charakterze poetyckim, tablice i materiał poglądowy, wycieczki i aktualne wydarzenia – wszystkie te metody wykorzystywane są na lekcji, aby konstruować możliwie żywe pojęcia. Wprowadza się plastycznie pojęcie poziomicy np. przez modelowanie. Wykorzystuje się już atlas, wszystkie omawiane tereny powinni uczniowie odnaleźć na mapie. W dalszym ciągu rysują dzieci własnoręcznie mapy i charakterystyczne krajobrazy.

KLASA VI

W wieku lat 12 pojawiać się zaczynają w duszy dziecka nowe siły myślenia dzięki którym próbuje ono głębiej wnikać w świat. Od strony fizjologicznej coraz bardziej

wżywa się w swój system kostny, staje się go coraz bardziej świadome. W klasie VI mamy zatem obok treści stricte geograficznych także elementy nauki o skałach i minerałach (jakby systemie kostnym ziemi). Spojrzenie na omawiane zagadnienia staje się bardziej systematyczne. Można już, w odróżnieniu do klasy V, uwzględniać związki przyczynowe.

W klasie VI dominują 2 główne tematy: kontynent europejski oraz przegląd pozostałych kontynentów, tak aby uzyskać obraz całej ziemi. Kontynenty porównuje się ze sobą pod względem kształtu, rzeźby, hydrografii, stref klimatycznych, flory, fauny, krajobrazów. Próbuje się rzucić nieco więcej światła na przyczynowe zależności występujące w światowej gospodarce. Dobrze jest umieścić cykl geografii po cyklach biologii i mineralogii.

Tematy:

EUROPA

- Całościowa topografia kontynentu:
  - różne podziały, łańcuchy górskie, wyżyny, niziny, rzeki, miasta etc.
- Omawianie poszczególnych obszarów i krajów:
  - formy krajobrazu, klimat, fauna, flora, zajęcia i zwyczaje ludności, gospodarka, przemysł, charakterystyczne budownictwo omawiając poszczególne obszary i kraje zestawiamy je na zasadzie pewnych biegunowości np. obszary o wybitnie morskim klimacie i obszary o klimacie kontynentalnym, kraje górzyste i nizinne, obszary o krajobrazach północnych i południowych; przy doborze biegunowości pomocne może być kryterium dominującego wpływu wywieranego na klimat i krajobraz przez poszczególne żywioły.

PRZEGLĄD KONTYNENTÓW (ZIEMIA JAKO CAŁOŚĆ)

- Położenie i kształt kontynentów, mórz i oceanów.
- Zależność obszarów wegetacji od nasłonecznienia i stosunków klimatycznych.
- Geologiczne stare i młode obszary ziemi.
- Młode góry fałdowe – Himalaje, Andy i rowy tektoniczne.

- Wielkie rzeki jako „rzeczne indywidualności”.
- Lasy tropikalne, sawanny, lasy Australii, Wielka Pustynia Słona jako ekosystemy.
- Charakterystyczne przykłady procesów urbanizacyjnych i procesów stepowienia.
- Bogactwa naturalne i handel.
- Wielkie szlaki komunikacyjne.
- Elementy geocentrycznie zorientowanej astronomii np. zjawiska na niebie, które możemy obserwować w różnych miejscach ziemi np. ruch gwiazd i słońca na biegunie i równiku; Gwiazda polarna i gwiazdy wokółbiegunowe, oświetlenie ziemi, zaćmienie słońca i księżyca, fazy księżyca (patrz fizyka) – dość ogólnie, osobny cykl astronomii przewidziany jest w następnej klasie.

Metody:

podobne jak w klasie piątej.

NAUKA O MINERAŁACH

(jako osobny cykl)

K L A S A VI

W momencie kiedy uczniowie osiągną wiek, w którym można już zacząć odwoływać się do logiczno – przyczynowych aspektów myślenia tj. Około 12 roku życia omawia się w nawiązaniu do geografii świat minerałów. Zamyka on również niejako dotychczasową prezentację świata natury jako jego najniższy, mineralny etap. Przedstawiając minerały wychodzi się od wielkich całości. Droga wiedzie od geografii i form górskich poprzez skały i kamienie aż do minerału. Dobrze jest zakończyć cykl omówieniem lokalnych warunków geologicznych.

Tematy:

- W związku z geografią – charakterystyczne formy górskie i wchodzące w ich skład skały.

- Skąły archaiczne – gnejs i granit oraz ich skądniki: skalenie, kwarc, mika.
- Wapień i skąły pokrewne, łupki.
- Skąły wulkaniczne, bazalt.
- Skąły osadowe.
- Kamienie szlachetne i ich obróbka.

Metody:

Prezentacja i omawianie róznych minerałów, wycieczki do miejsc występowania ciekawych okazów skalnych, jeśli to możliwe to wycieczka do szlifierni kamieni szlachetnych.

HISTORIA

Przeżywanie historii zakłada pewien stopień dojrzałości, do którego dochodzi się stopniowo. Kiedy uczeń poznał już w klasie I i II świat legend, baśni i sag napotyka w klasie III na pierwszy przykład historycznej narracji – Stary Testament. Dokument ten stojący na granicy mitycznego i historycznego ujmowania świata jest obrazem tego, co zachodzi w rozwoju dziecka w tym właśnie okresie – powolnego budzenia się świadomości historycznej. W następnej klasie pojawiają się legendy i opowieści związane z historią regionu, z którego pochodzą uczniowie. Opowiadana też jest rodzima mitologia. Wszystko to stanowi preludium do właściwej nauki historii w klasie piątej.

Nauczanie historii w pierwszej fazie nastawione jest głównie na sferę uczuciową dziecka. Do niej to właśnie najbardziej trafiają barwne, pełne artyzmu i epickiego rozmachu opisy poszczególnych epok historycznych. Tego też dziecko bardzo w tym wieku jeszcze potrzebuje. Zdolność rozumienia stopniowo dopiero zaczyna przenikać sferę uczuciową. Nie należy tego procesu przyspieszać czy forsować. W trakcie takiego przedstawiania historii do najważniejszych środków dydaktycznych należą obrazy mitologiczne – poetyckie. Tak dobrze znany już uczniom świat dawnych sag i mitów jawić im się teraz zaczyna w zupełnie nowym świetle – jako tło rzeczywistych procesów historycznych.

Nauka historii zorientowana jest antropologicznie. Nie stara koncentrować się na szeregach faktów czy na mało charakterystycznych szczegółach przekazanych przez tradycję. To co uczeń otrzyma powinno mieć walor ogólnoludzki. Nie ma zbyt wielkiego sensu nauczanie treści, które uczniowie po krótkim czasie zapomną. Powinny pozostać w nich takie wartości, które towarzyszyć im będą przez lata, które stawać się będą dla nich rodzajem drogowskazu w życiu i w świecie oraz pomocą na drodze do samodzielności i niezależnego myślenia.

KLASA V

Właściwa nauka historii rozpoczyna się w klasie V. W dziecku pojawiają się wtedy zdolności, aby przyjmować pojęcia historyczne i łączyć się z większymi wątkami historii. W centrum rozważań znajdują się najpierw prastare kultury orientalne Indii,

Persji, Mezopotamii i Egiptu. Są one przykładem form kulturowych szeroko ongiś rozprzestrzenionych w świecie i obrazujących kolejne etapy na drodze rozwoju ludzkości. Następnie omawiane są dzieje starożytnej Grecji od czasów homeryckich do okresu wypraw Aleksandra Macedońskiego i wielkiego zetknięcia się kultur Zachodu i Wschodu. Horyzont wiedzy historycznej uczniów nie rozszerza się koncentrycznie. Obejmuje on od razu niemal cały świat.

Bardzo ważnym jest, aby na wielu żywo i plastycznie przedstawianych przykładach uczeń przeżył specyfikę dawnej epoki oraz fakt, w jak dużym stopniu nasza teraźniejszość opiera się na osiągnięciach wcześniejszych kultur. Uczniowi powinno towarzyszyć następujące odczucie: oto u różnych ludów dojrzewają różne owoce ludzkiej kultury i każda kultura mając w sobie coś własnego stanowi jednocześnie wkład do ogólnej kultury ludzkości.

W tym okresie dominuje jeszcze u dziecka potrzeba bardzo obrazowego podejścia do omawianych treści. Poza żywą narracją nauczyciela recytowane są wspólnie fragmenty tekstów i pieśni z różnych epok. Uczniowie rysują mapy i ilustracje w zeszytach. Na lekcjach historii, a także poza nimi zapoznawani są z wątkami mitologii różnych kultur. Przy omawianiu starożytnej Grecji wprowadzać można elementy greki. W opowieściach bardzo ważną rolę odgrywa element biograficzny, historia przedstawiana jest w dużej mierze przez pryzmat postaci historycznych.

Tematy

KULTURY ORIENTALNE

- Kultura praindyjska – mity i legendy starożytnych Indii (Trimurti, legenda o Manu i potopie, Ramajana, życie Kriszny, opowieści z Mahabharaty, Wed, Upaniszad), świat jako ułuda-maja, system kastowy (powstanie, istota - na przykładzie Bhagawadgity), Budda – sceny z życia i nauka.
- Kultura praperska – dualizm Ormuzd – Aryman, życie Zaratusztry, początki osiadłego trybu życia, początki rolnictwa i hodowli (udomowienie zwierząt), świat przestaje być ułudą.
- Kultura Mezopotamii – epos o Gilgameszu, kultura miejska i rola świątyń (np. Babilon), początki astronomii i systemu miar, pismo klinowe.

- Kultura Egiptu – mit o Ozyryście i Izydzie, kult zmarłych (mumifikacja, Księga Zmarłych, sąd w podziemiach), struktura państwa, piramidy i świątynie, rola Nilu, pismo hieroglificzne.

STAROŻYTNA GRECJA

- Wojna trojańska.
- Postać Odyseusza jako przykład charakterystycznego dla Greków sposobu myślenia;
- Odyseja jako opis życia epoki homeryckiej.
- Greckie miasto-państwo.
- Przeciwnieństwo między Spartą a Atenami – wychowanie spartańskie a ateńskie, prawodawstwo Likurga i Solona.
- Igrzyska olimpijskie.
- Wojny perskie – Maraton, Termopile, Salamina; główni bohaterowie wydarzeń.
- Epoka Peryklesa – demokracja ateńska, wycieczka po Akropolu, rzeźba, świątynie (style architektoniczne), teatr grecki (Ajschylos, Sofokles, Eurypides)
- Sylwetki filozofów (ogólnie) – Sokrates, Platon, Arystoteles.
- Aleksander Macedoński podbija świat – rozprzestrzenienie się kultury greckiej i nauki Arystotelesa; (okazja do powtórzenia omówionych wcześniej kultur orientalnych).

KLASA VI

Z nadejściem 12 roku życia przychodzi czas, w którym uczeń jest już w stanie głębiej wnikać w związki zachodzące w historii i przeżywać ją pod kątem przejawiającej się w niej przyczynowości. W centrum rozważań znajdują się dzieje starożytnego Rzymu i średniowiecze, a więc okres obejmujący ponad dwa tysiące lat. Ważnym motywem przewijającym się przez omawiane epoki jest zasada dualizmu, którą uczeń powinien móc uchwycić dzięki rodzącym się u niego nowym jakościom myślenia. Postaci historyczne występują teraz bardziej jako przedstawiciele i eksponenci grup społecznych.

W trakcie nauczania mniej akcentuje się wydarzenia polityczne, bardziej elementy starożytnej i średniowiecznej kultury.

Metody i formy pracy w klasie VI podobne są do tych z klasy piątej. Zamiast greki wprowadzać można elementy łaciny.

Tematy

RZYM STAROŻYTNY

- Legendarne początki Rzymu – Eneasza, Romulus i Remus, 7 królów.
- Cnota rzymska źródłem potęgi Rzymu – Horatius Codes, Mutius Scaerola, Qwinctius Cincinatus, Curtius, Manlius, wojsko rzymskie.
- Porządkowanie stosunków społecznych i prawnych – Walka plebejuszy z patrycjuszami – secesja plebejuszy na Górę Świętą, formowanie się wskutek tej walki praw i ustroju państwa; organizacja państwa – konsulowie, trybuni ludu, senat; cursus honorum.
- Wojna Rzymu z Kartagimą (i początek zaniku cnót rzymskich) – Hannibal – Scypion, nowe prowincje i ich wyzysk, napływ bogactw i coraz większe rozwarstwienie majątkowe ludności.
- Walka Grakchów o reformy społeczne, postać ich matki – Kornelii.
- Juliusz Cezar i początek nowego systemu władzy – elementy biografii J. Cezara, Cezar-Pompejusz, walka o spadek po Cezarze, Octawian - M. Antoniusz, Octawian August pierwszym cesarzem rzymskim, „złoty wiek”, narodziny Jezusa Chrystusa w Palestynie.
- Wielkie osiągnięcia techniczne Rzymian – drogi, akwedukty, termy, kanalizacja, sklepienia łukowe, łuki triumfalne, limes.
- Rozwój chrześcijaństwa w imperium cesarów - św. Paweł – powstanie chrześcijaństwa, pierwsi chrześcijanie, podróże św. Pawła, dekadencja Rzymu – igrzyska, szaleństwo niektórych cesarzy, prześladowania chrześcijan.
- Wędrowki ludów i upadek Rzymu – najazdy barbarzyńców: Hunowie, Goci, Wandale; podział Rzymu na zachodni i wschodni.

ŚREDNIOWIECZE

- Mahomet, powstanie i ekspansja Islamu – Obrazy z życia Mahometa, główne zasady Islamu; podboje Arabów, wysokie osiągnięcia ówczesnej cywilizacji Islamu.
- Państwo Franków – powstrzymanie naporu Arabów, Karol Wielki i wznowienie Cesarstwa Rzymskiego, rozpad monarchii K. Wielkiego i powstanie nowych państw europejskich.
- Słowianie – życie Słowian, ich wierzenia, podział, pierwsze państwa.
- Początki państwa polskiego – legendarne początki Polski, pierwszych 7 władców Polski ze szczególnym uwzględnieniem: Mieszka I – zjednoczenie ziem polskich, chrzest B. Chrobrego - (umocnienie państwa), św. Wojciech, zjazd gnieźnieński (wojny Niemcami), koronacja B. Śmiałego – odzyskanie korony na tle walki papieża z cesarzem (Canossa); B. Krzywousty – podział dzielnicowy.
- Rola klasztorów w ówczesnym świecie – klasztory jako miejsca rozwoju kultury i gospodarki, różne zakony i ich zadania, „ora et labora”, reformy Cluny.
- System lenny (feudalny).
- Wyprawy krzyżowe i kultura rycerska – geneza wypraw krzyżowych, spotkanie Zachodu ze Wschodem oraz kulturalne i gospodarcze skutki tego spotkania dla Europejczyków; zakony rycerskie, obrazy z życia rycerzy, rytuał.
- Rozwój miast i kultura miejska (w średniowiecznym mieście) – lokacja miast, społeczność miejska, trzy centra życia - katedra, ratusz, rynek
- Życie wsi – lokacja wsi, sposoby gospodarowania dwu- i trójpolówka, coraz większa zależność chłopstwa.
- Dzieje Polski w średniowieczu – sprowadzenie Krzyżaków, najazd Tatarów, B. Łokietek i zjednoczenie ziem polskich, Kazimierz Wielki, Jadwiga i Jagiełło, początek Unii Polsko – Litewskiej, synowie Jagiełły.

BIOLOGIA

(WIEDZA O PRZYRODZIE I ŚRODOWISKU)

Biologia, która zaczyna się w IV klasie, nie jest dla dzieci czymś zupełnie nowym. W trakcie 2 pierwszych lat nauki poznają bajki i legendy o roślinach i zwierzętach, jak również opowiadane im są tzw. historyjki przyrodnicze, dzięki którym w fantazyjny i barwny sposób wprowadzane są w świat natury i panujących w niej stosunków. W klasie III w obrazowy sposób przedstawia się uczniom na kanwie Starego Testamentu powstanie ziemi, świata roślin, zwierząt i człowieka. Do tak szerokiej, symbolicznej i ze zrozumiałych względów ogólnej prezentacji dołącza się później konkretny opis roślin i zwierząt w ramach cyklu poświęconego uprawie roli.

Właściwa gotowość ucznia do kontaktu z naturą w bardziej usystematyzowany sposób daje o sobie znać między 9 a 10 rokiem życia. Dokonujący się wtedy przełom w życiu wewnętrznym dziecka powoduje, że zaczyna się ono dystansować wobec świata zewnętrznego, świata, z którym do tej pory czuło się znacznie głębiej związane. Ten przejściowy okres, w którym z jednej strony zaczyna pojawiać się bardziej obiektywny stosunek do natury, z drugiej strony żywy jest jeszcze podźwięk dotychczasowego głębszego z nią kontaktu, stwarza najlepsze warunki do jakościowo nowego podejścia w prezentowaniu otaczającego świata.

Punktem wyjścia w nauczaniu biologii jest elementarna wiedza o człowieku. Staje się ona miarą i punktem odniesienia do rozważań na temat zwierząt. Nauka o roślinach, która pojawia się w roku następnym ukazuje ziemię i należący do niej świat roślinny jako jedność. Wiedzę o przyrodzie zamyka w pewną całość związana z geografiami nauka o minerałach.

Bardzo ważnym celem podczas prezentacji świata natury jest to, żeby jej prawidłowemu przeżywaniu towarzyszyło zawsze poczucie wdzięczności i czci dla wszystkich jej tworców. Można to osiągnąć idąc za takim sposobem myślenia, który ukazuje ziemię jako miejsce i widownię wzajemnych relacji między wszystkimi królestwami przyrody a człowiekowi uświadamia jego rolę w tych relacjach oraz czyni go odpowiedzialnym za ich prawidłowe funkcjonowanie. Tego rodzaju ekologiczne podejście do nauczania biologii sprawia, że edukacja ekologiczna w ramach oddzielnego przedmiotu nie jest właściwie szczególnie pomocna. Jest to bardziej sprawa odpowiedniej

metody, niż nowych treści przedmiotowych. Tym bardziej, iż nadająca się tu bardzo dobrze metoda polegająca na wychodzeniu od całości do części stosowana jest nie tylko w obrębie nauki o przyrodzie, lecz także w innych przedmiotach nauczanych w szkołach waldorfskich.

NAUKA O CZŁOWIEKU I ZWIERZĘTACH

KLASA IV

Nauka o zwierzętach poprzedzona jest omówieniem człowieka. Człowiek ze swoją trójczłonową budową stanowi swego rodzaju klucz do lepszego zrozumienia królestwa zwierząt. Celem pierwszej prezentacji tego królestwa jest zwrócenie uwagi na to, że każdy gatunek jest w swoich zmysłach i organach w dużej mierze jednostronnie wyspecjalizowany. Istota ludzka nie jest nigdzie tak wyspecjalizowana jak zwierzęta, ale za to można w niej jednej odnaleźć to wszystko, choćby tylko lekko zaznaczone, co jest rozproszone w świecie zwierząt. Przedstawia ona sobą zatem pewnego rodzaju harmonijną syntezę królestwa zwierząt, lecz na wyższym poziomie.

Tematy

- Trójczłonowy podział człowieka (od strony morfologicznej) – głowa, tułów, kończyny.
- Mąтва jako przykład wysoko wyspecjalizowanego zwierzęcia – głowy (inne głowonogi, małż, rozgwiazda (biegunowość kształtu w porównaniu z jeżem wodnym)).
- Mysz (lub owca, renifer, koń) jako przykład zwierzęcia – tułowia.
- Podobieństwo funkcji przednich i tylnych kończyn niektórych ssaków (ewentualnie wyraźna ich specjalizacja) na tle kończyn człowieka.
- Dłonie i ręce człowieka jako obraz i narzędzie ludzkiej wolności.

KLASA V

W klasie V kontynuuje się omawianie zwierząt. Punktem wyjścia jest tym razem trójpodział człowieka od strony funkcjonalnej i jego związek z trojakią aktywnością duszy ludzkiej (myślenie, czucie, wola). Spojrzenie na człowieka od tej strony przybliży zrozumienie zasady troistości w świecie zwierzęcym. Reprezentantami a jednocześnie głównymi przedstawicielami całych grup zwierząt są: orzeł, lew i byk (krowa). Taka prezentacja świata zwierząt pozwala w pewnym sensie dojrzeć w nim „rozproszonego” po ziemi człowieka.

Tematy

- Trójczłonowy podział człowieka (od strony funkcjonalnej) – system zmysłowo-nerwowy, system rytmiczny (oddechowy i krwionośny), system przemiany materii wraz z kończynami.
- Orzeł jako zwierzę o dominującej funkcji systemu zmysłowo – nerwowego.
- Lew jako zwierzę o dominującej roli systemu oddechowego i krwionośnego.
- Byk (krowa) jako przykład dominujących procesów przemiany materii.
- **Zwierzęta z „grupy” orła**
  - ptaki drapieżne (np. sowa ,sokół)
  - ptaki śpiewające (np. słowik ,skowronek)
  - ptaki wodne (np. łabędź, kaczka)
- **Zwierzęta z „grupy” lwa**
  - psowate (np. wilk, lis)
  - dzikie koty (np. tygrys, gepard, ryś, leopard)
  - niedźwiedzie
- **Zwierzęta z „grupy” byka**
  - zwierzęta o specyficznym kontakcie z przestrzenią (żyrafa)
  - zwierzęta o szczególnej wrażliwej otwartości wobec otoczenia (np. jeleń, sarna, antylopa)
  - zwierzęta, które łatwo przewyciężają ciężkość ciała (kozica, koziorożec)

oraz te, które „uwięzione” są przez swoją ciężkość (hipopotam, nosorożec, świnia)

- *Świat owadów: chrabąszcz, pszczoła, motyl.*

K L A S A VI

Omawianie świata zwierząt w klasie VI potraktować można jako pewnego rodzaju przygotowanie do nauki o człowieku w klasie następnej. Nicią przewodnią będzie wewnętrzna harmonia budowy narządów ludzkich. Wychodząc od skutków jakie wywiera na organizm zwierzęcy dominacja określonego organu omawia się ekstremalne formy zwierzęce. Jednostronność kondensuje się w osobliwym ukształtowaniu organu i w warunkach życia zwierzęcia. Ważnym uzupełnieniem jest krótkie omówienie świata ryb i owadów.

Tematy

- Uszy i nos jako dominujące ukształtowanie u słonia.
- Stopy i dolne kończyny jako dominujące ukształtowanie u kangura.
- Dominacja kręgosłupa u węża.
- Dominacja formacji czerepa u żółwia.
- Bardzo intensywne wytwarzanie krwi u foki.
- Ryby: ryby wędrujące (łosoś i węgorz), zagrożone gatunki ryb.
- Kontynuacja omawianie owadów – pszczoły (najlepiej w powiązaniu z cyklem ogrodnictwa).

NAUKA O ROŚLINACH

KLASA V

Ważnym celem nauki o roślinach rozpoczynającej się w klasie V jest wskazanie na specyficzną relację między światem roślin a ziemią. Roślinę i ziemię powinno postrzegać się i odczuwać jako jedność, jako coś co należy ściśle do siebie. Roślinność można lepiej zrozumieć, jeżeli spojrzymy na ziemię jako na jeden organizm, a na roślinę jako na coś, co wzrasta w obrębie tego organizmu.

Drugim celem jest przekazanie uczniowi takiej systematyki świata roślin, której nie odczuwałby jako coś obcego, lecz coś bliskiego sobie. Rozważania idą więc w takim kierunku, aby poszczególne szczeble królestwa roślin, od najprostszycych po coraz bardziej złożone, porównywać w pewnym sensie ze stadiami rozwojowymi dziecka. To co w duszy dochodzi stopniowo do głosu i co uczniom znane jest od strony ich własnych przeżyć „dostrzec” można w obrazie poszczególnych kształtów roślinnych, coraz bardziej zróżnicowanych i wykazujących nowe właściwości. Również odpowiednie porównanie rośliny z człowiekiem znacznie przybliży ją dziecku.

Od początku obecne są w nauczaniu botaniki dwa motywy: ekologiczny i ewolucyjny. Przy czym obecne są w formie możliwe jak najbardziej dostępnej dla uczniów.

Tematy

- ***Żywa prezentacja kształtu rośliny*** – korzenia, łodygi, liścia i kwiatu oraz roli jaką odgrywa w ich rozwoju i otoczeniu świat czterech żywiołów (na przykładzie mniszka lekarskiego bądź jastra).
- ***Porównanie członów rośliny z 3 członami człowieka:***
- korzeń i wchłanianie pokarmu – głowa i system nerwowy; łodyga, liście i respiracja – system oddechowy i krwionośny; kwiat i formowanie nasienia – system przemiany materii; roślina jako „odwrócony” człowiek.
- ***Relacja kwiat – drzewo;*** wobec poszczególnych gałęzi, pędów i kwiatów drzewo spełnia podobną funkcję jak wzgórze; drzewo jako „wybrzuszona” ziemia.

- ***Podział królestwa roślin z odniesieniem do stadiów rozwojowych dziecka***
  - grzyby (niemowlęta)
  - porosty
  - glony
  - mchy
  - paprocie i skrzypy (narodziny „ja”)
  - drzewa iglaste-nagozalążkowe (przedszkolaki)
  - rośliny kwiatowe-okrytozalążkowe
    - jednoliścienne (pierwsze klasy szkoły podstawowej)
    - proste dwuliścienne
    - dwuliścienne (12-14 lat)

K L A S A VI

Nicią przewodnią nauki o roślinach w klasie VI jest wegetacja na przestrzeni roku. Głównym celem jest zatem przyjrzenie się temu, jak poszczególne gatunki roślin rozwijają się i dojrzewają o różnych porach roku. Aby lepiej uchwycić związek roślinności z porami roku i z ziemią porównuje się je do stanów jawy i snu człowieka. Wspaniałym nawiązaniem do cyklu geografii i zarazem jego uzupełnieniem jest przegląd stref roślinności na całej kuli ziemskiej.

Tematy:

- Przyrównanie pór roku i związanej z nimi wegetacji do stanu świadomości snu i jawy człowieka: lato-okres snu, zima-stan jawy.
- Wiosna – rośliny jednoliścienne liliowate.
- Wczesne lato – rośliny krzyżowe.
- Pełnia lata – trawy, rośliny motylkowe, astrowate (grupa jęczminkowych).
- Schyłek lata – pozostałe astrowate, wargowe.
- Cały okres wegetacji – różne gatunki jaskra, różowate.

- Inne ważne grupy roślin pod kątem właściwości odżywczych i leczniczych (do wyboru).
- Obszary wegetacji roślin na kuli ziemskiej (w związku ze strefami klimatycznymi).

OGRODNICTWO

KLASA VI

Również w klasie VI zapoznawana jest młodzież praktycznie z ogrodnictwem. Ogród jest uporządkowanym światem, w którym każda roślina ma swoje miejsce, gdzie wszystko jest ze sobą powiązane. Praca w ogrodzie daje uczniom możliwość dojścia do zrozumienia i doświadczenia w praktyce związków jakie panują w naturze. Uczniowie bardzo wyraźnie mogą zaobserwować i przeżyć jak każda czynność przynosi określone skutki: siew, kiełkowanie, wzrost, żniwo układają się w łańcuchu przyczyn i skutków. Rodzące się właśnie w tym wieku myślenie kategoriami przyczynowości jest w stanie związku te prawidłowo uchwycić. Ogródnictwo staje się praktyczną ekologią. Zakres prac związanych z uprawą ogrodu zależy każdorazowo od możliwości jakimi dysponuje dana szkoła.

Przykłady zadań:

- Przesiewanie ziemi i kompostu.
- Przygotowanie grządek.
- Praca w ziemi: przekopywanie, grabienie, pielenie, praca motyką (na początku z krótkim trzonkiem).
- Koszenie trawy sierpem.
- Wysiew i rozsadzanie małych roślin.
- Uprawa i pielęgnacja roślin jednorocznych.
- Wiązanie bukietów kwiatów i ziół.

FIZYKA

K L A S A VI

Okolo 12 roku życia coraz bardziej zyskuje na znaczeniu rozwijająca się aktywność zmysłów. Wcześniej dziecko nie było jeszcze w stanie przy pomocy swoich zmysłów odkrywać świata w takim stopniu w jakim możliwe staje się to właśnie teraz. Pojawiający się przy tym pewnego rodzaju chaos wewnętrzny, związany z coraz większą ilością odbieranych spostrzeżeń zmysłowych, winien być przeżywany jako coś, za czym stoją jednak określone prawidłowości. Otwierającemu się w ten sposób nowemu światu spostrzeżeń powinno równocześnie towarzyszyć uczucie, że mimo całej jego różnorodności i bogactwa panuje w nim porządek, w który on uczeń jest włączony. Z tego względu początkowe nauczanie fizyki musi wyrastać całkowicie z życia. Pewnym niebezpieczeństwem może okazać się to, że już w fazie początkowej nauka przyjmie zbyt intelektualny charakter, co w tym wieku nie jest jeszcze wskazane.

Pierwszy kontakt z fizyką rozgrywać się zatem musi w sferze czystej fenomenologii, jeszcze bez komentarzy utrzymanych w naukowym stylu. Punktem wyjścia w nauczaniu fizyki nie są więc modele i teorie naukowe, lecz niemal wyłącznie fenomenologiczna strona zjawisk. Dopiero następnym krokiem jest dopracowywanie się ogólnych zasad i prawidłowości, jednak bez udziału abstrakcyjnych formuł.

Ciągle ważnym zadaniem w tym wieku pozostaje stałe zwracanie się do sfery uczuć ucznia. Budzący podziw i zdumienie świat zjawisk fizycznych, przybliżanych uczniowi zwłaszcza w formie fenomenów, dobrze to zadanie spełnia.

Nauka fizyki na tym etapie wspierać może rozwój dziecka przez to, że z jednej strony przyczynia się do szkolenia aktywności zmysłów – poprzez ćwiczenie dokładnej obserwacji, a z drugiej strony wyrabia precyzję myślenia – dzięki dokładnie sformułowanym opisom obserwowanych zjawisk.

AKUSTYKA

- Zacząć można od badania „charakteru” różnych dźwięków wydawanych przez różnego rodzaju przedmioty bądź zacząć od dźwięków wydawanych przez znane uczniom instrumenty muzyczne (przejdzie od muzyki – kwarty, kwinty, oktawy, interwały – do akustyki).
- Związek dźwięków z drganiami (struny, kamerton, linijka; częstotliwość drgań).
- Zależność wysokości dźwięku od masy drgającego ciała (w tym doświadczenia z napełnionymi do różnej wysokości naczyniami).
- Prędkość dźwięku.
- Przewodnictwo dźwięku (medium dźwięku).
- Rezonans.
- Figury Chladniego (ewent. w następnej klasie).
- Budowa ludzkiej krtani.

OPTYKA

Punktem wyjścia jest przeciwieństwo: jasność – ciemność

- Przeżycie jakości światła i ciemności; pozorowany wschód słońca.
- Stosunek światło-cień przy ciałach o różnej przepuszczalności światła (ciała fizyczne przepuszczalne, częściowo przepuszczalne i nieprzepuszczalne – im więcej ciała przepuszczają światła, tym bardziej same stają się niewidoczne).
- Badanie właściwości cieni rzucanych przez przedmioty i ciała niebieskie :
  - wielkość, ostrość, intensywność,
  - cienie przy 2 źródłach światła,
  - zjawisko faz Księżyca,
  - zjawisko zaćmienia Słońca i Księżyca.
- Odbicie światła – zwierciadła pod różnym kątem, peryskop, krzywe zwierciadła.
- Zjawisko załamania światła – w wodzie, w pryzmacie.
- Camera obscura.

Dział optyki zacząć też można od nauki o kolorach nawiązując do doświadczeń dzieci z lekcji malowania; można ją też równie dobrze przenieść do klasy następnej.

- Barwy komplementarne – koło barw Goethego.
- Powstawanie barw w ośrodkach zmaconych jak woda czy powietrze („zmacone” światło).
- Barwne cienie.

NAUKA O CIEPLE

Punktem wyjścia jest przeciwieństwo: ciepło – zimno.

- Działanie ciepła w przyrodzie i codziennym życiu: odwilż i mróz, klimat tropikalny i polarny, zachowanie się i właściwości wody wskutek zmian temperatury (np. różnica między ukropem a zimną wodą, zachowywanie się substancji (atramentu) w ciepłej i zimnej wodzie), zjawisko konwekcji.
- Związek ciepła z rozpuszczaniem i zanikaniem form oraz z szeroko pojętym ożywianiem.
- Związek zimna z tworzeniem i zachowywaniem form oraz z szeroko pojętym zamieraniem.
- Ciepło w świecie zwierząt (zwierzęta stałocieplne, zmiennocieplne, ciepłokrwiste, zimnokrwiste).
- Działanie ciepła w człowieku i na człowieka (również ciepło i zimno psychiczne i jego skutki).
- Przewodnictwo ciepła (np. miedź, aluminium, żelazo, szkło).
- Rozszerzanie i kurczenie się ciał i substancji (ciała stałe i metale, ciecze – nafta i woda, gazy – powietrze; specyfika wody pod względem rozszerzalności); ewentualnie termometr i jednostki temperatury.
- Źródła ciepła (spalanie, tarcie).
- Barwy ciepłe i zimne.

Ostatnie cztery punkty mogą być przesunięte do następnej klasy.

MAGNETYZM

- Różne rodzaje magnesów (sztabkowy, podkowy).
- Badanie różnej siły przyciągania (żelazo, nikiel, kobalt).
- Magnesowanie żelaza.
- Biegunowość i właściwości biegunów magnetycznych.
- Pole magnetyczne – linie sił pola magnetycznego.
- Magnetyzm ziemski (Ziemia jako wielki magnes).
- Zasada działania kompasu.

ELEKTRYCZNOŚĆ (STATYCZNA)

- Elektryzowanie różnych przedmiotów przez pocieranie.
- Elektryczność „szklana” (+) i „ebonitowa” (-): z naelektryzowanej laski szklanej i ebonitowej.

Ładunki elektryczne:

- ładunki jedno- i różnoimienne oraz ich właściwości,
- wzajemne oddziaływanie na siebie ładunków.
- Gromadzenie elektryczności - butelka lejdejska.
- Wykrywanie elektryczności – elektroskop.
- Można też omówić przewodniki i izolatory, elektromagnes i dzwonek.

Metody:

Wszystkie zjawiska należy odnosić w jakiś sposób do człowieka i/ lub do praktycznego życia czy też obszaru bezpośrednich doświadczeń ucznia. Nauczanie przebiega zawsze w 3 następujących po sobie etapach:

- a) uważna obserwacja doświadczenia,
- b) opis i podsumowanie i dopiero następnego dnia,
- c) analizowanie, wyciąganie wniosków i próba formułowania ogólnych zasad.

MALOWANIE

Malowanie w pedagogice waldorfskiej odgrywa niezmiernie ważną rolę. Spotkanie ze światem barw i intensywne ich przeżycie wzbogaca wewnętrzne życie człowieka na każdym etapie jego rozwoju. Wpływa na rozwój jego sfery uczuciowej i pozwala w szczególny sposób doświadczyć, że świat jest piękny. Punktem wyjścia w nauce malowania w szkole waldorfskiej jest nauka o istocie światła i barw J. W. Goethego, szczególnie jej część dydaktyczna poświęcona zmysłowo-etycznemu aspektowi barw.

Wkraczając w świat barw nie zaczyna się od studiowania jakiegoś motywu ze świata zewnętrznego. W takim przypadku barwy stałyby się czymś wtórnym wobec formy malowanego motywu. Aby właściwie przeżyć barwę należy wyjść od samych kolorów. Najlepszą do tego techniką jest malowanie akwarelami na mokrym papierze (tzw. „mokre na mokrym”). Daje ona dziecku dodatkowo poczucie większej przestrzeni i powietrza.

Ogromną pomocą może okazać się malowanie przy poznawaniu temperamentu dziecka. Nauczyciel jest w stanie go rozpoznać po tym, jakiego przykładowo koloru uczeń najchętniej używa, w jaki sposób rozprowadza barwę na papierze, jak łączy kolory.

KLASY I – III

W trakcie lekcji malowania dzieci nie tylko przeżywają bogaty świat kolorów, ale uczą się przeżywać jakości poszczególnych barw. Z wolna każda barwa staje się dla nich swego rodzaju osobowością, niemal żywą istotą z całkiem określonymi ruchami i właściwościami. Uczeń powinien doświadczać, że każdy kolor „mówi” jakby swym własnym językiem i ma co innego do zakomunikowania. Z początku używa się tylko 3 kolorów podstawowych: żółtego, czerwonego i niebieskiego. Dziecko uczy się odczuwać „godność” koloru czerwonego, „delikatność” błękitu, „wesołość” żółci.

Następnie zestawiając ze sobą barwy doświadcza bardziej i mniej pięknych zestawień. Do jakości kolorów dołącza się z kolei przeżywanie ich własnej dynamiki,

która wychodząc z natury barwy wykazuje każdorazowo inne tendencje formotwórcze. Posługując się kolorem żółtym, który ma w sobie coś z rozprzestrzeniającego się promieniowania, coś z aktywności ze środka barwy na zewnątrz, dochodzi się do innych form, niż używając barwy niebieskiej mającej w sobie coś z wycofywania się i skupiania. W ten sposób formy wyłaniają się z samych barw, z zawartych w nich tendencji, nie są odwzorowaniem kształtów przedmiotów zewnętrznych. W nawiązaniu do materiału narracyjnego klas młodszych – baśni, bajek i legend – uczniowie malują historie, których bohaterami są same barwy z ich jakościami, tendencjami i wzajemnymi „dialogami”. Później gdy dzieci przyzwyczajają się już do wyprowadzania form z dynamiki barw, to przy ilustrowaniu baśni i legend zupełnie naturalne będzie dla nich dobieranie takich scen, w których postacie i przedmioty wynikać będą w sposób oczywisty z istoty danej barwy.

K L A S A I

Wraz z ćwiczeniami w malowaniu rozpoczyna się jednocześnie ćwiczenie sfery zmysłów. Ukierunkowane postrzeganie kolorów prowadzi coraz bardziej do przeżywania obiektywnych jakości barw. Celem pierwszego roku nauki jest poznawanie tych jakości m.in. przez uświadamianie sobie wywołanych daną barwą wewnętrznych wrażeń i „poruszeń”. Po każdej lekcji malowania ma miejsce wspólne omawianie powstałych obrazów.

Możliwe tematy

- Dokładne wprowadzenie w technikę malowania „mokre na mokrym” (m.in. namaczanie papieru, nakładanie go i wyrównywanie gąbką na podkładkach).
- Malowanie z początku jednym tylko kolorem spośród 3 podstawowych (żółty, czerwony, niebieski) potem dwoma i trzema.
- Wychodząc z biegunowości żółty-niebieski poznawanie zestawień „pełnych napięcia” i „ubogich w napięcie”.
- Rozszerzenie skali kolorów o 3 barwy mieszane.

- Malowanie na kolorowym papierze.

Dzieci w wolny sposób kształtują malowaną powierzchnię w nawiązaniu do opowiadanych przez nauczyciela historii z barwami w roli głównej.

K L A S A   I I

Tematem klasy II może być to wszystko, co ma do czynienia z dwoistością, symetrią, uzupełnieniem, czyli z charakterem tej fazy wiekowej. Celem byłoby pobudzanie w tym kierunku wewnętrznej aktywności uczniów. Ważne jest, aby nauczyciel opowiadając historie o barwach nie zbaczał w dowolność i subiektywność, lecz aby dał się przez barwy „prowadzić”.

Możliwe tematy

- Ćwiczenie zestawień barw:
  - „z charakterem” – czerwony i żółty, żółty i niebieski, niebieski i czerwony, pomarańczowy i zielony, zielony i fioletowy, fioletowy i pomarańczowy komplementarnych – czerwony i zielony, żółty i fioletowy, pomarańczowy i niebieski,
  - „bez charakteru” – żółty i pomarańczowy, pomarańczowy i czerwony, czerwony i fioletowy, fioletowy i niebieski, żółty i zielony, niebieski i zielony.
- Ćwiczenia polegające na wymianie barw np.: barwa ze środka obrazu pojawia się na obrzeżach a z obrzeży w środku, barwa ze środka zamieniona zostaje na barwę komplementarną, to samo z barwami z obrzeży itp.; przedmiotem ćwiczenia pozostaje indywidualny obrazek dziecka.

K L A S A III

Tematyka lekcji malowania nawiązuje do głównych wątków klasy III, które można by ująć jako tworzenie świata (Genesis) i kształtowanie ziemi (uprawa roli, budowa domu). Nie chodziłoby jednak tylko o stworzenie barwnego obrazu, lecz także o przyglądanie się i badanie samego procesu powstawania kolorów.

Możliwe tematy

- Wyłanianie się barw podstawowych – żółtego, niebieskiego i czerwonego ze światła i ciemności.
- Proces powstawania barw mieszanych – zielonego, pomarańczowego i fioletowego.
- Oparta tylko na kolorach i ich jakościach próba oddania 7 dni stworzenia świata.

K L A S Y IV-V

Do klasy IV dzieci w wolny sposób zestawiały ze sobą barwy i malowały tzw. baśnie o kolorach opierając się jeszcze w dużej mierze na siłach naśladowania. Teraz, bardziej już z sił swojej twórczej fantazji, powoli zaczynają być w stanie używać barwy jako środka wyrazu dla tego, co przeżyły w trakcie nauki. Od IV klasy w związku z nauką o przyrodzie i opowiadanymi w części narracyjnej mitami ćwiczenia w malowaniu zmierzają ku temu, aby malowane barwy „zagęszczać się” zaczęły w konkretne formy. Wychodzenie od barwnych plam i przechodzenie do kształtów wymaga stosunkowo dużej koncentracji i skupienia uwagi, gdyż nie chodzi o kopiowanie form zewnętrznych czy wyobrażeniowych. Formę należy wywieść z barwy a do danego tematu (formy) powinna być znaleziona odpowiednia barwa.

KLASA IV

Punktem wyjścia w klasie IV jest tematyka jakiej dostarcza mitologia i nauka o zwierzętach. Konkretnie ćwiczenia malarskie należy tak dobierać, aby uwzględniać określony punkt widzenia. Przykładowo zwierze żyje w otoczeniu, w którym dominuje określona barwa lub barwy tj. w wodzie, w powietrzu, na ziemi. Wychodząc z barwy dominującej bądź zestawienia odpowiednich barw, ich jakości i dynamiki, wyprowadzać można proste kształty zwierząt.

Możliwe tematy

- Tematy z części narracyjnej i z nauki o zwierzętach.
- Ćwiczenia w wyprowadzaniu form zwierząt z danej barwy.
- Ćwiczenia w poznawaniu i obchodzeniu się z dynamiką barw.
- Malowanie na kolorowym papierze – stwarza nowe możliwości w tworzeniu zestawień i „nastrojów” barw.

KLASA V

Tematami prac i ćwiczeń malarskich w klasie V jest podobnie jak w klasie IV, mitologia, nauka o zwierzętach oraz dodatkowo nauka o roślinach i geografia. Tematy przyrodnicze, szczególnie te związane z roślinami, dostarczają wspaniałych możliwości, aby treści przeżyte na lekcji przenieść twórczo na papier. Lekcje malowania służyć w ten sposób mogą pogłębianiu tematyki z poszczególnych cykli lekcyjnych akcentując ze swojej strony jakości i istotę danej rzeczy czy zjawiska. Nie chodzi przy tym w pierwszym rzędzie o aspekt estetyczny jaki dochodzi do głosu np. w trakcie ilustrowania ale o formowanie kształtów ze świata barw jakie dostarcza natura. Malując rośliny nawiązać można do biegunowości jakie ze strony natury oddziałują na roślinę: do sił słońca i ziemi, światła i ciemności.

Możliwe tematy

- Kolor zielony a świat roślinny.
- Rozwijanie „nastrojów roślinnych” z zestawienia koloru zielonego z żółtymi.
- „Badanie” jakości i różnic między bielą lilii a bielą lilii wodnej, zielenią mchu a zielenią brzozy.
- Czerwień róży.
- Bardziej świadoma praca nad dopasowywaniem barw i ich niuansów.
- Omawianie prac ze szczególnym uwzględnieniem ćwiczeń w różnicowaniu kolorów.

K L A S A VI

Specyfika wieku, w jaki wkracza młodzież ok. 12 roku życia, sprawia, że przez pewien czas malowanie zastąpione zostaje rysowaniem węglem. Głównym motywem VI kl. jest bowiem „cień i projekcja”. Uczniowie powinni wyrobić sobie jasne wyobrażenie o tym, w jaki sposób jest rzucany cień, jak oświetlona powierzchnia ciała ma się do swojego cienia; konieczne są do tego odpowiednie obserwacje. Wielką pomocą okazać się może cykl fizyki. Zajmując się bowiem optyką dzieci badają właściwości cieni rzucanych przez przedmioty. Rysowanie węglem i operowanie techniką „jasny – ciemny” zaczyna wprowadzać w fenomeny i prawa światła i cienia. To co jest na zewnątrz postrzegane jako światło i ciemność staje się odpowiednikiem pierwszych tego typu przeżyć w duszy młodego człowieka.

Po pewnym czasie tematyka związana z fenomenem cienia i technika „jasny – ciemny” znajduje swoją kontynuacją w malowaniu farbami. Możliwe też jest zrezygnowanie z malowania i pozostanie tylko przy rysowaniu węglem.

Możliwe tematy

Rysowanie węglem

- Za pomocą różnych technik szrafirowania (cieniowania kreskami) wypełnienie powierzchni różnymi odcieniami „jasnego” i „ciemnego”.

- Rysowanie kuli, cylindra, stożka i sześcianu jako ciał przestrzennych i rzucanych przez nie cieni: na ścianę, podłogę, płaszczyznę zaokrągloną; uwzględnia się różny kąt padania światła i zmieniające się w związku z tym kształty cieni.
- Kombinacje ciał rzucających cień przy czym cienie padają na te ciała.

Malowanie

- Z trzech kolorów podstawowych oraz z barw powstałych przez zmieszanie powolne dochodzenia do barwy szarej i czarnej.
- Stosowanie uzyskanych kolorów: szarego i czarnego do motywów z mineralogii i botaniki (drzewa); jeżeli w trakcie rysunków węglem rysowane były drzewa i rzucające przez nich cienie, to można ten motyw spróbować teraz namalować.

RYSOWANIE FORM

Przedmiot rysowanie form różni się znacznie od tradycyjnych lekcji rysowania. Forma, która została narysowana jest końcowym rezultatem, wynikiem czegoś, co osiągnęło niejako stan spoczynku, a wyrażając się bardziej radykalnie, czymś „martwym”. Oznacza ona koniec pewnego procesu. Przy rysowaniu form zasadniczo nie chodzi o wynik końcowy, ale przede wszystkim o sam proces, sprawność i odczucia, jakie powstają w trakcie ich wykonywania. Odczucie związane jest z formą, to ona je wywołuje i tworzy. Tak jak w przypadku malowania jest to moralna dziedzina form.

Dziecko nie ma rysować obiektów zewnętrznych, lecz doświadczać jakości ruchu. W pierwszych latach szkoły pokazuje się dzieciom proste formy i ich transformacje oraz pozwala doświadczyć związane z nimi jakości. To pomaga w rozwoju żywej wewnętrznej zdolności ujmowania form. Dzięki temu dziecko a potem młody człowiek będzie w stanie zrozumieć gesty form, które napotka w rzeczach stworzonych przez naturę jak i przez człowieka.

W rysowaniu form chodzi najpierw o to, aby obudzić w dziecku zmysł formy. Jest on potrzebny i stosowany wtedy, kiedy dziecko uczy się czytać i pisać. Rysowanie form jest w ten sposób przygotowaniem techniki, która jest częścią naszej cywilizacji.

Jeżeli dziecko nauczyło się orientować dzięki ruchowi tak w przestrzeni jak i na papierze ,to później może to okazać się pomocne w problemach związanych z poczuciem przestrzeni u dzieci dyslektycznych. Rysowanie form oferuje takim dzieciom dużą pomoc i wiele możliwości terapeutycznych. Ten właśnie terapeutyczny aspekt miał na myśli R. Steiner, kiedy zachęcał nauczycieli do szukania i rozwijania takich form, które pomagałyby uczniom jednostronnie zdominowanym przez dany temperament. Nauczyciele i terapeuci muszą dobrze sobie zdawać sprawę z działań jakie wywierają różne formy i kształty na sferę duszy. Muszą wiedzieć jakie formy działają bardziej na wolę, jakie na dziedzinę uczuć a jakie wzmagają zdolność tworzenia wyobrażeń.

Z początkiem nauczania geometrii w klasie 5 rysowanie form przechodzi w rysunek geometryczny. Równocześnie pojawia się nowy rodzaj rysowania – rysowanie węglem. Pokrewne jest ono z początku malowaniu a jego treść stanowi kontrast między światłem i cieniem. Z niego z kolei konsekwentnie rozwija się cieniowanie i projekcja. Odpowiadają one dokładnie sytuacji rozwojowej dziecka. Następnie przechodzi się do

rysowania perspektywy i na koniec do łączenia jej ze światłem cieniem. Ćwiczenia obejmują zarówno rysowanie brył geometrycznych jako elementu martwej natury jak również kopiowanie drzeworytów i rycin starych mistrzów, którzy wykorzystywali podobne tematy do rozwoju własnych technik.

K L A S A I

Linia przejawia się w dwóch biegunowych wariantach: jako prosta i jako wygięta „krzywa”, łuk. To one są punktem wyjścia w rysowaniu form. Zajęcia rozpoczynają się od odkrycia, że linia to ścieżka po której można się poruszać; linia jest śladem ruchu. Dzieci powinny odczuć charakterystyczną różnicę między linią prostą a łukiem doświadczając jej poprzez ruch ciała w przestrzeni. Jednoznaczny kierunek linii prostej wymaga skoncentrowania i udziału woli kierowanej myślami. Dynamiczna, zataczająca meandry i nienakierowana na cel linia krzywa pozostawia przestrzeń dla indywidualnych wariacji; wola jest tu kierowana uczuciem.

Rysowanie form przygotowuje wprowadzenie pisma.

Treści

Cykl rysowania form poprzedza wprowadzenie pisma. Linie proste i krzywe ćwiczone są na przemian, w różnych wielkościach i w rozmaitych formach. W ten sposób rozwija się podstawowe formy dla klasy I.

- Ćwiczenia z liniami pionowymi poziomymi, poprzecznymi; kąty (ostre i rozwarte), formy gwiazd, trójkątów, czworokątów i innych regularnych wielokątów.
- Ćwiczenia z liniami krzywymi wypukłymi i wklęsłymi, formy faliste, okręgi, elipsy, spirale, lemniskaty; wzory i sekwencje ciągłe jako przygotowanie do pisania

K L A S A II

Rysowanie form – jako obszar „obrazowego uczenia się” (R. Steiner) – dąży do pielęgnowania wewnętrznej percepcji dziecka, tak aby dzięki temu myślenie mogło rozwijać się bez popadania w tryby intelektualizmu. Jednym ze sposobów ćwiczenia tej wewnętrznej percepcji jest symetria. Dziecko otrzymuje tylko połowę formy symetrycznej a drugiej połowy musi się domyśleć i ją uzupełnić. Aby tego dokonać musi wykazać wewnętrzną aktywność i mieć odczucie, że wzór z którym ma do czynienia jest czymś „niegotowym”. Celem staje się zatem dokończenie w wyobraźni (i oczywiście na papierze) tego, co jest niedokończone, niekompletne.

Tematy

- Ćwiczenie form zwierciadlanych na osi symetrii pionowej; formy złożone z krzywej (zaokrąglone) oraz z krzywej i prostej.
- Następnie podobne ćwiczenia ale na osi symetrii poziomej; przemiana form: formy kanciaste stają się zaokrąglone i odwrotnie, również formy mieszane.
- Ćwiczenia na poprzecznej osi symetrii, później na dwóch prostopadłych osiach symetrii (pionowa i pozioma, dwie poprzeczne).
- Szlaczki wokół stron lub ilustracji.
- Formy pochyłe i rytmiczne.

K L A S A III

Po ćwiczeniach symetrii osiowych uczniowie mogą teraz ćwiczyć swobodne symetrie „asymetryczne”. Chodzi o linie, które rozchodzą się z punktu środkowego w trzech kierunkach i gdzie trzeba znaleźć formy uzupełniające. Pomaga to rozwijać poczucie stylu. Ćwiczenia takie nadają się do tworzenia sobie przestrzennych wyobrażeń. Przygotowuje to jakościowo rysunek geometryczny. Zmysł formy rozwijany jest przez bardziej złożone symetrie i krzyżujące się wzory. Takie elementy mają zasadnicze znaczenie dla równowagi i zgodności kształtu oraz dla form kontrastujących. Wyuczone formy mogą być stosowane do ilustracji (np. na stronach tytułowych) i w pracach ręcznych (np. w hafcie).

Tematy

- Bardziej złożone formy rytmiczne i pochylone.
- Spirale i formy, które zachodzą na siebie, zwijają się i przeplatają.
- Formy zwierciadlane i odbicia w formacie poziomym i pionowym.
- Formy oparte na trójkątach, kwadratach pięciokątach itd.
- Poczwórne symetrie tzn. formy składające się z symetrii poziomych, pionowych i poprzecznych.
- Szukanie dla formy wewnętrznej korespondującej z nią formy zewnętrznej i odwrotnie; różne odmiany: jeśli forma wewnętrzna jest kanciasta poszukuje się jej „okrągłej odpowiedzi” i odwrotnie.
- Zróżnicowanie tych ćwiczeń w obrębie koła, przy czym kształt koła musi stać się częścią ćwiczenia.
- Ćwiczenie form „zrównoważonych”.

KLASA IV

W dalszym ciągu ćwiczona jest i rozwijana wyobraźnia przestrzenna, która prowadzi do ujęcia na wyższym poziomie tego, co było ćwiczone do tej pory. Potrzeba silnej świadomości w momencie, kiedy krzyżują się i przecinają ze sobą linie pod różnymi kątami. Wzmaga to zdolność koncentracji.

Tematy

Ponieważ materiałem narracyjnym w klasie IV jest w dużej mierze mitologia nordycka, ona to stanowi punkt wyjścia dla rysowania form. Źródłem pomysłów może być kultura longobardzka, karolińska i celtycka z ornamentami składającymi się z przeplatających się wstęg a także ryciny na broszach, klamrach, bransoletach, dekoracje na broni, hełmach i dziobach okrętów. Nowy element, który się pojawia można nazwać: „na górze i pod spodem”; formy nie mogą się już krzyżować i przecinać tak jak do tej pory, lecz muszą się jawić jako „zaplecione”. W nawiązaniu do tego praktykować też można wiązanie a potem rysowanie węzłów morskich.

KLASA V

W klasie V rysowanie form przechodzi w początkowy rysunek geometryczny. Znowu można zacząć od dwóch biegunowych przeciwieństw jakimi są prosta i okrąg. Aby umożliwić uczniom gruntowne ich przeżycie najlepiej jest nie stosować w początkowej fazie cyrkla i linijki, pierwsze rysunki geometryczne powinny być odręczne.

„Chociaż, jeśli chodzi o geometrię, znajdujemy się na samym jej początku to niezwykle ważne jest pozwolić uczniom odczuć ten wymiar geometrii, który wykracza poza praktyczne zastosowania i wiedzie ku rozwiązywaniu zagadek świata i życia. Stanie się to tym bardziej możliwe jeżeli uda im się przeczuć nie tylko prawa rządzące geometrią, ale także piękno jej form i ściśle uregulowaną grę wzajemnych zależności” – Rudolf Steiner.

Tematy:

Patrz: geometria odręczna – klasa V

KLASA VI

Wraz z 12 rokiem życia, nową fazą wzrostu, rozwoju mięśni i ścięgien zmienia się nieco relacja dziecka do sił ciężkości. To prowadzi do nowych tematów w rysowaniu. Już w IV klasie ćwiczenie ornamentów opartych na przeplatających się elementach wymagało świadomości przestrzeni w rysowaniu. Teraz ulega to rozszerzeniu przez to, że zostawia się linię i przechodzi do kształtowania płaskich powierzchni techniką „jasny – ciemny”. Tu natrafiamy na konflikt między światłem a ciemnością, rozpuszczaniem a zagęszczaniem, wysokością a głębokością a także między ciężkością a lekkością. Ten świat przeciwieństw jest przeżywany bardziej egzystencjalnie niż formy liniowe. Praca dzieci z jasnym i ciemnym w trakcie rysowania nie jest czymś abstrakcyjnym. Nauka cieniowania i projekcji łączy się z dziedziną przyrodoznawstwa, z fizyką. Uczeń musi mieć wyraźne wyobrażenie o tym, jak oświetlone powierzchnie ciała mają się do jego cienia. To właśnie cienie „dotykają” przestrzeni i pozwalają jej pojawić się na papierze. Problem przyczyny i skutku, który od 12 roku życia faktycznie zaczyna stawać się problemem, przyciąga uwagę i chce być rozumiany, pojawia się w centrum uwagi również czasie lekcji rysowania.

Tematy

Patrz: malowanie klasa VI.

**PRZEDMIOTY PROWADZONE PRZEZ NAUCZYCIELI
SPECJALISTÓW**

ZAJĘCIA WARSZTATOWE

Zajęcia warsztatowe ze względu na swój praktyczny charakter, na możliwość bezpośredniego oddziaływania na sferę woli człowieka oraz na szczególny rodzaj związku pomiędzy pracą rąk a myśleniem zajmuje w szkole waldorfskiej bardzo ważne miejsce. Praca nad wyrabianiem sprawności rękodzielniczej u uczniów ma na celu nie tylko nabywanie przez nich praktycznych umiejętności, ale także oddziaływanie na obszar ich myślenia, „gdyż sprawność palców staje się w dużej mierze nauczycielem elastyczności naszego myślenia” (R. Steiner) .Poprzez tego typu pracę wspiera się pośrednio proces uczenia się kognitywnego.

Droga do praktycznego rękodzielnictwa wiedzie przez zabawę. Zanim bowiem uczniowie rozpoczną właściwe zajęcia w szkolnym warsztacie już wcześniej mają możliwość zapoznania się z różnorodnymi pracami wymagającymi sprawnych rąk i różnych narzędzi. Na przykład w klasie III podczas cyklu poświęconego starym zawodom i wytwarzanym produktom uczniowie poznają i doświadczają wielu konkretnych prac i czynności zawodowych. Podobnie jest w trakcie cykli lekcyjnych poświęconych uprawie ziemi i budowie domu. Działa wtedy nie tylko chęć naśladowania ale rodzi się potrzeba twórcza. Dzieci poznając etapy budowy domu mogą sami zrobić cegłę – oczywiście pod opieką i z pomocą nauczyciela lub fachowca. Również trwające od I klasy prace ręczne są ważnym etapem przygotowawczym.

Zajęcia warsztatowe rozpoczynają się w dwunastym roku życia w chwili, kiedy szkielet dziecka coraz bardziej „dopasowuje się” do świata zewnętrznego a kości nadgarstków kończą się formować. W tym też okresie pojawiać się zaczyna pierwsze głębsze rozumienie związków przyczynowych. Uczniowie są już też na tym etapie rozwoju, że mogą swoje myślenie i wyobrażanie coraz bardziej przekształcać w proces twórczy przy pomocy rąk i obrabianego materiału.

Początek zajęć warsztatowych przypada właściwie na klasę VI, mogą jednak rozpocząć się już w klasie V przyjmując nieco lżejszą i prostszą formę. W lekcjach biorą udział zarówno chłopcy jak i dziewczęta. Zajęcia odbywają się w wymiarze 2 godzin lekcyjnych tygodniowo, najczęściej raz w tygodniu.

KLASA V

W trakcie pierwszych zajęć dzieci zapoznają się ze specyfiką pracy w warsztacie (z atmosferą warsztatu), zapoznają się z narzędziami i z zasadami ich prawidłowego użytkowania. Przez cały rok ćwiczą sprawność rąk używając podstawowych, odpowiadających ich stopniowi rozwoju, narzędzi: noża, piły, młotka, wiertarki, pilnika.

Możliwe prace i tematy

- Praca w korze przy pomocy małego noża: wycinanie łódek, statków, żaglówek. Z zebranych gałęzi – szczególnie tych, które swoim kształtem coś przypominają – formowanie i wycinanie różnych zwierząt, krasnali, bajkowych istot, wiatraków, strzał itp.
- Wykonywanie z miękkiego drewna prostych przedmiotów użytkowych takich jak: nożyki do listów i do masła, matewki; w dalszym toku zajęć można pracować nad podstawkami pod zdjęcia i widokówki, nad prostą formą łyżek (ewent. widelców czy desek śniadaniowych) oraz nad małymi figurkami postaci ludzkich i zwierzęcych (np. pasterzy z owieczkami).
- Podstawowe wiadomości o drzewach i drewnie.
- Formowanie i lepienie w glinie np. postaci zwierząt omawianych w trakcie cyklu zoologii.

KLASA VI

W VI klasie większy nacisk kładzie się na prawidłowe i sprawne posługiwanie się narzędziami jak również na prawidłową obróbkę drewna. Można już rozpocząć prawdziwą, stojącą pracę przy stole warsztatowym. Można też zacząć pracować żłobieniem i toporkiem, gdyż w tym wieku kości ręki i nadgarstka kończą swój proces formowania się. Ręka staje się teraz „pełnowartościowym nośnikiem woli”.

W trakcie zadań warsztatowych nawiązuje się do tego, co dzieci dobrze znają od pierwszej niemal lekcji w szkole: do linii prostej i łuku. Obie linie są podstawą kształtowania wszelkich form. Teraz stają się widoczne w trójwymiarowej przestrzeni:

np. trzonek łyżki – linia prosta, wklęsła, dolna jej część – łuk. Również ruchy wykonywane w czasie pracy pozostają w związku z powyższymi liniami: ruchy podłużne jak piłowanie czy heblowanie – z prostą, ruchy krótkie jak żłobienie, czy cięcie nożykiem snycerskim – z łukiem. Teraz też jest czas bardziej zaawansowanej pracy nad wklęsłościami i wypukłościami.

Prace w klasie VI idą w dwóch kierunkach – sporządzania zabawek i przedmiotów użytkowych. Dzieci uczą się jednocześnie, że wydobywana z drewna forma użytkowa powinna być zarazem piękna.

Możliwe prace i tematy

- Przedmioty użytkowe: prawdziwe łyżki kucharskie, sztucce do sałaty, skrobak i łopatka do patelni, deska śniadaniowa, szufelka spożywcza, klocki do robót koronkarskich, młotek drewniany, podbijak itp.
- Zabawki: dziobiące ptaszki, kołyszące się kaczki, skaczące zajączki, niedźwiadki na huśtawce, małe domki, wiatraki itp.; zabawki powinny odzwierciedlać rzeczywistość, przy zwierzętach należy starać się uchwycić każdorazowo ich charakterystyczny ruch; chodzi też o wyrabianie umiejętności kształtowania przedmiotu i związanej z nim mechaniki.
- Wiadomości o drzewach i drewnie – kontynuacja.

WYCHOWANIE FIZYCZNE

W P R O W A D Z E N I E

Poprzez ćwiczenia fizyczne dziecko poznaje siebie samego, swoje mocne i słabe strony. Radość, którą znajduje w ruchu pozwala przezwyciężyć zahamowania, rozwija osobowość i prowadzi do swobodnego posługiwania się własnym ciałem w przestrzeni.

Tak jak bez czynności myślenia, nie może się rozwinąć świadomość własnego „ja” a myślenie bezwzględnie uzależnione jest od zmysłu mowy, tak prawidłowy aparat mowy nie wykształci się bez czynnego ruchu. Dlatego też w szkole steinerowskiej przedmioty ruchowe, tzn.: muzyka, eurytmia i wychowanie fizyczne odgrywają bardzo ważną rolę.

W zależności od możliwości szkoły praktykowane są 2 – 3 godziny wychowania fizycznego tygodniowo, dodatkowo zalecane są inne naturalne formy ruchu jak pływanie, jazda na łyżwach, biegi terenowe, tańce i inne. Wszystkie te działania mają zapewnić wszechstronny, ale bardzo naturalny i harmonijny rozwój umiejętności ruchowych dziecka.

W klasach I i II dominują zabawy prowadzone przez wychowawcę klasowego a dopiero od klasy III wprowadzane są wszystkie dostępne w danej szkole przybory i przyrządy sportowe, przy użyciu których nauczyciel wedle swej fantazji tworzy obrazy odzwierciedlające sceny ze świata naturalnego lub nierealnego (baśnie, mity). I tak na lekcji dzieci przeżywają wyprawy w góry, zwiedzają ruiny starych zamków, kopalnie, wraki statków, a po odpowiednio ustawionych przyrządach (kładkach, mostkach, skałach, drzewach) poruszają się swobodnie rozwijając zdolności motoryczne oraz takie cechy charakteru jak odwaga, zdecydowanie, umiejętność podejmowania decyzji, samodzielność, wytrwałość i inne.

Od klasy 6 zmienia się charakter zajęć. Od tego też momentu przykładą się wagę do świadomego i dokładnego wykonywania ćwiczeń. Na przyrządach takich jak: drążki, ławeczki, skrzynie, kozły, konie, równoważnie, poręcze i kółka wykonywane są różne warianty skoków, wymyków, huśtań, podparć, zwisów, itp. Z braku wyżej wymienionych przyrządów wykorzystuje się te które dostępne są w danej szkole.

Dla każdej klasy od 3 – 8 dostosowany jest również zestaw ćwiczeń z gimnastyki bothmerowskiej, ściśle związanych z poziomem rozwoju określonej grupy wiekowej.

W całym cyklu nauki wychowania fizycznego w szkole podstawowej, gry i zabawy są nierozłącznym elementem lekcji, gdyż właśnie to one zmieniając się wraz z wiekiem dziecka (kotek i myszka, dwa ognie, berki, gry sportowe) staną się w końcu u dorosłego człowieka podstawą dla pracy.

W szkole waldorfskiej wychowanie fizyczne jak i inne przedmioty ruchowe i manualne zintegrowane jest tematycznie z aktualnymi zajęciami głównymi czyli epokami w poszczególnych klasach.

KLASA I i II

Głównym celem zajęć ruchowych w klasach I i II jest wyrobienie w dziecku zaufania do możliwości ruchowych swojego ciała. Służą temu głównie gry i zabawy o charakterze bieżnym, skocznym, na czworakach, a ważne jest również, aby pojawiały się w nich czynności, związki i wyobrażenia występujące w świecie. Główną formą stosowaną w zajęciach jest koło akcentujące społeczność czyli „my”.

Aby dostosować materiał do wyobraźni dziecka, zabawy „ubrane” są w obrazy, a dzieci wcielając się w różne role opanowują umiejętność swobodnego poruszania się w przestrzeni a także wdzięk i spostrzegawczość. Ważnym jest aby w zabawach w tym początkowym okresie nie było zwycięzców i przegranych.

Zabawy i ćwiczenia

- Wyliczanki – wpływające rytmicznie i aktywnie na zmysł równowagi i ruchu.
- Gry z polarytetami jak: pytania – odpowiedzi,
prośba – zgoda lub niezgoda,
uwalnianie – zniewalanie,
łączenie – rozbieganie,
dobro przewyciężające zło,

- Zabawy ze śpiewem, korowody taneczne, rytmiczne, klaskanki, skoki rytmiczne przez skakanki – harmonizują i porządkują przeżycia wewnętrzne tego okresu.

W klasie II stosowane są dodatkowo gry z otwieraniem i zamykaniem koła odpowiadające stanowi wewnętrznego rozwoju dziecka.

Ważne są też „*małe próby odwagi*”.

K L A S A   I I I

(Z Ł O T Y   W I E K)

Istotą tego okresu w życiu dziecka jest lekkość a naczelnym hasłem „wybiegaj i oglądaj świat”.

Z tą ciekawością świata związane są samoistnie rozwijające się w tym okresie uczucia sympatii i antypatii, ciepła i zimna. Dziecko odpowiada ciepłem na wszystko co harmonijne i uporządkowane, a zimnem na wszelki objawy chaosu. Ważnym jest więc aby w tym okresie zaakcentować różnicę pomiędzy grami i zabawami a nowym wychowaniem fizycznym.

Obrazy budowane przez nauczyciela łączące w sobie fantazję i rzeczywistość przepełnione winny być pięknem i harmonią, powinny też dawać możliwość wielostronnego „przeżycia” świata.

Zabawy i ćwiczenia:

- Z gimnastyki Bothmera – 1 korowód „Dom”.
- Zabawy „ubrane” w małe opowiadania.
- Swobodne poruszanie się po przyrządach (obraz).
- Zabawy z zachowaniem formy koła, naciskiem na słowo „my” popartym wspólnym działaniem.
- Zabawy jak w klasie 1 i 2 z polarytetem.
- Tańce, ćwiczenia rytmiczne do muzyki.

KLASA IV

W klasie 4 poprzez pojawiające się przeżycie oddechu utożsamia sobie dziecko siebie jako „ja”, „ja i grupa”, „ja i otoczenie”. Najlepiej w tym okresie czuje się ono baraszkując i figlując, dlatego też ćwiczenia powinny być tak dobrane, aby cała jego istota była w ruchu. Celowe są zwłaszcza zabawy naśladowujące różne zawody oraz czynności życia codziennego.

Ważnym zadaniem jest regulacja oddechu przez rytmicznie wypowiedane słowo, które porządkuje ruch.

Rozwijające się cechy takie jak odwaga, samodzielność i zdecydowanie egzekwowane są przez stopniowe zwiększanie trudności zadań.

Zabawy i ćwiczenia:

- Z gimnastyki Bothmera 2 korowód.
- Łatwe skoki rytmiczne (skakanka, obręcze).
- Wolne zabawy na przyborach (obrazowość).
- Przewroty w przód, tył, gwiazdy, czołgania, balansowanie, łatwe zwisy, wspięcia.
- Małe gry i zabawy z piłkami i bez.

KLASA V

Nieodpartą potrzebą pięcioklasisty jest wędrowanie, ruch, co związane jest z subtelnym przeżyciem ruchu krążenia krwi. Tak jak krew porusza się w naczyniach krwionośnych stale krążąc, nie za szybko, ale i nie za wolno, tak też poruszać chce się pięcioklasista.

Ważne stają się stosunki „ty – ja”, „moja droga – twoja droga”.

Obserwuje się też stałą potrzebę pełnych fantazji czynności, a także ciągłego próbowania i odnajdywania.

Na tym etapie rozwoju następuje ukształtowanie sił dziecka, więc zajęcia powinny dawać możliwość doświadczania stanu lekkości i ciężkości. Ważna jest obrazowość lekcji, a także ich powiązanie z innymi przedmiotami nauczania (geometria, geografia, historia...).

Pod koniec roku wraz z epoką historii Grecji na zajęciach wychowania fizycznego rozgrywane są Igrzyska Olimpijskie (5-ciobój grecki).

Forma zabawowa powoli zastępowana jest przez formę ścisłą.

Zabawy i ćwiczenia:

- Z gimnastyki Bothmera 3 korowód, gra między stanami ciężkości i lekkości.
- Rytmiczne biegi, pierwsze sztafety.
- Tory przeszkód z możliwością sprawdzenia się w sytuacjach wymagających odwagi i zdecydowania.
- Różne rodzaje przewrotów, stanie na rękach, gwiazdy, pierwsze rytmiczne i zamachowe ćwiczenia na przyrządach.
- Biegi z przeszkodami, skoki w dal techniką naturalną, rzuty lekkimi przyborami.
- Pływanie.
- Gry jak: zbijany, piłka bazowa, przrzucanka, gry bieżne, berki.

K L A S A VI

Po raz pierwszy 12 – latek właściwie wprowadza się w świat, spotyka się z fizycznością, a to za sprawą rozwoju mięśni. Głównym punktem uwagi stają się stany napięcia i rozluźnienia jako podstawowy element dynamiki mięśni. W miejsce mniej świadomych zabaw i gier wdraża się dziecko do świadomego zapanowania nad własnym ciałem.

Nacisk kładzie się na dokładność wykonywanych ćwiczeń, które służą jako środek do wielostronnej indywidualizacji.

Możliwa staje się praca w grupach, a odpowiedzialność wdraża się poprzez wzajemną asekurację przy trudniejszych ćwiczeniach.

Wykorzystuje się zagadnienia z zajęć głównych jak, np.: z geometrii – formy trójkąta i czworokąta, historia Rzymu – reguły i przepisy gier zespołowych.

Zabawy i ćwiczenia:

- Z gimnastyki Bothmera – Δ , Δ , Δ z i bez lasek, gra między uczuciem ciężkości i lekkości.
- Sztafety i inne formy zabaw bieżnych.
- Ćwiczenia na przyrządach – zwisy i podpory (płynne), ćwiczenia zwinnościowe, huśtanie, skoki rytmiczne, np.: przez kozły – indywidualne i grupowe.
- Akrobatyka – przewroty – różne warianty, gwiazdy, stanie na głowie, na rękach.
- Lekka atletyka – biegi z przeszkodami, w narastającym tempie, odbicia do skoku w dal, rzuty lekkim przyborem.
- Gry – zbijany – różne warianty, przerzucanki, ringo, hokej i inne.

EURYTMIA

Eurytmia to przedmiot uczony wyłącznie w szkołach waldorfskich i mający wyjątkową pozycję w programie waldorfskim. Odpowiednio stosowana w różnych stadiach rozwojowych staje się ważnym środkiem wspierającym ludzki rozwój. Eurytmia jest sztuką ruchu, która angażuje całego człowieka, integruje ruch ciała z ruchami, które wyrastają z łona duszy i przez to stwarza harmonijną relację między ciałem a elementem duszno – duchowym.

W przeciwieństwie do gimnastyki, która stawia sobie inne cele w stosunku do ciała (utrzymanie go w dobrej formie, sprawności i harmonii) eurytmia jest zasadniczo procesem artystycznym. Gimnastyka ma do czynienia z człowiekiem w jego relacji do praw fizycznych rządzących przestrzenią, rządzących lekkością i ciężkością, w stosunku do których powinien osiągać on równowagę. Eurytmia też pracuje z lekkością i ciężkością, ale nie w tak fizyczny sposób jak gimnastyka, stara się doświadczyć tych jakości w duszy. Można ją też dlatego nazwać ruchem przenikniętym duszą - zbliża się przez to bardziej do tańca niż do gimnastyki.

Eurytmia jest formą sztuki, w której słowo mówione i muzyka stają się „widzialne” jako gest i ruch. Instrumentem, dzięki któremu ta forma ruchu może się wyrazić jest ludzkie ciało. Mimo, iż eurytmia jest przede wszystkim sztuką, ważniejszym od aspektu estetycznego jest w szkole jej aspekt „kształtujący”. Eurytmia wzmacnia siłę woli dziecka, stymuluje, rozwój emocjonalny i społeczny. Wzmacnia świadomość ruchu własnego ciała, dzięki czemu kształtuje się w dziecku, lotność myśli, zdolność do koncentracji oraz wrażliwość na piękno.

KLASA I

Lekcje całkowicie zanurzone są w nastroju baśniowym. Wszystkie formy przestrzenne i ruchy rąk rozwijane są odpowiednio do obrazowego przeżywania dzieci. Wspólny krąg przeżywany jest jako „Słońce” albo „pałacowy ogród”, prosta jako „złoty most” czy „drabina czarodziejska”. Archetypowa forma okręgu jest punktem wyjścia dla lekcji eurytmii, wszystkie ruchy zaczynają od niego i do niego powracają.

Treści zajęć

- Proste i koliste linie ruchów, spirala, lemniskata (bez krzyżowania się).
- Ruchy rąk oddające spółgłoski i samogłoski zanurzone są w baśniowej zabawie (nieświadome naśladowanie – wzmacnia to naturalne ruchy i zdolność naśladowania).
- Krótkie melodie pentatoniczne, ruch związany z interwałem kwinty, również jako część składowa baśni.
- Różne rytmy w chodzeniu, skakaniu, bieganiu itp.
- W oparciu o ćwiczenia sprawnościowe ćwiczy się subtelną motorykę, przede wszystkim rozróżnienie między stroną prawą a lewą.

KLASA II

W nawiązaniu do lekcji głównej punktem wyjścia do ćwiczeń stają się krótkie historyjki o zwierzętach. Przy okazji mogą być ćwiczone i udoskonalane różne rodzaje chodzenia. Dzieci są już w stanie dawać sobie radę z trudniejszymi zadaniami np. wykonywać formy wokół siebie. Nastrój kwinty pozostaje podstawą, bardziej jednak towarzyszy lekcji niż odbija się we wszystkich jej elementach.

Treści zajęć

- Pogłębienie materiału z klasy I.
- W dalszym ciągu okrąg i prosta – powstają dwa okręgi. Formy ćwiczy się „z punktu do punktu”.
- Ćwiczenia par przeciwległych np. ćwiczenia typu „ja i ty”, „my”.
- To samo z muzyką, krótkie tańce w dwu okręgach z parami naprzeciw siebie.
- Kontynuacja ćwiczeń sprawnościowych.
- Przeżywanie obiegu rocznego w wierszach.

K L A S A III

Formy i gesty eurytmiczne są tak kształtowane, żeby towarzyszyć rozwojowi psychologicznemu dzieci doświadczających teraz, około 9 roku życia, wyraźnego rozróżnienia między samym sobą a otoczeniem. Dzieci powinny bardziej samodzielnie móc orientować się w przestrzeni wokół siebie. Aby jednak proces dystansowania się od otoczenia nie zaszedł za daleko stosuje się ćwiczenia kontrakcji i ekspansji. Pojawiają się bardziej złożone formy włączające spirale, trójkąty, kwadraty. Bardziej wyraźne stają się rytmy w pracy ze słowem i z muzyką. Większe też jest rozróżnienie pomiędzy elementami języka, ruchu i ćwiczeń. Pod koniec roku dzieci spotykają się z dużą i małą tercją – przygotowanie do spotkania z pierwszymi dziełami muzyki. Rozpoznawane są dźwięki mowy oddzielające się od obrazów mowy. Dzięki temu uczniowie mogą uczyć się indywidualnych form spółgłosek i samogłosek. Ten proces może też trwać w następnej klasie lub być do niej przesunięty.

Treści zajęć

W nawiązaniu do lekcji głównej ćwiczy się temat: rzemiosło i rzemieślnicy.

- Rytmiczne poruszanie się do muzyki i wierszy, przy czym mogą też występować figury geometryczne jak trójkąt i kwadrat – w ramach zabawy.
- Ruchy związane z różnymi motywami np. z 4 żywiołami.
- Rozpoznawanie pytania i odpowiedzi w muzyce i mowie (spirala pytania i spirala odpowiedzi).
- Ćwiczenie samogłosek.
- Kontynuacja ćwiczeń sprawnościowych i koncentracyjnych.
- Przeżycie małej i dużej tercji (można przenieść do klasy IV).

K L A S A   I V

Po przekroczeniu progu do klas starszych pielęgnować należy w dzieciach nowe siły fantazji i wyobraźni jak również moralność. Jednolite przeżywanie języka ulega teraz równolegle do nauki o języku (gramatyka), silniejszemu rozczłonkowaniu za sprawą eurytmicznych elementów gramatyki. W ten sposób ujmuje dziecko gramatykę nie tylko siłami swojego rozumu, ale także swoim uczuciem i wolą. Ruchy i ustawienie w okręgu zwróconym do środka są teraz coraz częściej zastępowane ruchem frontalnym do przodu, który dostarcza różnych odczuć przestrzeni. Ponieważ rozwija się u uczniów samodzielność, towarzyszą jej wszystkie rodzaje ćwiczeń sprawnościowych, koncentrujących i interwałowych (dur – mol – tercja). W eurytmii działanie poprzedza pojmowanie, dlatego jakiegokolwiek rozumienie strony czynnej i biernej w gramatyce jak też dur – mol w muzyce pozostawia się następnej klasie.

Właściwa eurytmia muzyczna może rozpocząć się dzięki temu, że dzieci doświadczać będą „człowieka jako instrumentu”.

Treści zajęć

- Elementy gramatyczne języka przedstawiane w formach przestrzennych (rzeczowniki, czasowniki, strona czynna i bierna).
- Formy zwierciadlane, ćwiczenia ze sztabkami wymagające szybkości i zręczności.
- Ćwiczenia koncentracyjne.
- Aliteracja w recytacji poetyckiej – przez ruch i rytm.
- Tercja durowa i molowa.
- Ćwiczenia w słuchaniu interwałów.
- Uczenie się słuchania, poruszania i rozpoznawania wysokości tonu
- Pierwsze gesty dla nut, gama c – dur.

Pod koniec roku szkolnego dzieci powinny być obeznane z 6 kierunkami w przestrzeni (prawy – lewy przez dur – mol, góra – dół przez wysokość tonu, przód – tył przez rytm).

KLASA V

Kontynuacja pracy z formami gramatycznymi. Szczególny akcent kładzie się teraz na kształtowanie gestu słowa i dźwięku. Piękno, rytm i formę języka jako rozczłonkowanej jedności można teraz doświadczać, ćwiczyć i rozumieć. Geometria formy ludzkiej jest świadomie odkrywana i doświadczana w gwieździe pięcioramiennej (chodzonej już w poprzednich latach). Dzieci chodzą tę formę, aby doświadczyć jej przestrzennie. Nawiązanie do historii stanowią teksty z kultur starożytnych. Nastrój starych kultur podkreśla się przez ich charakterystyczne formy ruchów i gestów. Po raz pierwszy zastosować można poezję obcojęzyczną. Ćwiczy się melodie dwugłosowe w eurytmii muzycznej. Ćwiczenia sprawnościowe i koncentracyjne działają ożywczo i stymulujące.

Treści zajęć

- Formy bardziej złożone (różne lemniskaty, formy gwiazd); kulminacja w formach dionizyjskich np. formy ja, ty, on/ ona/ ono.
- Dalsze formy gramatyczne.
- Formy ćwiczone w orientacji frontalnej.
- Teksty z kultur starożytnych; charakter różnych epok kulturowych akcentowany przez muzykę, gest i ruch.
- Języki obce w eurytmii mówionej.
- Kontynuacja ćwiczeń koncentrujących i sprawnościowych.
- Różne tonacje dur.
- Dwugłosowe melodie i kanony.
- Chodzenie wszystkich rytmów, szczególnie greckich.
- Specyficzne ćwiczenia pedagogiczne dane przez R. Steinera jak np. taniec pokoju i energii, albo taniec planet.

KLASA VI

Równoległe z lekcjami geometrii ćwiczone są przestrzennie metamorfozy i przesunięcia form (trójkąt, czworokąt). Ćwiczenia te podtrzymują u dzieci zdolność

orientacji i abstrakcji. W tym wieku naturalna jedność ruchu zatracą stopniowo swoją równowagę. Ćwiczenia związane z rytmem i symetrią oraz związane z interwałami, zwłaszcza z oktawą, pomóc mogą w przywracaniu odpowiedniej koordynacji. Ćwiczenia z użyciem miedzianej sztabki pomagają dzieciom formować spójny wewnętrzny obraz ich własnych wymiarów w przestrzeni. Pomaga on nie tylko w koordynacji, ale także w integracji ich organizacji ruchowej w czasie, kiedy szybkie zmiany fizyczne i wzrost mogą prowadzić do zatarcia poczucia własnych granic fizycznych. Do eurytmii słowa wkracza teraz element dramatyczny. Można go używać do wzbogacania i pogłębiania życia duszy. Oktawa powinna wyrażać się w chodzeniu, skakaniu, sylabizowaniu jako całościowy impuls ruchu. Wszystkie ćwiczenia muszą uwzględniać koordynację sekwencji ruchu i zwracać uwagę na dokładność. Prawo i struktury rzymskie, które charakteryzują program klasy VI, znajdują odbicie w silnym akcentowaniu wszystkich form gramatycznych.

Od klasy VI należy kultywować społeczny aspekt eurytmii.

Treści zajęć

- Elementy form gramatycznych, ćwiczenia ze sztabkami.
- Metamorfozy form geometrycznych ćwiczonych przodem.
- Ćwiczenie gam muzycznych w gestach eurytmicznych.
- Interwały, szczególnie oktawy, z odpowiadającymi im formami w chodzeniu, skakaniu itd.
- Zachęca się dzieci, aby same znajdowały przejście od jednego gestu do następnego.
- Ćwiczenia na słuchanie np. identyfikowanie moi i dur; interwały.
- Pełne formy gramatyczne.
- Trudne ćwiczenia koncentrujące.

JĘZYKI OBCE

UWAGI WSTĘPNE, CELE I METODY

Język jako typowa właściwość człowieka jest czymś o wiele więcej niż wynikiem czysto analitycznych rozważań jak podchodzi do tego lingwistyka i gramatyka opisowa. Język to wprawdzie coś konkretnie już ukształtowanego, ale jednocześnie coś żywego i otwartego na dalsze kształtowanie. W poezji wychodzi on poza funkcję porozumiewania się. W oparciu o sztukę poezji wykształca się w szerokim sensie świat uczuć i woli młodego człowieka. Ten właśnie świat jest niezbędną podstawą każdego rodzaju porozumiewania się jak też ludzkiego „bycia razem”. Z tego powodu nauka języków obcych w szkole waldorfskiej nie jest ukierunkowana jedynie na instrumentalne jego opanowanie (nie ma zatem aż takiego znaczenia trening biegłości językowej w sensie praktycznych zastosowań). Ważnym zadaniem i celem nauki języków jest przybliżenie młodemu, rozwijającemu się człowiekowi również takich jakości języka, które wiążą się ze stylem i dźwiękiem. Te jakości powinien on odczuwać jako coś samoistnego.

Języki obce uczeń powinien też przeżywać jako swego rodzaju uzupełnienie języka ojczystego pod względem form wyrazu, sposobu myślenia i zachowań. W języku ojczystym napotyka bowiem na myśli uczucia i impulsy, które przyjmuje jako coś „samo przez się zrozumiałe”. Umykają jego świadomemu postrzeganiu zdania słowa i dźwięki własnej mowy. Można powiedzieć, że przestrzeń języka ojczystego dzięki możliwościom przeżywania i odczuwania w języku obcym ulega rozszerzeniu i wzbogaceniu. Dzieje się to na wszystkich płaszczyznach zjawisk językowych (fonetyka, słownictwo, zwroty, idiomy, przysłowia, styl, struktury itd.) Inaczej formowane myśli w języku obcym sprawiają, że uczeń może łatwiej wytworzyć sobie do nich dystans niż ma to miejsce w języku ojczystym. Wspiera to jego wewnętrzną emancypację, do której na przestrzeni lat coraz bardziej dąży.

Język jako nośnik myśli i uczuć, jako coś co jest ujmowane indywidualnie i ukształtowane w oparciu o pierwiastek muzyczny jest w pierwszym rzędzie przedmiotem ćwiczeń, dopiero później rozważań.

W trakcie pierwszych trzech lat nauczania pracuje się tylko przy pomocy słowa (mówienie, śpiew, rozmowa, słuchanie, rozumienie, zabawa). Uczenie opiera się na

obecnej u dzieci tendencji do naśladowania. Dopiero w 4 klasie rozpoczyna się zapisywanie języka i niejako przenikanie obrazu zapisanego słowa, który jakże często różni się od dźwięków mowy (beat, high, two). Dla metodyki nauczania oznacza to, że dominuje duża ilość i różnorodność ćwiczeń związanych z fleksją i reprodukcją. W następnych latach wkracza na plan pierwszy własna inicjatywa i aktywność ucznia. Umiejętności językowe poszerzają się i umacniają. Ucznia zachęca się, aby wnikał w język i jego treści od strony poznawczej. Te zasady można ująć następująco:

przeżywanie i naśladowanie

ćwiczenie i uczenie się

chwywanie związków

W trakcie konkretnego stosowania przechodzą one jedne w drugie.

Nauka języków obcych nie powinna być traktowana w oderwaniu od pozostałych przedmiotów zwłaszcza od cykli lekcyjnych. Często bowiem do nich nawiązuje i je konkretnie wzbogaca (np. geografia, historia, rachunki, biologia, cykle związane ze środowiskiem, rzemiosłem, budową domu). Uwzględnianie na bieżąco tego związku należy do bardzo ważnych zadań w nauczaniu języków obcych.

Droga ku językom w pierwszych latach nauki wiedzie przez obszar odczuwania i przeżywania: dźwięków, rytmów, rymów. Wnikają one głęboko w uczucia i wolę dziecka. Przez ciągle ćwiczenie tej wewnętrznej aktywności, przez subtelne wykształcanie zmysłu mowy i słuchu otwierają się dziecku, w jego duszy, wymiary, które przy późniejszym rozpoczęciu nauki nie byłyby już osiągalne.

W miarę jak uczeń przez swój własny czyn – bawiąc się, tańcząc, śpiewając, słuchając, mówiąc, naśladowując – zanurza się w nowy dla niego świat języka obcego i coraz sprawniej i naturalniej się w nim porusza zdobywa sobie dzięki temu fundament – zróżnicowane, intensywne czucie, wzmocniona wola – do myślowego przeniknięcia zjawisk językowych w klasach starszych.

Nauka języków obcych, zwłaszcza w młodszych klasach ma swoje uzasadnienie jako część składowa wychowania całego człowieka, jako wkład do wykształcania sił duszy w uczuciach woli i myśleniu. Dlatego w szkołach waldorfskich nauka dwóch języków obcych rozpoczyna się już w pierwszej klasie. Decydują tu zatem – niezależnie od wszelkich rozważań nad płynącymi stąd korzyściami – względy pedagogiczne i antropologiczne. W lekcjach biorą udział wszystkie dzieci niezależnie od zdolności językowych

JĘZYK ANGIELSKI I NIEMIECKI

KLASY I – III

W ciągu pierwszych trzech lat nauki dzieci wprowadzane są w język jedynie poprzez słuchanie i mówienie. Nauczyciel opiera się na silnie działającej jeszcze u dzieci w tym wieku zasadzie naśladowania. Element kognitywny, gramatyka i pisanie są w tym okresie świadomie jeszcze omijane (jeżeli chodzi o pisanie to w III klasie można, jeśli zadecyduje tak nauczyciel, zacząć pisać krótkie, łatwe zdania, które wyrażają prostą myśl). Piosenki, gry, wierszyki, rymowanki, często opowiadane różne historyjki wprowadzają powoli w rytm i dźwięk języka obcego. Krótkie dialogi dopomagają uczniom w aktywnym posługiwaniu się słownictwem. Unika się korygowania wymowy poprzez wytykanie błędów. Od samego początku prezentuje się uczniom nie język „filtrowany” złożony z „basic patterns” i podstawowego słownictwa, lecz język możliwie bogaty, uformowany artystycznie, obrazowy, którego treści nie ograniczają się li tylko do dnia powszedniego. Ważne jest, aby słowa i zwroty, które dzieci mają sobie przyswoić nie tłumaczyć na język polski ,ale zawsze odnosić do konkretnych rzeczy i sytuacji.

Propozycja tematów i zakresu słownictwa

KLASA I

- Pomieszczenie klasowe.
- Sprzęty w klasie.
- „Geografia ciała”.
- Nauka liczenia – w obie strony (liczebniki główne do 20).
- Kolory.
- Orientacja przestrzenna.
- „Dyktanda obrazkowe”.
- Gry paluszkowe.
- Reagowanie na proste polecenia.
- Użycie fraz w prostej konwersacji (np. jak się nazywasz? – nazywam się ..., gdzie mieszkasz? – mieszkam w ...).

- Piosenki i wierszyki wymagające reakcji ze strony dziecka (np. pokażcie swoje ręce).
- Gry typu: czy masz ...? czy to jest ...?.
- Piosenki narracyjne.
- Słuchanie i uczenie się różnych historyjek.

K L A S A   I I

To co w klasie I a oprócz tego:

- Liczebniki główne do 100, l. porządkowe do 10.
- Części garderoby.
- Rodzina.
- Zwierzęta.
- Krótkie, łatwe scenki baśniowe, bajkowe, na bazie wierszyków.
- Pogoda, żywioły, otoczenie.
- Pory roku, miesiące, dni tygodnia ewentualnie dzień urodzin, święta.
- Czynności dnia codziennego (jedzenie, mycie, ubieranie się).
- Opowiadanie o sobie np.: wiek, rodzina, dzień urodzin.
- Formy czasownika **być** i **mieć** w zdaniach typu: ja jestem królem, ty jesteś królową, on jest księciem itd.

K L A S A   I I I

- To co w klasach poprzednich a poza tym:
- Bardziej złożone polecenia.
- Rzemiosło i zawody.
- Słownictwo związane z przyrodą (góry, rzeki, drzewa, kwiaty).
- Gospodarstwo wiejskie.
- Dom; całe otoczenie dziecka.
- Artykuły spożywcze.
- Formy transportu i miejsca przeznaczenia (miasto, centrum, wieś).
- Czas: pory dnia, godziny, kwadransy, minuty.

- Formy czasownikowe i czasy w strukturach zdaniowych (gospodarz miele ziarno, murarz buduje dom, pieczesz dla nas chleb).
- Wiersze, w których można ćwiczyć formy gramatyczne np. czasy.
- Nauka używania głównych przyimków.
- Zaimki osobowe w kontekście.

Zakres słownictwa i tematyka poruszana w klasach I – III stanowi poniekąd pewną całość w związku z czym nauczyciel, w zależności od okoliczności, może czerpać tematy z różnych klas pamiętając jednak o specyfice danej klasy.

Gramatyka:

Struktury gramatyczne, które leżą u podłoża zjawisk językowych poruszanych w klasach I – III, bez uświadamiania ich jeszcze dzieciom, są następujące:

Język angielski

- Nouns, Verbs, Adjectives
- Present Simple
- Present Continuous
- Past Tense
- Singular and Plural of Nouns
- Personal and Demonstrative Pronouns
- Prepositions
- Question words

Język niemiecki

- Substantive, Verben, Adjective
- Das Präsens
- Das Präteritum
- Polarität: Dativ – Akkusativ
- Präpositionen
- Das Personal und Demonstrativpronomen

Jeżeli chodzi o rzeczowniki to dzieci powinny umieć je wskazać, jeżeli chodzi o czasowniki to powinny umieć je przedstawić i odegrać.

K L A S A   I V

Centralne miejsce w nauczaniu języków obcych w klasie IV zajmuje nauka pisania (pojedyncze słowa czy proste zdania można już zacząć zapisywać pod koniec

klasy III, nie ma to jednak charakteru systematycznej nauki i zależy oczywiście od stopnia gotowości klasy i decyzji nauczyciela). Zrazu jest to napisane na tablicy dobrze już przećwiczone, proste pytanie czy pierwsza linijka znanego wiersza. Dzieci je czytają i starannie zapisują do zeszytu. Najlepiej drukowanym pismem i przy pomocy kolorowych kredek. Potem czytają i zapisują te teksty, które już recytowały i dobrze znają z lat poprzednich. W ten sposób spotykają teraz znane, przećwiczone i „ograne” teksty w nowej pisemnej szacie. Wkrótce pojawiają się krótkie dyktanda. Bardzo ważna jest forma, jaką przybierze pierwszy zeszyt, który do pewnego stopnia pełnić będzie rolę książki i podręcznika. Tak poezja jak i gramatyka mogą w nim ze sobą sąsiadować (co odpowiada specyfice żywego języka). W klasie IV pojawia się pierwsza czytanka, możliwa też jest pierwsza lektura.

Uczniom uświadamia się stopniowo zjawiska językowe i konstrukcje gramatyczne z lat ubiegłych, przy czym bardziej systematyczna praca nad gramatyką zaczyna się w klasie V.

Materiał nauczania klasy IV można do pewnego stopnia ujmować razem z materiałem klasy V, gdyż obie te klasy obejmują tę samą fazę rozwojową. Ważne jest zatem, aby nauczyciel rozwinął w swoim planie pracy i rozkładzie materiału koncepcję, w jakiej kolejności opracowywać będzie różne treści i tematy.

Propozycje tematów i zakresu słownictwa

- Wiersze związane z przyrodą i porami roku.
- Zapisywanie i czytanie wierszy i piosenek wyuczonych w poprzednich latach.
- Alfabet, wymowa, krótkie dyktanda.
- Podawanie czasu zegarowego.
- Pisanie krótkich tekstów opisujących pogodę, zwierzęta, przedmioty domowe.
- Słownictwo: w nawiązaniu do przerabianych treści oraz utrwalanie słownictwa z lat ubiegłych.

Gramatyka (bardzo ogólnie, można przesunąć do klasy V):

- Części mowy.
- Czas teraźniejszy najczęstszych czasowników wraz z zaimkami osobowymi.
- Rzeczowniki z rodzajnikami, liczba mnoga.

- Przymiotniki.
- Przyimki.
- Proste struktury zdaniowe.

Dominującą metodą pracy są nadal piosenki, gry, wiersze, improwizacje, dialogi oraz inwencja i pomysłowość samego nauczyciela. W ramach jednego zeszytu-podręcznika można umieszczać obok siebie przepisywane teksty i treści gramatyczne. Można też od samego początku prowadzić dwa oddzielne zeszyty a w zależności od potrzeb dołączyć jeszcze jeden – do ćwiczeń.

K L A S A V

Główny akcent w nauce języków obcych spoczywa w klasie V na stopniowej, systematycznej pracy nad podstawami gramatyki i nad słownictwem. Praca nad gramatyką trwać będzie przez 4 kolejne lata i pod koniec II gim. zakończyć się powinna opanowaniem głównych struktur i zjawisk gramatycznych. Podręcznik bądź książkę do gramatyki zastąpić ma systematycznie i przejrzysto prowadzony zeszyt.

Przygotowywane przez nauczyciela teksty umożliwiają powtarzanie i rozszerzanie zakresu słownictwa. Celem pracy z tekstem jest ogólne rozumienie treści, nie chodzi o dosłowny przekład. Przy lekturze tekstu powinni uczniowie go tylko wysłuchać, nie czytać od razu. Jeżeli zajdzie taka konieczność można go wcześniej omówić w języku polskim.

Utrwalanie struktur językowych następuje poprzez uczenie się dialogów, w skeczach, w inscenizacjach w małych aranżacjach teatralnych – ale w odróżnieniu od IV klasy daleko bardziej w formie prozy. Tak jak dotychczas dominuje język mówiony. Należy zwrócić szczególną uwagę na to, aby uczniowie mogli odczuć i przeżyć, szczególnie w klasie V, piękno języka zawarte w dźwięku głosek i melodii mowy. Prace domowe powinny być źródłem zadowolenia i służyć bardziej ćwiczeniom niż kontroli celów nauczania.

Propozycja tematów i zakresu słownictwa

Materiał narracyjny i tematy rozmówek pochodzą z obszaru bezpośrednich przeżyć ucznia.

- Szkoła, dom, rodzina, ciało, ubranie, posiłki, przebieg dnia, roku, dokładny czas, daty.
- Piosenki, sentencje i przysłowia, nietrudne wiersze.
- Wprowadzanie przy różnych okazjach stosunki lokalne: Wielka Brytania, USA, Niemcy.
- Odpowiedzi na proste pytania dotyczące czytanych tekstów.

Gramatyka

W zależności od możliwości klasy ćwiczy się, potem formuje i na koniec zapisuje w postaci reguł następujące zagadnienia:

Język angielski

- Rodzajnik określony i nieokreślony
- Liczba mnoga rzeczowników
(w tym pierwsze nieregularności)
- Possesive Case
- Różne rodzaje zaimków
- Liczebniki główne i porządkowe
- Przyimki
- Spójniki
- Czasowniki nieregularne
- Forma czynna czasownika
w Present, Future, Past Tense
- Expanded Form in Present Tense
- Forms " to be ", "to have", "to do"
in Present and Past Tense.
- Pytanie i przeczenie
- Rozkaz i zakaz

Język niemiecki

- >
- >
- Przymiotniki, deklinacja
(biernik, celownik)
- >
- >
- >
- >
- >
- 3 główne czasy
- Czasowniki mocne
- Główne przysłówki
- Proste struktury zdaniowe
z czasownikami modalnymi,
- Zdania podrzędne
- >
- >

Propozycje tekstów i lektur

W języku. angielskim: “The Gingerbread Boy” – U. Taylor – Weaver. w języku niemieckim: fragmenty Eddy, baśnie braci Grimm: „Der goldene Schlüssel“, „Die Kristallkugel“. W zależności od stopnia zaawansowania klasy w nauce języka można próbować czytać teksty już w klasie IV.

K L A S A VI

W nawiązaniu do geografii w klasie VI można na lekcjach języków obcych omawiać kraj, historię, sposób życia i właściwości narodów, których język dzieci poznają. Służą temu m.in. odpowiednio dobrane teksty. W przygotowaniu swobodnej rozmowy na powyższe tematy pomóc może odtworzenie przez uczniów usłyszanego tekstu oraz związane z nim pytania i odpowiedzi. Ćwiczy się praktyczne stosowanie języka, aby móc sobie poradzić w codziennych sytuacjach jak: podróż, zakupy, pójście do restauracji. Do tego należy również pisanie listów. Zaczynające się pojawiać w tym wieku myślenie pojęciowe ułatwia odkrywanie prawidłowości języka obcego i utrwalanie ich w postaci reguł w oddzielnym zeszycie do gramatyki.

Propozycja tematów rozmówek, dialogów, materiał narracyjny

- Krajoznawstwo np. w formie wyimaginowanych podróży; w przypadku jęz. niemieckiego może to być: Saksonia, Bawaria, Alpy, dolina Renu, Nizina Niemiecka, wybrzeże; gospodarka, miasta, lokalne tradycje, dialekt, folklor, kultura, przepisy kulinarne.
- Życie w mieście i na wsi, gospodarstwo domowe, ferie i wakacje, zakupy, pory roku i święta, pogoda, choroba, sport i zabawa.
- Anegdoty, opowiadania, baśnie; wiersze i piosenki – bardziej dramatyczne w nastroju,
- Improwizacja lub krótki dialog humorystyczny albo dramatyczny – na pamięć.
- Pytania i odpowiedzi związane zarówno z przerabianym tekstem jak i z nauką konwersacji.

Gramatyka:

Język angielski

- Liczba mnoga rzeczowników nieregularnych.
- Stopniowanie przymiotników
- Słowo „one”.
- Czasowniki nieregularne c.d.
- Present Perfect i Past Perfect w stronie czynnej (również zdania pytające i przeczące w tych czasach)
- Strona bierna w Present and Past Tense.
- " Expanded form "
- Zaimki c.d.
- Przysłówki

Język niemiecki

- Liczba mnoga rzeczowników
- Rodzaj gramatyczny rzeczowników – główne zasady.
- Zdania z „man”,
- Przymiotniki deklinacji słabej i mocnej,
- Stopniowanie przymiotników,
- Czasowniki nieregularne ; nauka form czasownikowych w grupach (lesen, lass, gelesen)
- Wszystkie czasy w stronie czynnej (albo w klasie I gim.)
- Strona bierna w Praesens und Praeteritum
- >
- >
- Szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym i złożonym.

Podsumowanie dotychczasowej wiedzy gramatycznej.

Propozycje lektur

Lektura łatwego opowiadania w całości - w jęz. angielskim: “The Little House in the Big Woods” L.I. Wilders, “Kidnapped by Indians” O. Spencer, "The Farmer and the Goblin” U. Taylor-Weaver; w jęz. niemieckim: Till Eulenspiegel

P R A C E R Ę C Z N E

Lekcje prac ręcznych odbywają się w wymiarze 2 godz. lekcyjnych w tygodniu w klasach I – IV, 1 godz. lekcyjnej w tygodniu w klasach VI – VII, zajęcia w klasie VIII dostosowane są do ogólnego programu klasy.

W zajęciach uczestniczą zarówno dziewczęta jak i chłopcy. Ich celem jest bowiem nie tyle samo nauczenie dzieci szycia czy robienia na drutach, lecz rozwinięcie w nich cech istotnych dla całego rozwoju dziecka. Chodzi tu przede wszystkim o:

- ćwiczenie sprawności rąk,
- koordynację pracy rąk i oczu,
- rozbudzanie, pielęgnowanie i rozwijanie ochoty do pracy o charakterze rzemieślniczym oraz radości z takiej pracy i rozwijanie właściwego do niej stosunku,
- kształtowanie właściwych postaw i umiejętności (zaradności, oszczędności materiału, pokonywanie trudności, wytrwałości, koncentracji, rzetelności, współpracy, zachowywania porządku, itp.),
- rozwijanie zmysłu estetycznego, poczucia koloru, umiejętności łączenia wzoru i koloru z kształtem i przeznaczeniem przedmiotu,
- wytwarzanie samodzielne (rękoma lub przy użyciu prostych narzędzi) czegoś (np. części ubrania), czego wykonanie wymaga czasu, cierpliwości, uwagi, koncentracji,
- praktyczne poznawanie sposobów wytwarzania przedmiotów codziennego użytku.

Wyroby wytwarzane w ramach lekcji prac ręcznych winny być przedmiotami użytkowymi – służyć zabawie (np. piłka), przydawać się w szkole (np. pokrowiec na flet) lub w życiu prywatnym (np. ubranie). Winny one też ładnie i estetycznie wyglądać. Dziecko wykonując je poznaje pracę człowieka. Przeżywając trud, samo pokonując trudności, nabiera szacunku zarówno do samego przedmiotu, jak i do osoby, która go wytworzyła.

W konsekwencji rozwija się u dziecka szacunek do ludzi, którzy potrafią sami coś zrobić. Uczniowie odkrywają, poprzez własne doświadczenie, jak powstają znane im z życia przedmioty. To pozwala zdobywać im wiedzę o świecie, lecz nie poprzez samo tylko wyobrażenie czy myślenie, a poprzez czyn, poprzez przenikniętą myśleniem pracę własnych rąk. Te doświadczenia stanowią mogą podstawę dla kolejnego, bardziej

poglądowo-intelektualnego etapu poznawania poszczególnych obszarów pracy i życia człowieka.

Podany w programie rozkład materiału i przykłady prac to owoc wieloletnich doświadczeń szkół waldorfskich; kolejność i rodzaj prac jest tu nieprzypadkowa – uwzględniają one prawa rozwojowe dziecka i specyfikę tego przedmiotu.

Trzeba wszakże pamiętać, że program taki wymaga od nauczyciela wykształcenia waldorfskiego i biegłości w poszczególnych umiejętnościach oraz bogatego zaplecza materiałowego. W nowo powstających w Polsce szkołach waldorfskich warunki te nie są łatwe do spełnienia. Nadto niektóre prace, np.: szycie postaci ludzkiej, butów czy zwierząt, wymaga od nauczyciela dobrej znajomości dzieci i być może nie od razu będzie możliwe. Trzeba zatem, by nauczyciel kształtował zajęcia zgodnie z możliwościami szkoły i swoimi osobistymi predyspozycjami, koncentrując się przede wszystkim na głębokich, rozwojowych potrzebach uczniów i do nich dostosowując poszczególne etapy pracy.

Trzeba też uwzględnić inny aspekt prac o charakterze rzemieślniczym. Dla dzieci niezwykle cenne jest zetknięcie się z nauczycielem, który po mistrzowsku opanował jakąś umiejętność. Już sama zręczność, z jaką wykonuje on poszczególne czynności lub pokonuje trudności, będzie zachętą do pracy i motywacją do wyteźzonej nauki. Z kolei nauczyciel, który wraz z dziećmi uczy się biegłości w danej sztuce, może dodać im siłę i odwagi do zmagania się z opornym materiałem. Obaj mogą zatem korzystnie oddziaływać na rozwój uczeni. Dysponują wszakże innymi predyspozycjami i je także należy wziąć pod uwagę określając dla danej klasy tempo pracy i konkretne zadania.

Pozostawiając nauczycielowi decyzję co do prac powstających w poszczególnych klasach, warto zwrócić uwagę na pozytywną rolę tworzącej się w szkole tradycji: dzieci oczekują pewnych konkretnych prac w danej klasie. Taka tradycja, mądrze pielęgnowana, wspiera działanie nauczyciela.

Odrębne zagadnienie stanowią uczniowie dochodzący do klasy w kolejnych latach. Zazwyczaj muszą oni być prowadzeni na lekcjach prac ręcznych według indywidualnego toku pracy czasem także w następnym roku szkolnym, gdyż nie posiadają odpowiednich umiejętności.

K L A S A I

Wiodącym tematem jest nauka robienia na drutach: od poznawania runa owczego oraz wełny dzieci przechodzą powoli, poprzez kolejne ćwiczenia – zabawy, do opanowania prawych oczek. Robienie na drutach rozwija zręczność obu rąk dziecka, koordynację ruchów, koncentrację, wytrzymałość, cierpliwość itp. W miarę opanowywania przez dzieci tej głównej umiejętności wprowadzać można różne prace dodatkowe rozwijające poczucie koloru i formy oraz umiejętność tworzenia ładnych, przydatnych do nauki i zabawy rzeczy.

Przykłady konkretnych czynności, działań i pracy

- Robienie na drutach: prawe oczka, wyroby: krasnoludki, piłki, pokrowce na flety, małe zwierzątka.
- Ćwiczenia rozbudzające poczucie koloru i formy: rysowanie form, zajęcia z kolorowym runem, prace z bibułki, itp.
- Szycie: prosta lalka (postać ludzka).
- Zabawy paluszkowe (dodatkowo rozwijające małą motorykę i uwagę dzieci).
- Opowiadania i baśnie, w których istotną rolę odgrywa praca człowieka lub związek człowieka z przyrodą.

K L A S A II

Dzieci opanowują lewe oczka na drutach, po czym przechodzą do nauki szydełkowania. Ta umiejętność wymaga innego sposobu pracy – teraz jedna ręka prowadzi, druga trzyma – oraz bardziej wyostrożonej uwagi.

Na lekcjach nadal kontynuować można zabawy paluszkowe, ćwiczenia barwne, dodatkowe drobne prace, opowiadania.

Przykłady konkretnych czynności, działań i pracy

- Robienie na drutach: lewe oczka, ew. oczka brzegowe, wyroby: ludzik z wełny, torba, kamizelka, czapka dla ludzika, drobne zwierzątka, woreczki – torebki.
- szydełkowanie; wyroby: malutka serwetka, woreczek, hamak dla ludzika, siatki.
- Ćwiczenia barwne jak w I klasie.
- Szycie i haftowanie: pierwsze kroki w haftowaniu ścieg dziergany, fastrygowanie, szycie igielnika.

K L A S A   I I I

Główną pracą jest czapka – pierwszy element własnego ubrania. Może ona być wykonana na drutach lub na szydełku. Nauczyciel, korzystając z dotychczasowych doświadczeń kolorystycznych dzieci, zwraca uwagę na ułożenie i dobór kolorów. Drugim tematem wiodącym w trzeciej klasie mogą stać się zajęcia wspierające cykl „stare Zawody” z lekcji głównej. Pozwalają one dziecku pełniej doświadczyć procesu wytwarzania rzeczy, z którymi styka się ono w życiu codziennym.

Przykłady konkretnych czynności, działań i pracy

- Robienie na drutach lub szydełku: czapka, a dodatkowo zwierzątka, woreczki, pacynka na rękę.
- Tkanie – na ramach tkackich palcami lub na prostych warsztatach.
- Szycie i haftowanie: worek do prac ręcznych, pacynka na rękę, szycie torebki zapinanej na suwak z utkanej tkaniny.
- Przędzenie: uprzedzenie małego motka wełny i wykonanie z niej np.: krasnoludka.
- Farbowanie wełny (np. runa owczego, z którego później będzie przędzona wełna).
- Ćwiczenia barwne (kontynuacja).

KLASA IV

Motywy przewodnim jest nauka dokładnego szycia w ręku i właściwego posługiwania się przyborami krawieckimi. Pierwsza praca to wyszywanie krzyżykami na kanwie. Poczucie, jakie uczniowie zdobyli podczas ćwiczeń barwnych, pomaga im w dobieraniu kolorów i wzorów, które współgrać będą z funkcją ozdabianego haftem przedmiotu. Kontynuacją tego motywu może być splatanie wełny – wymagające wzmożonej koncentracji zręczności palców i precyzji ruchów. Drugą pracą w ciągu roku jest szycie fartucha na przyszłoroczne zajęcia w warsztacie.

Przykłady konkretnych czynności, działań i pracy

- Wyszywanie krzyżykami: torba na ramię, saszetka zapinana na suwak, poduszczenka od igieł.
- Szycie: uszycie pełnego wyrobu z wyhaftowanej kanwy, fartuch.
- Ćwiczenia barwne: przede wszystkim wspierające kształtowanie wzoru na kanwie.

KLASA V

Powraca robienie na drutach. Uczniowie wykonują kolejną część własnego ubrania (skarpetki lub rękawiczki), opanowując przy tym nową technikę – robienie na 5 drutach. Zrobienie dwóch takich samych rzeczy wymaga od uczniów systematycznej, wytrwałej pracy. W drugim półroczu można rozpocząć szycie zwierząt z materiału. Przygotowanie własnego wykroju zwierzęcia poprzedzają lekcje, na których omawia się i rysuje kilka zwierząt. Szycie zwierząt pomaga uczniom rozwinąć wyobraźnię przestrzenną, dokładność, poczucie formy. Przejście od obrazu na płaszczyźnie do trójwymiarowej formy jest doświadczeniem, z którym uczniowie stykać się będą także w geometrii. Szycie zwierząt, kształtowanie ich od wewnątrz przez wypychanie, jest też dopełnieniem odwrotnego procesu modelowania zwierzęcia – od zewnątrz – z którym uczniowie zetkną się w czasie zajęć warsztatowych.

Przykłady konkretnych czynności, działań i pracy:

- Robienie na 5 drutach: skarpety, rękawiczki z jednym palcem, rękawiczki z pięcioma palcami.
- Szycie: zwierzęta z materiału.
- Ćwiczenia barwne: głównie rysunki przygotowujące do szycia zwierząt.
- Splatanie: 5 – 10 nitek wełny.

K L A S A VI

Jeżeli szycie zwierząt nie zostało zakończone w poprzedniej klasie, uczniowie kontynuują tę pracę. Następnym motywem jest postać ludzka. Może to być „zwykła” lalka dziecięca lub postać charakterystyczna. Chodzi przy tym o dokładne i staranne wykonanie jej, a także o zaprojektowanie i uszycie ubrania. Prace te wymagają dużej dbałości o detale, a jednocześnie spojrzenia artystycznego, tak aby gotowa postać sprawiała wrażenie żywej osoby i by forma i kolory odzwierciedlały jej charakter.

Kolejnym wykonywanym elementem własnego ubioru mogą być buty. Projektowanie i szycie butów można by poprzedzić – mając pracownię i odpowiednie do tego warunki – samodzielnym zrobieniem filcu.

Przykłady konkretnych czynności, działań i pracy

- Szycie zwierząt z materiału.
- Szycie postaci ludzkich z materiału oraz ubrania dla nich.
- Filcowanie.
- Szycie butów (z filcu, z filcu łączonego ze skórą, z materiału).
- Haftowanie: haft lub aplikacje na butach, na ubraniach lalek.
- Splatanie: skomplikowane plecenie (np. bransoletek na rękę, zakładek do książek).

M U Z Y K A

Muzyka przemawia do człowieka sprawiając, że przeżywa on ją w swojej duszy. I tak jak w mowie, tak też w muzyce rozróżniamy sferę związaną ze zrozumieniem (poznaniem), która wyraża się w teorii muzyki, sferę odczuć, która dochodzi do głosu w melodii, harmonii, natężeniu dźwięków (dynamice), barwie dźwięków (kolorystyce), oraz sferę bezpośrednio związaną z ruchem, którą spotykamy w rytmie. Wszystkie trzy sfery odzwierciedlają we właściwy sobie sposób życie duszy człowieka przejawiające się w poznaniu, odczuwaniu i woli.

Dzięki temu odzwierciedleniu – szczególnie tam, gdzie muzyka jest doświadczana jako coś obiektywnego (np.: w grze na instrumentach) – staje się ona znakomitym środkiem działającym kształtująco.

Bardzo ważne, aby muzyki nie oddzielać od życia, lecz, aby pozwolić uczniom przeżywać ją jako coś odwiecznie ludzkiego. Oznacza to, że kontakt z muzyką powinni mieć uczniowie nie tylko na lekcjach muzyki, ale i w ciągu dnia.

Nauczanie muzyki powinno być zharmonizowane z rozwojem dziecka. Należy również dostarczać dzieciom radości płynącej z obcowania z muzyką oraz wzbudzać zainteresowanie tą sztuką tak bliską duszy dziecka.

K L A S Y I – III

Do 9 roku życia, myślenie, uczucie i wola dziecka tworzą do pewnego stopnia całość, nie występują jeszcze oddzielnie, lecz wzajemnie się przenikają. Odpowiednik takiego właśnie ukształtowania duszy dziecka odnajdujemy w muzyce w tzw. nastroju kwinty, przy czym nie chodzi tu o samą tylko odległość między dźwiękami, lecz również o jakość interwału i wytwarzany nastrój. Melodia, rytm i harmonia wzajemnie się w nim przenikają. Na tym etapie kształcenia muzycznego nie ma jeszcze akordów, tonu zasadniczego (toniki), a rytm nie jest ujęty w takty. Melodia oparta na skali DE GAH DE (7 strun liry dziecięcej) swobodnie krąży wokół dźwięku ‘a’ jako punktu środkowego

skali. W początkowym okresie nauki istotne są te działania, które wzajemnie się uzupełniają: śpiewanie i gra na instrumentach, słuchanie i własna aktywność muzyczna, kształcenie głosu i słuchu.

Ważnym zadaniem w pierwszych latach nauczania muzyki jest kształcenie głosu i słuchu. Nie chodzi tu jednak tylko o kształcenie zdolności muzycznych, lecz o rozwój osobowości całego człowieka. Głosem można w sposób zróżnicowany wyrażać siebie jako indywidualność oraz włączać się w społeczne kontakty i działania. Czymś przeciwnym jest słuchanie. Punktem wyjścia jest tu otoczenie, w którym coś się dzieje. To co się dzieje, działa na człowieka i zmusza go do kierowania nań swojej uwagi. Poprzez słuchanie, świadomie „nastawia się” on na swoje otoczenie również w aspekcie społecznym.

Rytmiczność i prawidłowa proporcja w ćwiczeniu słuchu i słuchaniu z jednej strony oraz uczeniu się wyrażania siebie głosem przez śpiewanie z drugiej strony, powinny w trakcie lekcji być porównywalne z procesem wdechu i wydechu. Odniesienie muzykowania do zajęć z malowania w tym okresie, można wyrazić następująco: w malowaniu chodzi o dźwięk barw, w muzyce o barwę dźwięków, tzn. nastrój kwinty.

K L A S A I

W I klasie nastrój do słuchania i odczuwania muzyki tworzą opowiadania oparte przede wszystkim na **melodii**. Śpiew i ruch tworzą jeszcze podczas śpiewania pewną jedność. Muzyka powinna wywierać na duszę dziecka działanie na przemian rozbudzające i harmonizujące poprzez aktywność własną i słuchanie. Służy temu w dużej mierze gra na flecie podłużnym. Treść piosenek nawiązuje do cyklu rocznego i związanych z nim świąt. Świadome przeżywanie pór roku i świąt pozwala dzieciom postrzec, że w aspekcie czasu i przestrzeni włączone są w uporządkowany, zamknięty w sobie świat. Podobnie mogą postrzec, że włączone są w zamkniętą, opartą na nastroju kwinty przestrzeń dźwiękową.

Proponowane treści i zagadnienia

Śpiewanie i muzykowanie

- Wprowadza się swobodnie płynące melodie w otwartej przestrzeni nastroju kwinty; dzieci uczą się ich przez naśladowanie (śpiew jest grupowy).
- Piosenki utrzymane w nastroju kwinty nawiązują do pór roku i poszczególnych świąt.
- Elementy improwizacyjne w najprostszej postaci mogą być doświadczane i przeżywane jako ilustracje nastrojów: śpiewem, grą na instrumentach lub ruchem.
- Najprostsze rytmy nie są ujęte w takty i nie są ćwiczone osobno przez klaskanie, tupanie, bieganie czy skakanie.
- Obok pielęgnowania głosu dzieci mogą uczyć się grać na harfie dziecięcej, lirze oraz kanteli.

Dzieci przygotowywane są stopniowo do tego, aby w trakcie nauki w szkole każde z nich opanowało grę na instrumencie muzycznym (nauka indywidualna).

Naczelnym celem prowadzenia lekcji muzyki jest dostarczanie dzieciom radości płynącej ze śpiewu, grania, słuchania i ruchu, któremu towarzyszy muzyka.

K L A S A   I I

W II klasie kontynuuje się i poszerza to, co zostało zapoczątkowane w klasie I. Podobnie jak w poprzednim roku, dzień spędzony w szkole powinien być przeniknięty muzyką. Większe znaczenie zyskuje element rytmu. Rytm rozumiany jest przede wszystkim agogicznie (jeszcze bez ujęcia w takty), a także jako składnik melodii. Dużą uwagę należy skierować na kształcenie słuchu. Do fletów (ewentualnie liry czy harfy dziecięcej), na których dzieci grają głównie wspólnie, powinien teraz dołączyć instrument strunowy (może być monochord).

Im prostszy jest sposób nauczania, tym lepiej dla dzieci.

Proponowane treści i zagadnienia

Śpiewanie i muzykowanie

- Rozszerzenie repertuaru o piosenki związane z porą dnia.
- Śpiewanie piosenek uwzględnia: kształcenie słuchu, akompaniowanie na flecie, bądź na innych instrumentach (słuchanie przebiega na przemian z własną aktywnością muzyczną)
- Można rozpocząć grę w grupach instrumentalnych.
- Swobodna „rozmowa” dźwięków ilustruje różne nastroje.
- Dzieci doświadczają pierwszego przeżycia dźwięków jasnych (wysokich) i ciemnych (niskich) w powiązaniu z pojęciami wysoko – nisko w przestrzeni.
- Praca z rytmem i melodią prowadzona jest od naśladowania do stopniowego uświadamiania ich w sobie (np.: pokazywania wysokości dźwięków dłonią, z zamkniętymi oczami).

Tak jak w klasie I celem prowadzenia lekcji muzyki jest dostarczanie dzieciom radości płynącej ze śpiewu, grania, słuchania i ruchu z muzyką.

K L A S A   I I I

Nauka muzyki w III klasie obejmuje zasadniczo trzy zagadnienia: pierwsze doświadczenia z wielogłosowością (dwugłos), początek zapisu nutowego oraz przejście od skali pięciostopniowej do diatonicznej. Wielogłosowości nie należy jeszcze rozumieć jako zorientowanie na trójdźwięk (chodzi raczej o układy kwart i kwint, które wyprowadzają z jednogłosowości i nieustannie do niej powracają). Z wprowadzeniem wielogłosowości pojawia się potrzeba poznania zapisu nutowego. Stosownie do fazy rozwojowej dziecka, w 9 roku życia można już zapisywać melodię nutami. W ten sposób pojawia się pierwsza abstrakcja związana z elementarnym muzykowaniem lat ubiegłych. Pod koniec pierwszego półrocza (zwykle po świętach Bożego Narodzenia) dzieci otrzymują nowe flety diatoniczne (sopranowe C). W piosenkach zaczyna się pojawiać

coraz częściej ton zasadniczy (tonika). Najpóźniej w tym roku powinien nastąpić wybór indywidualnego instrumentu.

Proponowane treści i zagadnienia

Śpiewanie i muzykowanie

- Punktem wyjścia pozostaje jednogłosowość, do niej dołączać zaczynają fragmenty wielogłosowe (np.: Interwały kwarty i kwinty; w pojedynczych współbrzmieniach lub w krótkich odcinkach, albo też kwinty burdonowe).
- W doborze piosenek przeważają utwory oparte na skalach kościelnych.
- Kontynuacja gry na instrumentach w grupie z uwzględnieniem nauczania indywidualnego (lekcji prywatnych).
- Pielęgnowanie słuchania między innymi poprzez wzajemne słuchanie fragmentów utworów muzycznych wyćwiczonych w czasie nauki indywidualnej.

Wiedza o muzyce

praca nad zapisem nutowym; główne elementy opracowuje się w oparciu o przykłady historyczne (system czterech linii, notacja za pomocą kwadracików).

Proponowana metoda

- Aby uniknąć abstrakcji przy przyswajaniu nazw poszczególnych nut, można posłużyć się opowiadaniem, w którym nadawane będą nazwy wg ośmiostopniowej skali durowej (np.: nazwy rzeczy, imion lub sytuacje w opowiadaniu). W ten sposób konkretne treści będą kojarzyć się dzieciom jeszcze przez dłuższy czas z nazwami nut.
- Tak jak w klasie I i II dzieci powinny odczuwać radość z kontaktu z muzyką. W klasie III płynąć ona może nie tylko ze śpiewu, gry na instrumentach i słuchania muzyki, ale także z poznawania zapisu nutowego.

CZWARTY I PIĄTY ROK NAUKI

Po skończeniu 9 roku życia dokonuje się w dziecku pewien przełom. Nie ma ono już w sobie takiej harmonii jak dotąd, rozpoczyna się jednoznaczny „zwrot ku ziemi”, ku temu co materialne. Aby móc się w tym zorientować trzeba niejako sięgnąć w przeszłość. W ten sposób do pewnego stopnia można zrozumieć terażniejszość, także w muzyce. Szuka się więc teraz tego, co związane jest z tradycją – a więc tego, co odnosi się do tercji. Dydaktyczne znaczenie zyskuje teraz dźwięk prowadzący, który uporczywie zmierza do tonu zasadniczego (toniki), oraz muzykowanie uporządkowane pod względem rytmu i taktu. Jeżeli nauczyciel muzyki pracował dotąd jakby „z dziecka na zewnątrz” to teraz doprowadza je do „zaistniałej” muzyki. „Najpierw należy tak pracować, aby mieć na względzie fizjologię dziecka, następnie zaś tak, aby musiało się ono doprowadzić do sztuki muzycznej” (Rudolf Steiner).

„Muzyk w dziecku” przestaje teraz odczuwać muzyczną aktywność jako coś jednolitego. Dla nauczyciela ważne jest obecnie przygotowanie ucznia do przejścia od „śpiewu we mnie” do „ja śpiewam”, a następnie kształtowanie tego na lekcjach.

KLASA IV

W powiązaniu z nauką ułamków w klasie IV, w centrum uwagi znajduje się utrwalenie rytmicznych wartości nut (dwudzielność i trójdzielność, brevis). Zajmowanie się uławkami – właśnie w takim porządku, jaki znaleźć można w muzyce – dopomóc może dzieciom w subtelny sposób w opanowaniu ich trudnej aktualnej fazy rozwoju. Budzi bowiem przekonanie, że rozczłonkowany świat posiada jednak wewnętrzny porządek. Dzieci samodzielnie notują zasłyszane dźwięki i próbują je później – wychodząc z zapisu – ponownie odtworzyć (odczucie interwałów).

Dobrze byłoby, żeby pod koniec IV klasy każde dziecko było w stanie zaśpiewać z nut proste melodie.

Odczuwanie muzyki przez uczniów powinno teraz zostać „wzniesione” tzn. znaleźć pewny punkt podparcia, niejako „bezpieczną podporę” w diatonice.

Ton zasadniczy dochodzi do należnych mu praw. Dziecko staje się bardziej świadome otaczającego go świata.

Proponowane tematy i zagadnienia

Śpiewanie i muzykowanie

- Piosenki ludowe, turystyczne (wędrownie), rzemieślnicze oraz w dalszym ciągu piosenki związane z porami roku i dnia, a także piosenki współczesne. Jeśli to możliwe unikać należy piosenek o wyraźnym charakterze tonalnym (z ugruntowaną toniką); szukać raczej trzeba w kierunku „kościelnej toniczej otwartości” (XVI w.).
- Flety i instrumenty strunowe (także smyczkowe) towarzyszą piosenkom i mają decydujące znaczenie w pielęgnowaniu wspólnego muzykowania.
- Można pracować z instrumentem, zwłaszcza z nutalofonem.
- Ćwiczenie kanonów (dukt polifoniczno –linearny); początek najprostszej wielogłosowości poprowadzi stopniowo do śpiewu polifonicznego.
- W oparciu o rozwijającą się u uczniów świadomość (i potrzebę) tercji, można wprowadzić dwugłosowość i początki trzygłosowości (trzygłosowy chór).
- Pojawia się moment „narodzin trójdzwięku”.

Nauka o muzyce

- Utrwalenie wartości rytmicznych i ich zapisu.
- Łatwe rytmy i najprostsze taktowanie (dyrygowanie) wartościami nut; jedna osoba prowadzi grupę.
- Początek nauki o interwałach.
- Zapoznanie z gamą c-dur.
- Opowieści (małe epizody) z życia znanych muzyków, także opowiadania o dzieciństwie znanych kompozytorów.

KLASA V

Lepsze rozumienie świata umożliwia dziecku szukanie i odczuwanie nowej harmonii. Bardziej świadome przeżywanie otaczającego świata sprawia, że dziecko szuka zasad, które odpowiedzialne są za kształtowanie. Zasady te przeżywane są w estetycznej regularności i odczuwaniu tego co piękne. Potrzeba i poszukiwanie harmonii sprawiają, że w tym wieku śpiewa się dużo, ładnie i w sposób świadomy. Stanowi to nieocenioną podstawę dla całej, późniejszej aktywności muzycznej. Teraz też dziecko musi zacząć się uczyć dopasowywać do wymagań muzyki. To co cenne i wartościowe w muzyce powinno poznawać przez słuchanie. Teraz również coraz bardziej przybliżamy ucznia do przeżycia wielkiej i małej tercji.

Proponowane treści i zagadnienia

Śpiewanie i muzykowanie

- Jeżeli dobrze idzie już praca z dwu i trzygłosową polifonią, można przejść do bardziej harmonijnie zbudowanych fraz (zdań).
- Przeżycie wielkiej i małej tercji w trzygłosowych współbrzmieniach (Palestrina, Mendelsohn, Schubert, kompozytorzy XX wieku) i swobodnych formach polifonicznych
- Trudniejsze kanony 3 i 4 głosowe.
- Dalsza praca nad pieśnią z akompaniamentem – naprzemiennie przez słuchanie i śpiewanie, na przykład rodzinnych ballad, jeśli to możliwe z akompaniamentem instrumentu.
- Rozwijanie poczucia kadencji; bardziej świadome przeżywanie stosunków interwałowych w obrębie skali (metoda tonika – do) oraz „rozkoszowanie się” trójdźwiękiem (m. in. przez częste śpiewanie piosenek w tonacji molowej).
- Śpiewanie krótkich fragmentów utworów chóralnych.

Muzyka instrumentalna

- Organizowanie orkiestry klasowej, ewentualnie dodatkowo orkiestry klas starszych: V, VI oraz I i II gimnazjum (klasy V – VIII).

Wiedza o muzyce

- Omawianie i przedstawianie w sposób obrazowy i artystyczny, nauki o formach muzycznych (forma pieśni).
- Omawianie i zapisywanie łatwiejszych gam i ich pokrewieństwa; proste modulacje,
- Budowa formy durowej (tetrachordy).
- Swobodne formy polifoniczne (technika imitacji).

K L A S A VI

Muzyka jak również inne przedmioty w fazie rozwoju dziecka po 12 roku życia, powinny stanowić rodzaj higienicznego odpowiednika i przeciwstawienia rodzącej się ciężkości u uczniów (umiejętność „mimo to bycia lekkim”). W okresie, kiedy zaczyna się przejawiać wewnętrzne osamotnienie, bezwzględnie konieczne staje się wspólne muzykowanie, nawet jeśli odczuwane jest jako coś męczącego. Młody człowiek ma właśnie teraz jakby absolutne prawo do muzyki i zależnie od możliwości należy to nieustannie uwzględniać. Potrzebie wieku odpowiada również omawianie kryteriów muzycznych z myślą o wykształcaniu u uczniów muzycznego sądu. Muzyka staje się teraz coraz bardziej przedmiotem wiedzy.

Proponowane treści i zagadnienia

Śpiewanie i muzykowanie

- Kontynuacja śpiewania pieśni ludowych w układach wielogłosowych, szczególnie ludowych pieśni europejskich.
- Pierwsze spotkanie z dramatem muzycznym – śpiewogra (wodewil) lub „Czarodziejski flet” W.A. Mozarta.

- Ćwiczenie śpiewu wielogłosowego (praca z chórem).
- Ćwiczenia ruchowe do muzyki i wyprowadzenie muzyki z ruchu. Choreografia muzyczna (w śpiewogrze lub tańcu ludowym).

Muzyka instrumentalna

- Zorganizowanie orkiestry klasowej, ewentualnie dodatkowo orkiestry klas starszych (V, VI oraz I i II gimnazjalna).

Nauka o muzyce

- Kontynuacja nauki o formach muzycznych.
- Nauka o instrumentach muzycznych (instrumenty perkusyjne, strunowe, smyczkowe i szarpane, dęte, orkiestrowe) i wyjaśnienie zasad muzyki (koło kwintowe); najlepiej byłoby skoordynować te tematy z akustyką w czasie zajęć z fizyki; wtedy akustyka „zrodzi się” z elementu muzycznego.
- Stosowanie tonacji równoległych (np.: C-dur – a-moll).
- Transpozycja melodii.
- Komponowanie i zapisywanie własnych melodii
- Dalsza analiza gam, teraz także molowych.
- Pierwsze kroki w nauce o trójdźwięku i harmonii jako rodzaju „muzycznej gramatyki”.
- Umacnianie świadomości budowy okresowej.
- Można poszukiwać podstawowych reguł tworzących melodię.
- Postać W.A. Mozarta, jego życie i dzieło (np.: systematycznie w końcowej części lekcji).

Proponowane metody

Wiele z wyżej przytaczanych punktów programu da się połączyć z szerszym omawianiem sylwetki danego kompozytora. Z wielu względów bardzo dobrze jest oprzeć się na postaci W.A. Mozarta. Wychodząc z jego biografii napotykamy na pierwsze menuety, kanony, wariacje, sonety oraz – jakby ukoronowanie jego twórczości – „Czarodziejski flet”. Poznając pierwsze menuety Mozarta można skupić uwagę na ich

typowych cechach (forma, metrum, charakter) i na koniec spróbować je zapisać i zagrać. Na podstawie ulubionych przez autora sonat, można zapoznać się z ich budową (3 części sonaty jakby 3 osoby tej samej rodziny). Można też samodzielnie napisać własne wariacje do melodii. Trzeba uświadomić sobie różnicę między gamą durową i molową.

Idealnym zwieńczeniem „cyklu mozartowskiego” byłoby uczestniczenie w spektaklu operowym „Czarodziejski flet”. Po gruntownym przygotowaniu uczniowie mogliby odebrać operę jako wytrawni słuchacze.

BIBLIOGRAFIA

Pozycje dotyczące bezpośrednio programu.

- Rudolf Steiner „Erziehungskunst, Seminarbesprechungen und Lehrplanvorträge”, Rudolf Steiner Verlag Dornach 1977 (GA 295).
- Caroline von Heydebrand, „Vom Lehrplan der Freien Waldorfschule”, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1954.
- Karl Stockmeyer, „Rudolf Steiner Lehrplan für die Waldorfschulen”, Stuttgart 1976.
- Roy Wilkinson, „The Curriculum of the Rudolf Steiner School” Forest Row Sussex, 1992.
- Wzór planu pracy w szkołach waldorfskich – tłumaczenie z języka holenderskiego Barbary Kowalewskiej (maszynopis).
- Program nauczania w klasach 1 – 12 pierwszej szkoły waldorfskiej w Polsce, Warszawa 1992 (maszynopis).
- Tobias Richter, „Pädagogischer Auftrag und Unterrichtsziele einer Freien Waldorfschule”, Stuttgart 1995.
- Gemeinsames Projekt der Pädagogischen Sektion am Goetheanum und der Pädagogischen Forschungsstelle beim Bund der Freien Waldorfschulen, „Zur Unterrichtsgestaltung im 1 bis 8 Schuljahr an Waldorf-Rudolf Steiner Schulen”, Verlag am Goetheanum 1996.
- Martyn Rawson and Tobias Richter, „The Educational Task and Content of the Steiner Waldorf Curriculum”, Steiner School Fellowship Publications 2000.

Język ojczysty

- Erika Dühnfort, Ernst Michael Kranich, „Der Anfangsunterricht im Schreiben und Lesen”, Verlag Freies Geistesleben, 1984.
- Erika Dühnfort, „Der Sprachbau als Kunstwerk, Grammatik im Rahmen der Waldorfpädagogik”, Verlag Freies Geistesleben Stuttgart 1997.
- Martin Tittman, „Deutsche Sprachlehre der Volksschulzeit”, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1988.
- Heinrich Schirmer, „Bilderkräfte der Dichtung, zum Literaturunterricht der Oberstufe”, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1993.

Matematyka

- Hermann von Baravalle, „Rechenunterricht und der Waldorfschulplan”, J. Ch. Mellinger Verlag, Stuttgart 1984.
- Ernst Schubert, „Der Anfangsunterricht in der Mathematik an Waldorfschulen”, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1993.
- Ernst Schubert, „Der Mathematikunterricht in der sechsten Klasse an Waldorfschulen”, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1995.
- Thor Keller, „Aus der Praxis des Mathematikunterrichtes (Rechnen) der 1-5 Klasse der Waldorfschule”, Freiburg im Breisgau 1999.
- Ruud Gersons, „Handelsrechnen”, Verlag am Goetheanum 1997.
- A. Wyss, E. Bühler, F. Liechi, R. Perrin, „Lebendiges Denken durch Geometrie” Arbeitskreis der Freien Pädagogischen Vereinigung Bern.

Gerhard Ott, „Geometrie für Klassenlehrer 6,7 und 8 Klassen“, Rudolf Steiner Schule Wien, Endresstr.100.

Roy Wilkinson, „Teaching Mathematics“, Rudolf Steiner College Bookstore, 1994.

Fizyka

Karl Stockmeyer, „Zur Methodik des Physikunterrichtes“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1961.

Manfred von Mackensen, „Klang, Helligkeit und Wärme“, Kassel 1992.

Inge Finkbeiner, Hans Rebman, „Zum Anfangsunterricht in Physik an der Waldorfschule“, Pädagogische Forschungsstelle beim Bund der Freien Waldorfschulen, Stuttgart 1983.

Roy Wilkinson, „Teaching Physics“, The Robinswood Press, Stourbridge 1992.

Chemia

Frits H. Julius, „Stoffeswelt und Menschenbildung“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1978.

Walter Dietz, „Chemie, Ergebnisse aus der Epochenunterricht“, Verlag der Kooperative Durnau 1989.

Manfred von Mackensen, „Feuer – Kalk – Metalle ...“, Kassel 1989.

Roy Wilkinson, Teaching Chemistry, Rudolf Steiner College Bookstore, 1992.

Geografia i astronomia

Christoph Gopfert, „Das Lebendige Wesen der Erde, zum Geographieunterricht der Oberstufe“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1999.

Thomas Schmidt, „Zum Astronomie Unterricht an der Waldorfschule“, Forschungsstelle beim Bund der Freien Waldorfschulen, Stuttgart 1987.

Liesbeth Bisterbosch, „Himmelskunde, Materialien für den Himmelskundeunterricht der 7 Klasse“, Forschungsstelle beim Bund der Freien Waldorfschulen, Kassel 1997.

Roy Wilkinson, „Teaching Geography“, Forest Row, Sussex, England 1992.

Biologia

Rudolf Steiner, „Erziehungskunst, Methodisch-Didaktisches“, Rudolf Steiner Verlag Dornach 1986 (GA 294).

Gerbert Grohman, „Erste Tier- und Pflanzenkunde in der Pädagogik Rudolf Steiners“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1992.

Gerbert Grohman, „Lesebuch der Pflanzekunde“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1979.

Gerbert Grohman, „Lesebuch der Tierkunde“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1986.

Roy Wilkinson, „Man and Animal“, Rudolf Steiner College Bookstore 1994.

Roy Wilkinson, „Plant Study – Geology“, Rudolf Steiner College Bookstore 1994.

Historia

Christoph Lindnberg, „Geschichte Lehren, Thematische Anregungen zum Lehrplan“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1981.

Albert Schmelzer, „Wer Revolutionen machen will...Zum Geschichtsunterricht der 9 Klasse“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 2000.
Roy Wilkinson, „Teaching History“, Rudolf Steiner College Bookstore 1994.

Języki obce

Johannes Kiersch, „Fremdsprachen in der Waldorfschule“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1992.
Christoph Jaffke, Magda Maier, „Fremdsprachen für alle Kinder, Erfahrungen der Waldorfschulen mit den Frühbeginn“.

Muzyka

Michael Kalva, „Begegnung mit Musik. Ein Überblick über den Lehrplan des Musikunterrichts an der Waldorfschule“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1997.

Malowanie

Margit Jünemann, Fritz Weitman, „Der Künstlerische Unterricht in der Waldorfschule, Malen und Zeichnen“.

Inne opracowania

Helmut Neuffer, „Zum Unterricht des Klassenlehrers an der Waldorfschule, ein Kompendium“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1997.
Helmut Eller, „Der Klassenlehrer an der Waldorfschule“, Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart 1998.

SPIS TREŚCI

Słowo od autora	2
Istota i cel programu waldorfskiego	3
Rola nauczyciela i specyfika nauczania	5
Główne metody pracy	8
Przedmioty prowadzone przez nauczyciela wychowawcę	10
Język polski	11
Matematyka	31
Geografia	47
Historia	54
Biologia	59
Fizyka	66
Malowanie	70
Rysowanie form	77
Zajęcia prowadzone przez nauczycieli specjalistów	83
Zajęcia warsztatowe	84
Wychowanie fizyczne	87
Eurytmia	93
Języki obce	99
Prace ręczne	109
Muzyka	115
Bibliografia	126
Spis treści	129